

№. 3036527

მეცნიერებათა აკადემიის გეოგრაფიკული ინსტიტუტის საქონლის კატალოგი

გეოგრაფიკული
ინსტიტუტის
საქონლის
კატალოგი

45

«საქონლის
კატალოგი»
1968

ვის დასტიროდა ოგოლი ვარსკვლავი?

გვიანი შემოდგომის ერთ უფერულ დღეს, საღამო ხანს, სამარყანდას შეიხზადეს ალაყაფს მცირე ქარავანი მოადგა შიგნიდან. მცველებმა ქალაქიდან გასვლის ნებართვა შეუმოწმეს, კრიალით გაუღეს იმდამე კარი და მგზავრებმა სამარყანდი დასტოვეს.

წინ ორი მხედარი მიჰქარებდა ცხენს. ერთ მათგანს თავზე თეთრი ჩაღმა ეხურა ნიშნად იმისა, რომ სალოცავად ნამყოფი იყო მუსლიმანთა წმიდა ქალაქ მექაში და ჰაჯის წოდებას ატარებდა.

მეორე მგზავრი, ორმოცდაათ წელს გადაცილებული მამაკაცი, ოდნავ წელში მოხრილი და ჩაფიქრებული იჯდა ცხენზე. და, თუმცა შედარებით უბრალოდ, სამოგზაუროდ იყო გამოწყობილი, მისი მთელი იერი და მიხრა-მოხრა განსაკუთრებულ შინაგან ძალას გამოხატავდა და უნებლიე პატივისცემას იმსახურებდა. ყველაფერზე ეტყობოდა, რომ ვიღაც წარჩინებული პირი უნდა ყოფილიყო.

ქალაქის გალავანს რომ გასცდნენ, იგი ერთბაშად გამოცოცხლდა: საოცრად გახალისდა, თავშესაქცევ ამბებს ყვებოდა და მხიარულად ესიტყვებოდა თანამგზავრს. თითქოს უხაროდა, თავი რომ დააღწია პოლიტიკური მზაკვრობისა და დაუნდობელი ურთიერთბრძოლის სულისკვეთებით გაჟღენთილ სულისშემხუთველ გარემოს.

მაგრამ მის გარეგნულ მხიარულებაში რაღაც ჩუმი და მძიმე ნალექელიც იგრძნობოდა. ჩანდა, რომ ეს კაცი უსიტყვოდ ეთხოვებოდა რაღაც ძალიან ძვირფასსა და სანუკვარს.

ჩამობნელდა. მოღრუბლულ ცაზე ობოლი ვარსკვლავი აინთო.

დიდი მანძილი არ ჰქონდა გავლილი ქარავანს, რომ მდევარი წამოეწია. ბრძანება მოიტანა ქალაქიდან, უახლოეს სოფელში შეჩერდითო. არაფრად ექაშნიკათ გზის გამრუდება, მაგრამ მეტი რა ჩარა იყო, ბრძანებას უნდა დამორჩილებოდნენ.

ერთ პატარა სოფელში შეუხვიეს და განაპირა სახლში ჩამოხდნენ.

ციოდა. მგზავრებმა ცეცხლის დანთება და ხორცის მოხარშვა მოითხოვეს.

შუა ხნის მამაკაცმა ძვირფასი ქურქი გადაიხსნა, კერძას მიუჭდა და ხელები ცეცხლს მიუფიცხა. თვალეში გაუჩვენელი შიში ჩასდგომოდა და მოუსვენრად იყო. რალაც ფათერაქს უგრძნობდა გული. ამ დროს ხმელი ტოტი აბრიალდა ცეცხლში და ნაპერწკლები ისრულა აქეთ-იქით. ცეცხლაპირას მჯდარი კაცის ტანსაცმლის კალთასაც მისწვდა ნაპერწკლები და რამდენიმე ადგილას ამოსწვა. დინჯად დაიბერტყა სამოსი, ცეცხლს მიაჩერდა და — შენც ვაგიგიო — უზბეკურად ჩაულაპარაკა. ამის შემდეგ კიდევ უფრო გაუფუჭდა გუნება. მღუშარედ იჭდა და მძიმე ფიქრებს მისცემოდა. ამაოდ ცდილობდა მისი თანამგზავრი, ნუგეში ეცა როგორმე.

უცებ კარი გაიღო და ორნი შემოვიდნენ. ერთ-ერთი მათგანის დანახვაზე ოთახში მყოფი ფეხზე წამოიჭრა, შემოსულს ეცა და მუშტი ჰკრა მკერდში.

ახლად მოსულებმა ქურქი გახადეს მას, თოკით გაუკრეს ხელები, გარეთ გაიყვანეს და არხის პირას დასვეს მბუტუავი ფარნის ქვეშ.

სასიკვდილოდ განწირულმა თავი ასწია და ჩვეული მოძრაობით თვალი მოავლო ზეცას. ობლად მოკიფტე ვარსკვლავს დააკვირდა. უხმოდ გაესაუბრა, უკანასკნელი სალამი დააბარა თანამომეებთან.

ბასრმა მახვილმა იელვა ბინდ-ბუნდში და მოჭრილი თავი ძირს გაგორდა. გახელილი თვალები კვლავ ცისკენ ჰქონდა მიპყრობილი ბედკრულს.

ობოლი ვარსკვლავი ისე აციმციმდა, გეგონებოდათ, იმ უბედურ დაღუპულს დასტირისო. აციმციმდა და ღრუბელს მიეფარა ისიც.

ცოტა ხნის მერე წვიმა წამოვიდა და საბოლოოდ წარეცხა ბოროტმოქმედების კვალი.

ეს ამბავი მოხდა 1449 წლის 27 ოქტომბერს.

ვინ იყო ის კაცი, ვისაც ასე უღმობლად და უსახელოდ მოუღეს ბოლო შეურაცხს ადგილას? ვის დასტიროდა ობოლი ვარსკვლავი?

მოკამედ-თარაღი

XIV საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედი მახლობელი აღმოსავლეთისა და ამიერკავკასიის ქვეყნებში თემურ-ლენგის ურდოების მრავალგზისი შემოსევითა და სისხლისმღვრელი ბრძოლებით აღინიშნა.

შუა აზიის ერთ-ერთი ოლქის საშუალო შეძლების, მაგრამ საკმაოდ გავლენიანი გამგებლის ამირ თარაღის ვაჟი თემური ბავშვობიდანვე გატაცებული იყო ცხენოსნობით და მშვილდ-ისარსაც მარჯვედ ხმარობდა. ერთი ქართული წყაროს ცნობით, როდესაც თემური „აღიზარდა, თვითონ დიად მკვირცხლი იყო და მხნე, მაგრამ სილარიბის მიზეზით ქურდობა და ავაზაკობა დაიწყო და ერთს ღამეს მეცხვარეებს მიეპარა. და ცხერის პარვაში შეუტყვეს, ისარი ესროლეს და თედოში მძიმეთ დასჭრეს და მუხლშიაც. და ამის მიზეზით დაკოჭლდა და ამისთვის ეწოდა ლანგ-თემურ. მაგრამ ამან მორჩენის შემდგომად კიდე დაიწყო ავაზაკობა და თანაშემწედ იშოვნა სხვანიცა ავაზაქნი“.

თემურმა ახალგაზრდობიდანვე გამოიჩინა სახელმწიფო გამგებლისა და მხედართუფროსის კარგი თვისებები და ძლიერი ნებისყოფა. ამის წყალობით იგი მალე დაწინაურდა სამხედრო და პოლიტიკურ სარბიელზე. მან ისარგებლა შუა აზიაში ჩინგიზ-ხანის შთამომავალთა დასუსტებით და ქვეყანაში გამეფებული ფეოდალური ანარქიით. და 1370 წლისათვის საკმაოდ ვრცელი დამოუკიდებელი სამფლობელო შექმნა, რომელიც თავდაპირველად მავერანნაჰრის¹ დიდ ნაწილს მოიცავდა. შემდეგში ეს ტერიტორია თანდათან გაიზარდა ზეზობელი სამფლობელოების შემომატეციების ხარჯზე.

თემურ-ლენგი არ ეკუთვნოდა შუა აზიის სამეფო დინასტიას. ამიტომ, მიუხედავად უდიდესი პატივმოყვარეობისა, მას არ მიუღია „ხანის“ ტიტული. 1370 წელს მან ცოლად შეირთო მავერანნაჰრის უკანასკნელი ჩინგიზიანი გამგებლის ყაზან-ხანის ასული — სარაიმულქ-ხანუმი და მასთან ერთად „გურაგანის“ ანუ ხანის სიძის მოკრძალებული წოდებულების ტარების უფლებაც მოიპოვა. არსებული ტრადიციისამებრ თემურ-ლენგი ჩინგიზიანთა დინასტიის ამა თუ იმ წარმომადგენელს სვამდა ფორმალურად ხანის ტახტზე, ფაქტიურ-

1. მავერანნაჰრი (არაბ. — მდინარის გაღმა მხარი) მდინარე ამუ-დარიასა და სირ-დარიას შორის მოთავსებულ ტერიტორიას ერქვა.

რად კი თვითონ იყო მთელი ქვეყნის სრულუფლებიანი ბატონ-პატრონი. ასე მაგალითად, იმავე 1370 წელს თემურმა მავერანნაჰრის ხანად გამოაცხადა ჩინგიზ-ხანის მეორე შვილის ჩაღათაის შთამომავალი სოიურლათში და მისი სახელით თავის ნებაზე განაგებდა სახელმწიფოს.

ამიერიდან, მთელი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში, თემურ-ლენგი განუწყვეტლივ აწარმოებდა მძაოცველურ ომებს სხვადასხვა მიმართულებით. ერთი ლაშქრობის ძლევამოსილად დამთავრების-თანავე იგი ახალი ომისათვის სამზადისს იწყებდა. ამ ომების მიზანს შეადგენდა სხვათა ტერიტორიის მიტაცება და მდიდარი ნადავლის შოვნა. ყოველი ასეთი ლაშქრობიდან თემური მდიდარი ნაშოვრი დატვირთული ბრუნდებოდა სუა აზიაში. ამ ნაძარცვ სიმდიდრეს იგი მავერანნაჰრის და, განსაკუთრებით, თავისი სატახტო ქალაქის სამარყანდის გამშვენიერებას და ახალი ომების ორგანიზაციას ახმარდა.

მრისხანე დამპყრობელს მომთაბარეთა წესისამებრ შორეულ ლაშქრობებში თან ახლდა ხოლმე მძიმე ალალი. — „უღრუყი“, რომელშიც იმყოფებოდნენ მისი ცოლები, რძლები, მცირეწლოვანი შვილები და ოჯახის სხვა წევრები. განსაკუთრებით სწრაფი მარშის ან მძიმე ბრძოლების წინ თემური ალალს რომელსამე ქალაქში სტოვებდა ხოლმე.

1392 წლიდან თემურ-ლენგი „ხუთწლიან“ ომს აწარმოებდა წინა აზიის ქვეყნებში, მისი მძიმე ალალი კი ამ დროს ქალაქ სულთანიეში იდგა. 1394 წლის 22 მარტს თემურის უმცროსი შვილის, 17 წლის შაჰროხის ცოლს გოუჰარ-შად-აღას ვაჟიშვილი შეეძინა ამ ქალაქში.

თემურის მამის ამირ თარაღაის პატივსაცემად ბავშვს მოჰამედ-თარაღაი დაარქვეს. მბრძანებლის უფროსმა ცოლმა სარაი-მულქ-ხანუმმა სასწრაფოდ მაცნე აფრინა პაპასთან, რომელიც იმ დროს მესოპოტამიაში იბრძოდა. თემურ-ლენგი მარდინის ციხეს შემოსდგომოდა და მის ალებას ლამობდა. 1394 წლის 15 აპრილს მან ხანგრძლივი ალყის შემდეგ როგორც იქნა მოახერხა მარდინის ალება და გასაძარცვავად მისცა თავის მეომრებს. ქალაქში საშინელი ელეტა დაიწყო.

სწორედ ამ დროს მოაღწია სულთანიედან გამოგზავნილმა შიკ-რიკმა და შვილიშვილის დაბადება ახარა თემურს. ამ ამბის აღსანიშნავად მან შეიწყალა მოქალაქენი, ხოლო მარდინი მისი ძველი გამგებლის ძმას გადასცა საბატონოდ.

ერაყის დამორჩილების შემდეგ თემურზა საქართველოს წინააღმდეგ გამოილაშქრა (მესამე შემოსევა), ნერე კი ოქროს ურდოს გამგებლის თოხთამიშის წინააღმდეგ საბრძოლველად დაიძრა. ამავე ხანებში მისი ბრძანებით ულრუყი სულთანიედან სამარყანდს გაიგზავნა. მოჰამედ-თარაღაი პირველად გაემგზავრა თავისი ნამდიელ სამშობლოში.

თემურ-ლენგს ოთხი ვაჟი ჰყავდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ამ მხრივ მაინც არ იყო ბედის კმაყოფილი. საქმე ის იყო, რომ მისი უფროსი შვილი ჯაჰანგირი ჯერ კიდევ 1376 წელს გარდაიცვალა 20 წლის ასაკში, ხოლო მისი მომდევნო ომარ-შეიხი 1394 წელს მოკლეს ბრძოლაში. ცოცხლად დარჩენილთაგან, უფროსს, მირანშაჰს, შეშლილობის აშკარა ნიშნები ეტყობოდა. შაჰროხს კი სარწმუნოების საკითხები და ლიტერატურა უფრო იზიდავდა, ვიდრე ბრძოლა და სამხედრო ნადავლი. ამიტომაც იყო, რომ თემურმა მთელი თავისი ყურადღება შვილიშვილებზე გადაიტანა და მათი აღზრდა სახელმწიფო მნიშვნელობის საქმედ მიაჩნდა. დაბადებისთანავე უფლისწულები საგანგებოდ მიიჩნილ პირთა მზრუნველობის ქვეშ იმყოფებოდნენ და თვითელი მათგანის აღზრდას მბრძანებლის ერთ-ერთი ცოლი ხელმძღვანელობდა. ცოტათი რომ წამოიზრდებოდნენ, მათ უნიშნავდნენ აღმზრდელს — ათაბეგს. მას უნდა ესწავლებინა უფლისწულისათვის ყველაფერი, რაც საჭირო და აუცილებელი იყო მომავალი ხელმწიფისათვის.

სასახლის კარზე მიღებული წესისამებრ მოჰამედ-თარაღაი მალე ჩამოართვეს გოუჰარ-შად-აღას და აღსაზრდელად გადასცეს ბეზიას — სარაი-მულქ-ხანუმს. ამის შემდეგ იგი არა ერთხელ ხლებია პაპას შორეულ ლაშქრობებში.

1396 წლის ივლისში თემურ-ლენგი „ხუთწლიანი“ ომიდან სამარყანდს დაბრუნდა და მაშინვე შეუდგა მზადებას ახალი ლაშქრობისათვის. ამჯერად მან გადაწყვიტა ინდოეთისაკენ წასულიყო. ეს ქვეყანა დიდი ხანია იზიდავდა თავისი ზღაპრული სიმდიდრით. ორი

წლის სამზადისის შემდეგ, 1398 წელს თემურ-ლენგმა ინდოეთისაკენ დასძრა ლაშქარი და თან წაიყვანა ოთხი წლის მოჰამედ-თარაღი. მაგრამ, როგორც ჩანს, ბავშვმა ვერ აიტანა ასეთი შორეული მგზავრობა და ქაბულიდან უკან გამოაბრუნეს. ისტორიკოსის თქმით, თემურს ძალიან უნდოდა, რომ შვილიშვილი მუდამ თან ჰყოლოდა, რათა არ დასცილებოდა თავის „თვალთა სინათლეს“ და „გულის ნაყოფს,“ მაგრამ შეეშინდა, ინდოეთის ცხელ ჰავას ცუდად არ ემოქმედა ბავშვის ჯანმრთელობაზე.

ინდოეთის ლაშქრობა თითქმის ერთ წელიწადს გაგრძელდა. თემურის ჯარმა ააოხრა და გაძარცვა უზარმაზარი ქვეყანა, აიღო ქალაქი დელი და აურაცხელი ნაალაფევი ჩაიგდო ხელში. 1399 წლის 30 მარტს უკან დაბრუნებულმა თემურმა მდინარე ამუ-დარია გადმოლახა თერმეზის მახლობლად. იქ მას შენგდნენ დედოფლები, უფლისწულები და ღიდებულნი. მათ შორის იყო ხუთი წლის მოჰამედ-თარაღიც.

დედოფალი სარაი-მულქ-ხანუმი და მისი აღსაზრდელი „შვიდწლიანი“ ომის დროსაც (1399—1404) თან ახლდნენ ლაშქარს და მეტწილად ყარაბაღში ან სულთანიეში იმყოფებოდნენ ალაღთან ერთად. ამავე ლაშქრობის დროს იგი ყოფილა მცირე აზიაშიც (არზრუმში) და, როგორც ჩანს, საქართველოშიც (XV საუკუნის ავტორის დოვლეთშაჰის ცნობა).

1404 წლის გაზაფხულზე მოჰამედ-თარაღი და მისი აღმზრდელი სამარყანდს გაგზავნეს, სადაც მალე თვითონ თემურიც დაბრუნდა. „შვიდწლიანი ომის“ დროს თემურ-ლენგმა სასტიკად დაამარცხა და დაატყვევა ოსმალეთის სულთანი ბაიაზეთ I (1402 წელს, ანკარასთან). ამ ბრწყინვალე გამარჯვების აღსანიშნავად 1404 წლის შემოდგომაზე თემურმა სამარყანდის მახლობლად მდებარე ქალაქგარეთა სასახლესა და ბაღში გამართა დიდი ზეიმი, რომელსაც ეგვიპტის რუმის, ჩინეთის, ესპანეთის, მოღოლისთანისა¹ და სხვა სახელმწიფოების ელჩებიც დაესწრნენ.

¹ ჩინგიზ-ხანის მესამე ვაჟის ჩაღათაის კუთვნილი ულუსი შუა აზიაში XIV საუკუნეში ორ ნაწილად გაიყო. დასავლეთ ნაწილს მავერანნაჰრი შეადგენდა, ხოლო აღმოსავლეთს — მოღოლისთანი. მავერანნაჰრის მკვიდრი ჩაღათაეები მოღოლისთანში მცხოვრებ მონღოლებს დაცინებით „ჩეეთებს“ ანუ ყაჩაღებს უწოდებდნენ.

ამავე ზეიმზე თემურმა დააქორწინა თავისი ექვსი შვილიშვილი. მათ შორის იყო ათი წლის მოჰამედ-თარალაი: მას ცოლად შერთეს მისივე ბიძაშვილის მოჰამედ-სულთანის ასული ოგე-ბეგუმი, რომელიც დედით ოქროს ურდოს ჩინგიზიან მბრძანებელს უზბეგ-ხანს ენათესავებოდა. ამან უფლება მისცა მოჰამედ-თარალაის, პაპამისი-სის მსგავსად, „გურაგანის“ წოდებულება მიეღო.

ორმოცდლიანი ზეიმის შემდეგ თემური და მისი ოჯახის წევრები სტუმრებთან ერთად სამარყანდს დაბრუნდნენ. „დაქორწინებული“ მოჰამედ-თარალაი კვლავაც ბეზიის მეთვალყურეობის ქვეშ დარჩა.

თემურ-ლენგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ტახტის მემკვიდრის შერჩევას და შვილებზე გულაცრუებული შვილიშვილებში ეძებდა თავის შემცველს. მისი შეხედულებით, საამისოდ შერჩეული უფლისწული თანაბრად უნდა ყოფილიყო დაჯილდოებული როგორც მხედართმთავრის, ისე პოლიტიკური გამგებლის თვისებებით.

მიუხედავად იმისა, რომ თემური დიდ სიფრთხილეს იჩენდა მემკვიდრის არჩევაში, მაინც მისი განსაკუთრებული ყურადღებით სარგებლობდა უფროსი შვილის ჯაჰანგირის ვაჟი მოჰამედ-სულთანი. მაგრამ ეს უფლისწული 1403 წელს გარდაიცვალა. ამის შემდეგ თემური სხვებზე მეტად სწყალობდა ხალილ-სულთანს, მირანშაჰის ძეს; რომელმაც განსაკუთრებით ისახელა თავი ინდოეთის ლაშქრობაში. მაგრამ, როცა 1404 წელს ხალილ-სულთანმა პაჰის დაუკითხავად შეირთო ცოლი, განაწყენებულმა თემურმა მთელი თავისი ყურადღება და სიყვარული გადაიტანა მოჰამედ-თარალაიზე, თუმცა კი მისი მცირეწლოვანების გამო, ტახტის მემკვიდრედ ჯაჰანგირის უმცროს შვილს ფირ-მოჰამედს სახავდა.

მოჰამედ-თარალაი თითქმის განუყრელად პაპასთან იმყოფებოდა; თან ახლდა ან აცილებდა ლაშქრობებში და ხვდებოდა გამარჯვებით დაბრუნებულს. თემურის სასახლის კარზე მიღებული წესის მიხედვით მცირეწლოვანი უფლისწულები მონაწილეობდნენ უცხო ქვეყნების ელჩების მიღებაში. კასტილიის ელჩი კლავიხო მოგვითხრობს, რომ მას შემდეგ რაც ელჩები დიდ დამპყრობელს წარუდგნენ, ისინი შემალლებულ ადგილზე მსხდომ სამ პატარა ბიჭთან

მიიყვანეს. ესენი მბრძანებლის შვილიშვილები იყვნენ. ელჩებმა მათაც დაუკრეს თავი და მათი მეფის მიერ გამოტანებული წერილად გადასცეს. ერთ-ერთმა უფლისწულმა გამოართვა ის, შემდეგ სამივენი ადგნენ და წერილი თემურს მიაართვეს.

სამწუხაროდ, არაფერია ცნობილი იმის შესახებ, თუ ვინ იყვნენ მოჰამედ-თარაღის მასწავლებლები, რას ან როგორ ასწავლიდნენ მას. მაგრამ, საფიქრებელია, რომ ყმაწვილს თავისი დროისათვის კარგი განათლება უნდა მიეღო. ალბათ თემურ-ლენგის სასახლის კარზე ამ განსაკუთრებული მდგომარეობით უნდა აიხსნას ის, რომ მოჰამედ-თარაღის ბავშვობაშივე შეარქვეს ულულ-ბეგი (დიდი ბეგი) და მალე მისი ნამდვილი სახელი ყველამ საბოლოოდ დაიწყო.

შვილიშვილების დაქორწინების შემდეგ სამარყანდში დაბრუნებული თემური სასახლეში ჩაიკეტა და გამალებით შეუდგა მზადებას დიდი ხნის სანუჯვარი განზრახვის განსახორციელებლად. სარაი-მულქ-ხანუმის მიზგითში გამართულ საიდუმლო თათბირზე საბოლოოდ გადაწყდა ჩინეთზე ლაშქრობის საკითხი. ეს შორეული ქვეყანა დიდი ხანია მოსვენებას არ აძლევდა მრისხანე დამპყრობელს. მას იქით იზიდავდა დიდი ნადავლი, რასაც უნდა დაეთვარა მთელი ის სიმდიდრე, სხვა ომებში რომ ჰქონდა ნაშოენი.

გარდა საკუთრივ საომარი სამზადისისა, რაც ლაშქრის მოხმობასა და იარაღ-საჭურვლისა და სურსათ-სანოვავის დამზადებაში გამოიხატა, მიღებულ იქნა ზომები ლაშქრობის დროს ზურგში მშვიდობის უზრუნველსაყოფად. თავის ქვეყანაში დაბრუნებულ ეგვიპტის ელჩს თან გაჰყვა თემურის დესპანი. მან სამი წყრთის სიგანისა და ჩვიდმეტი წყრთის სიგრძის ოქროწერილი ეპისტოლე წაუღო ეგვიპტის სულთანს. დაშაქრული ენით შედგენილი ეს მიმართვა სულთნის მიმართ მრავალ მამებელ გამოიქმმას შეიცავდა და მასთან კეთილი განწყობილების შენარჩუნებას ისახავდა მიზნად. მოლოლისთანის გამგებელი თემურმა სხვანაირად მოიმადლიერა. მას მონღოლთა ძველთაძველი მტერი თემურ-ხოჯა გაუგზავნეს გაბაწრული. ირანსა და ავღანეთში მდგომი რაზმების გასაძლიერებლად დამატებითი ძალები გაიგზავნა ორსავე ქვეყანაში. ავღანეთში წას-

ელა თემურმა თავის შვილიშვილებს ფირ-მოჰამედსა და საიდ-აჰ-მედს დაავალა.

იმისათვის რომ ჩინეთს საღაშქროდ მზადება სრული საიდუმლოებით ყოფილიყო მოცული, უცხოელ ელჩებს თემურის ავადმყოფობის ამბავი ჩააწვეთეს ყურში და სამარყანდიდან მათი გამგზავრებაც დააჩქარეს. კასტილიის ელჩმა კლავიხომ 1404 წლის 21 ნოემბერს დასტოვა სამარყანდი ისე, რომ არაფერი გაუგია სამხედრო სამზადისის შესახებ. სამაგიეროდ, მას და მის მხლებლებს წასვლისას შეუტყვიათ, რომ თემური სნეული იწვა, ენა წართმეოდა და სიკვდილის პირს იყო. კლავიხოს აზრით, ისინი ასე სასწრაფოდ იმიტომ გაისტუმრეს, რომ არ გაეგოთ და გზადაგზა არ გაეცრულებინათ თემურის სიკვდილის ამბავი. ცბიერი თემური კი ამ დროს უკანასკნელ განკარგულებებს იძლეოდა და საბოლოო თადარიგს იჭერდა. მას უკვე ორასათასიანი ლაშქარიც შეკრებილი ჰყავდა და პოლიტიკური ვითარებაც კარგად ჰქონდა აწონილ-დაწონილი.

სამარყანდიდან გამოსვლის წინ თემურმა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადადგა: თავის შვილიშვილებს — ულუბბეგსა და იბრაჰიმ-სულთანს სამფლობელოები გამოუყო. პირველს ერგო ტაშკენტი, საირამი, აშფარა და მთელი მოღოლისთანი ჩინეთის საზღვრამდე; მეორემ კი მიიღო ფერღანა ქაშღარითა და ხოთანიოთურთ ამ მიწების დიდი ნაწილი ჯერაც არ ჰქონდა დაპყრობილი თემურ-ლენგს, მაგრამ ამით მას ალბათ სურდა მოედუნებინა ჩინეთის იმპერატორის ყურადღება და ისე მოეჩვენებინა, თითქოს მისი მთავარი მიზანი შვილიშვილების კუთვნილი სამფლობელოების შემომატეცება იყო.

1404 წლის 28 ნოემბერს თემურ-ლენგმა სამარყანდიდან მდინარე სირ-დარიისაკენ დასძრა თავისი არმია. ლაშქრის მარჯვენა ფრთას მეთაურობდა ხალილ-სულთანი, მარცხენა ფრთას — თემურის შვილიშვილი სულთან-ჰოსეინი, ხოლო ცენტრს თვითონ დიდი დამპყრობელი განაგებდა. მასთანვე იყვნენ უფლისწულები ულუბბეგი და იბრაჰიმ-სულთანი და აგრეთვე მისი ყველაზე სახელოვანი და მახლობელი ამირები — ბერდი-ბეგი, შეიხ ნურ ედ-დინი, სარიბულა, შაჰ-მელიქი და ხოჯა იუსუფი.

იმ წელიწადს არაჩვეულებრივად ცივი ზამთარი დაიჭირა. სა-

შინლად ყინავდა და ცივი ქარი უბერავდა. ამუ-დარიასა და სირ-დარიასში წყალი გაიყინა. 1405 წლის 14 იანვარს ლაშქრის ცენტრმა ქალაქ ოთარას მიიღწია. გადაწყდა, აქ გაეტარებინათ ზამთარი. სამოცდაათ წელს მიტანებული თემური საკმაოდ კარგად გრძნობდა თავს. ოთარაში მიიღო მან თავისი ძველი მოწინააღმდეგის, ოქროს ურდოს მბრძანებლის თოხთამიშის ელჩი. თოხთამიში მის მტრებს გაედევნათ თავისი ქვეყნიდან და ახლა თემურისგან ცდილობდა დახმარების მიღებას. თემურმა აღუთქვა ელჩს, რომ ჩინეთიდან დაბრუნების შემდეგ კვლავ გაილაშქრებდა ოქროს ურდოში და ტახტზე აღადგენდა თოხთამიშს.

მოულოდნელად თემურ-ლენგი ავად გახდა. შესაძლებელია, ძლიერმა სიცხეემ იმოქმედა მის დამაშვრალ ორგანიზმზე. ან, იქნებ, დიდი სიცხის გამო ჭარბად შესმულმა ღვინომაც დაასწეულა.

„თემურ ხემწიფე ავად გახდა, — მოგვითხრობს ქართველი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე. — მოდგნენ წამლით ჰაქიმნი და მკურნებელნი და ვერას საქმით ვერც სენი უცნეს და ვერც წამალი მოახმარეს. და გაუძნელდა საქმე; და ხემწიფემაც თავს შეატყუა, რომ ველარ მოურჩეების“. სიკვდილის წინ თემურმა თავისი ცოლები, შვილიშვილები და ამირები იხმო. მან ფირ-მოჰამედი დანიშნა ტახტის მემკვიდრედ და ყველას უბრძანა, უხმოდ დამორჩილებოდნენ მის განკარგულებებს.

სიკვდილის სარეცელთან თავშეყრილმა ნათესავებმა და ამირებმა ფიცი დასდეს, რომ ზუსტად შეასრულებდნენ მბრძანებლის უკანასკნელ ნება-სურვილს.

1405 წლის 18 თებერვალს თემურ-ლენგმა სული დალია („ბოროტი იგი ბოროტად წარწყმდა“, — შენიშნავს ქართველი ისტორიკოსი).

გადაწყდა, მრისხანე დამპყრობლის სიკვდილის ამბავი არ გაეხმაურებინათ. თემურის ცხედარს ნელსაცხებელი აკურეს, კუბოში ჩაასვენეს და ძვირფასად მორთული ტახტრევანით სამარყანდს გაგზავნეს. ქვრივ დედოფლებთან ერთად ულუღბეგიც დედაქალაქის გზას დაადგა. მთავარმა ამირებმა შაჰ-მელიქმა და შეიხ ნურ ედ-დინმა ურჩიეს მათ, შაჰროხისათვის ჩაეხმარებინათ სამარყანდი, რათა ბოლო მოღებოდა უმეფობას.

ტახტის მაძიებელი

თემურმა თავის სიცოცხლეშივე დაუნაწილა სახელმწიფოს ტერიტორია შვილებს, შვილიშვილებსა და ცალკეულ წარჩინებულ კბირებს. „ზოგან შვილი გააბატონა და ზოგან შვილისშვილები და ზოგან მისანდონი და ერთგულნი ყმანნი“, — შენიშნავს ფარსადან გორგიჯანიძე. ყველა ისინი თემურ-ლენგის მოხელეებად ითვლებოდნენ და მისი სახელით განაგებდნენ მათთვის მიჩენილ ქვეყნებს. დინასტიის წევრებმა იცოდნენ თემურის დაუნდობელი ხასიათი და ვერ ბედავდნენ ურჩობას. ამდენად, მის დროს სახელმწიფოს ერთიანობაც შენარჩუნებული იყო.

თემურ-ლენგის ცხედარი რომ სამარყანდს გაისტუმრეს, არმიის ცენტრის სარდლებმა გადაწყვიტეს განეგრძოთ ლაშქრობა და, თუ ჩინეთს არ დაიპყრობდნენ, მოლოლისთანი მაინც შემოემტკიცებინათ. ამ მიზნით, თემურის სახელით ბრძანებები დაეგზავნათ ხალილ-სულთანსა და სულთან-ჰოსეინს, რათა ცენტრთან შესაერთებლად დაძრულიყვნენ. მაგრამ ამ ბრძანებაზე ადრე დიდი დამპყრობლის სიკვდილის ამბავმა მიაღწია მარჯვენა და მარცხენა ფრთას. აშკარა შეიქნა, რომ სახელმწიფოში კვლავ ატყდებოდა შფოთი და არეულობა, დაიწყებოდა შინაომი და ტახტისათვის ბრძოლა.

მართლაც, თემურის მიერ ტახტის მემკვიდრედ დანიშნული ფირ-სულთანი თითქმის არავინ სცნო უზენაეს გამგებლად. იმავე უფლისწულებმა, ადრე რომ ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ პაპის ბრძანებათა სწრაფად შესრულებაში, ახლა თავი წამოჰყვეს და საჭიროდ არ მიიჩნიეს მისი ანდერძის ასრულება.

სულთან-ჰოსეინმა პირველმა სცადა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა შექმნილი ვითარება. ეს უფლისწული, თემურის ქალიშვილის ვაჟი, ადრეც იყო შემჩნეული ურჩობასა და ლალატში. 1400 წლის მიწურულს, როცა სირიაში მებრძოლი ლაშქარი დამასკოს აღებას ცდილობდა, სულთან-ჰოსეინი ალყაშემორტყმულ მოწინააღმდეგეს მიემხრო და თავისიანებს ებრძოდა. დამასკო ჯერ კიდევ არ იყო აღებული, რომ ერთ-ერთი ბრძოლის დროს სულთან-ჰოსეინი ტყვედ ჩავარდა და თემურს წარუდგა. პაპამ შეიწყალა თავნება შვი-

ლიშვილი და გ. ახვა აკმარა. შემდეგ, რაკი ომში გამოცდილი და სანდო უფლისწულები არც ისე ბევრი იყვნენ, ისევ დაიახლოვა და ჩინეთს მიმავალი ლაშქრის მარცხენა ფრთაც ჩააბარა.

სულთან-ჰოსეინს იმედი არ ჰქონდა, რომ მის ხელქვეით. მყოფი ჯარი მას მიემხრობოდა; ამიტომ მხოლოდ ათასი ერთგული მეომარი შეარჩია, ლაშქარი მიატოვა და სასწრაფოდ სამარყანდს მიაშურა, რათა აქტიური მონაწილეობა მიეღო ტახტის მაძიებელთა ბრძოლაში.

ხალილ-სულთანი ამ დროს ტაშკენტში იდგა ლაშქრით. თემურის სიკვდილის ამბავი რომ მოვიდა, სარდლებმა სასწრაფოდ შეკრიბეს რაზმების მეთაურები, უფლისწულ აჰმედის თაოსნობით ხალილი აღიარეს მბრძანებლად და ფიცი დასდეს მის ერთგულებაზე.

შაჰ-მელიქმა და შეიხ ნურ ედ-დინმა დაატყვეს, რომ ლაშქრობის გაგრძელების დრო აღარ იყო, ისინიც უკან გამობრუნდნენ და დედაქალაქისაკენ წავიდნენ. ის იყო გაყინული სიერ-დარია გადმოიარა ლაშქარმა, რომ წყალიც დაიძრა. ამირები ადრე წამოსულ დედოფლებსა და უფლისწულებს დაეწიენ და ერთად განაგრძეს გზა. მათ გადაწყვიტეს, ხალილისათვის სამარყანდში მისვლა დაესწროთ და ქალაქი დაეკავებინათ. ხალილ-სულთანმა გაყინულ მდინარეზე გადმოსვლა ვერ მოასწრო, სახელდახელოდ ზიდის გამართვა მოუხდა, ამას შეაფერხა და ჩამორჩა.

ამასობაში თემურის ლაშქრის ყოფილი ცენტრი დაჟინებით მიიწევდა სამარყანდისაკენ. ლაშქრის მარჯვენა ფრთაზე იმყოფებოდნენ ულუღბეგი და ამირი შაჰ-მელიქი, რომელიც ამიერიდან მცირეწლოვანი უფლისწულის მეურვე შეიქნა.

მაღე ლაშქარი სახელმწიფოს დედაქალაქს მიუახლოვდა და სოფელ ალიაბადში დაბანაკდა. ყოველი შემთხვევისათვის შაჰ-მელიქი მცირე ამალით დაწინაურდა, რათა მოქალაქეთა განწყობილება გაეგო. მაგრამ სამარყანდის ალაყაფის კარი დაკეტილი დაუხვდა, ხოლო გალავანზე გადმომდგარმა მცველებმა საკმაოდ მრისხანედ ურჩიეს, იშვიდობით გაბრუნებულყო უკან. შაჰ-მელიქის მოთხოვნით, მცველებმა ქალაქის გამგებელ ამირებს არღუნ-შაჰსა და ხოჯა იუსუფს უხმეს გალავანზე. ამირებმა მოახსენეს მოსულს, ქალაქს მხოლოდ ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს გადავცემთო. შაჰ-მელიქი პირში ჩალაგამოვლებული გაბრუნდა უკან. რამდენიმე დღის შემდეგ შეიხ ნურ

ედ-დინმა სცადა სამარყანდის გამგებელ ამირებთან მოლაპარაკება და ქალაქში შეშვება ითხოვა, მაგრამ მისი შუამდგომლობაც უშედეგოდ დამთავრდა. მაშინ ამირებმა გადაწყვიტეს, მხოლოდ დედოფლები და მცირეწლოვანი უფლისწულები გაეგზავნათ სამარყანდში, თვითონ კი ბუხარისკენ წასულიყვნენ და თან წაეყვანათ შაჰროხის შვილები — ულუღბეგი და იბრაჰიმი.

5 მარტს ლაშქარი ალიაბადიდან აიყარა. აქ ულუღბეგი დაემშვიდობა თავის აღმზრდელ ბებიას სარაი-მელქ-ხანუმს. მაშინ ალბათ არცერთი მათგანი არ ფიქრობდა იმაზე, რომ უკანასკნელად ხედავდნენ ერთმანეთს. ცოტა ხნის შემდეგ ქვრივი დედოფალი მოულოდნელად გარდაიცვალა სამარყანდში.

შაჰ-მელიქმა და შეიხ ნურ ედ-დინმა უბრძოლველად დაიკავეს ბუხარა და იქ გამაგრდნენ. აქ შეიტყვეს მათ, რომ ხალილი უკვე სამარყანდში იყო. მოქალაქენი ქალაქგარეთ შეხვედროდნენ მას და საზეიმოდ გადაეცათ ქალაქის კარისა და სახელმწიფო ხაზინის გასაღებები. ხალილი 18 მარტს შევიდა სამარყანდში, თემურის ადგილი დაიკავა და ფულის მოჭრა დაიწყო თავის სახელზე.

ცოტა ხნის შემდეგ სამარყანდის კართან აღმოჩნდა ტახტის კიდევ ერთი მამიებელი — სულთან-პოსეინი. მაგრამ როცა ნახა, ადგილი უკვე დაკავებული იყო, ბევრი არ უდარდია, მაშინვე ხალილს მიემხრო და მის სამსახურში ჩადგა.

თემურ-ლენგის უმცროსი შვილი შაჰროხი 1397 წლიდან ხორასნის, სისტანისა და მაზანდარანის გამგებლად იყო დანიშნული. იგი ხორასნის მთავარ ქალაქ ჰერათში იჯდა და საერთო სახელმწიფოებრივ ღონისძიებებში თითქმის არავითარ მონაწილეობას აღარ ლეზულობდა. თემური გამწყვრალი იყო თავის ვაჟზე იმის გამო, რომ ის შარიათის წესებს უფრო მეტ პატივს სცემდა, ვიდრე ჩინგიზ-ხანის კანონებს. მამის სიკვდილი შაჰროხმა 1405 წლის 1 მარტს შეიტყო და მაშინვე, თავი სახელმწიფოს უზენაეს გამგებლად გამოაცხადა:

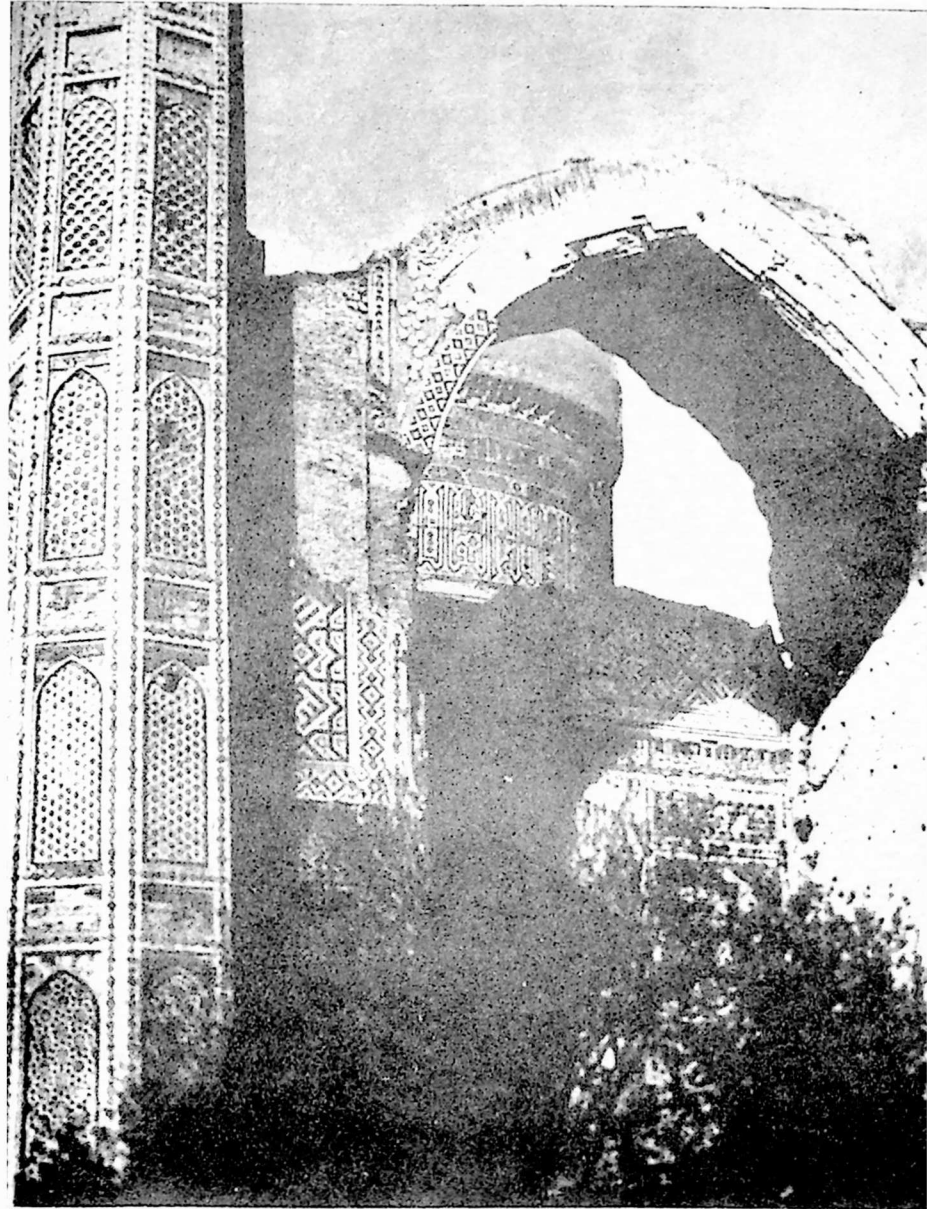
ბუხარაში მყოფმა შაჰ-მელიქმა და შეიხ ნურ-ედ-დინმა ზანგრძლივი ბჭობის შემდეგ გადაწყვიტეს ხორასნის გამგებლისათვის მიემართათ დახმარებისათვის. ამ მიზნით, შაჰ-მელიქი პირადად გაეგზავრა ჰერათს, რომ შაჰროხი ბუხარაში წამოსვლაზე დაეყოლიებინა.

როგორც კი შაჰ-მელიქი სხვაგან გაიგულეს, ბუხარის დაცვის უფროსები. ძმები როსთემი და ჰამზა ხალილ-სულთანის მხარეზე გადავიდნენ და მოულოდნელად თავს დაესხნენ ქალაქის ციხეს. სადაც ულუბეგი და იბრაჰიმი იმყოფებოდნენ. დაფეთებულმა ყმაწვილმა უფლისწულებმა ყველაფერი მიატოვეს, შეიხ ნურ ედ-დინთან ერთად ძლივს მოასწრეს ცხენებზე შესხდომა და ქალაქიდან გასვლა. მათი მთელი ავლადიდება და ხაზინაც ხელში ჩაუვარდა. ხალილს, რომელმაც რამდენიმე დღის შემდეგ დაიკავა ბუხარა.

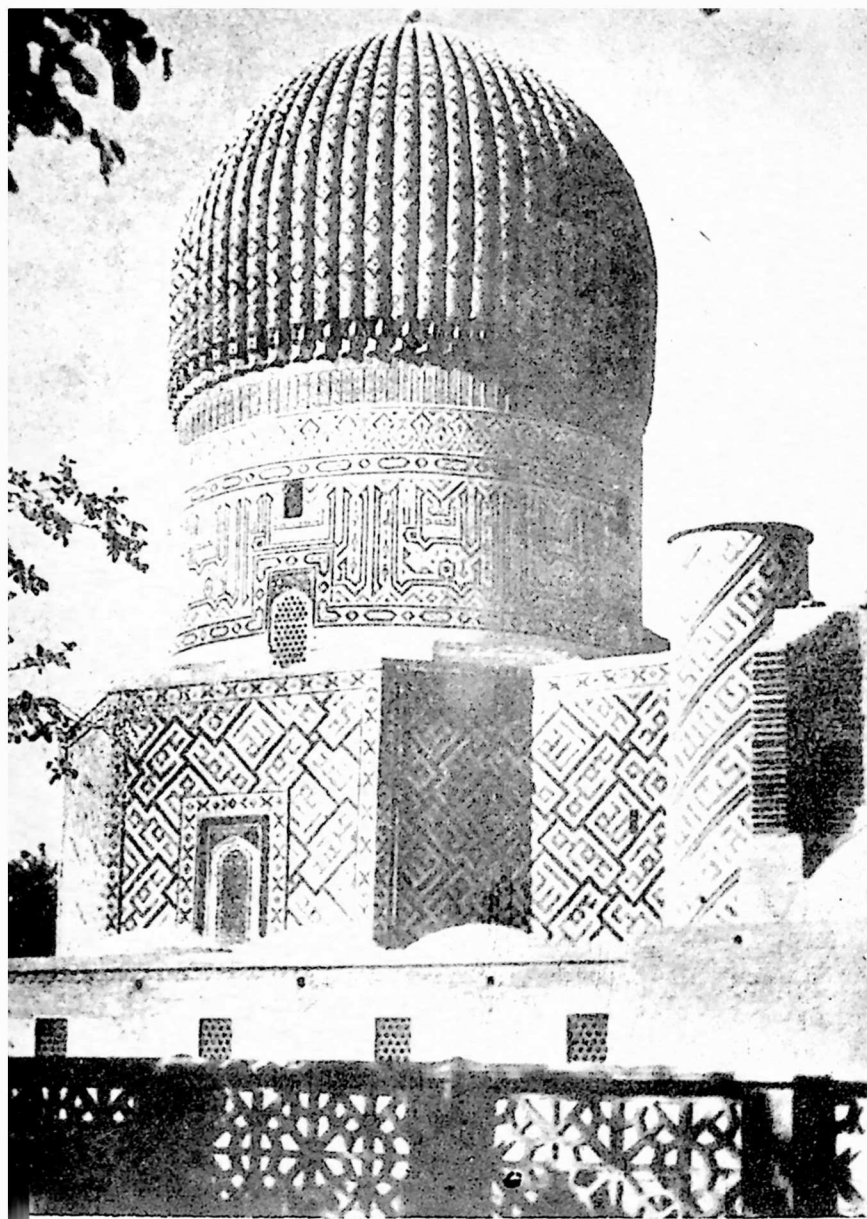
ეულად დარჩენილი სამი მხედარი ისე სწრაფად მიაჰქენებდა ცხენებს, რომ მალე დაეწიენ ჰერათს მიმავალ შაჰ-მელიქს. მათ ერთად გადალახეს წყალუხვი ამუ-დარია და შაჰროხს ეახლნენ.

შაჰროხი დიდი სიხარულით არ შეხვედრია მავერანნაჰრიდან გამოქცეულ შვილებს. ერთი მხრივ, პრესტიჟის დასაცავად აუცილებელი იყო ჰკუთ დაუყოვნებლივ ესწავლებინა ხალილისათვის, მაგრამ, მეორე მხრივ, შაჰროხს თავის სამფლობელოშიც ვერ ჰქონდა საქმე კარგად, და სხვათა დასახმარებლად არ ეცალა. თემურ-ლენგის სიკვდილის შემდეგ ცალკეული ოლქების გამგებლები ზედიზედ აწყობდნენ აჯანყებებს და შაჰროხს ხშირად უხდებოდა ლაშქრობა. მათ დასამორჩილებლად. ამიტომაც იყო, რომ მან კარგა ხანს ვერ შესძლო ხალილ-სულთანის წინააღმდეგ აქტიური ბრძოლის დაწყება.

ამასობაში თემურის მიერ მემკვიდრედ აღიარებულმა ფირ-მოჰამედმა მომხრეები შემოიკრიბა და ტახტის დაბრუნებას ცდილობდა. წყაროების ცნობით, როცა ფირ-მოჰამედმა უსაყვედურა ხალილს, სხვისთვის ნაანდერძევი მემკვიდრეობა რატომ მითვისებო, მას თითქოს უპასუხია: იმავე უმაღლესმა არსებამ, რომელმაც თემურს ჩააბარა ძალაუფლება, ახლა იგი მე გადმომცაო. ფირ-მოჰამედმა, რა თქმა უნდა, არ იკმარა ასეთი განმარტება და ხალილი იძულებული შეიქნა 1405 წლის მაისში ოცდაათათასიანი ლაშქარი გაეგზავნა მის წინააღმდეგ სულთან-ჰოსეინის მეთაურობით. ლაშქარმა საკმაო წარმატებას მიაღწია და მალე ბალხიც დაიკავა. მაგრამ მალე სულთან-ჰოსეინს კვლავ გაუჩნდა ტახტის ხელში ჩაგდების სურვილი და სამარყანდისკენ დასძრა ჯარი. მის ხელქვეით მყოფი ამირები იძულებული შეიქნენ დამორჩილებოდნენ, რადგან ორი მათგანი თავ-ქეიფა უფლისწულმა სრულიად უმიზეზოდ მოაკვლევინა.

„მისი გუმბათი ერთადერთი იქნებოდა, ზეცა რომ მის განმეორებას არ ჟარ-
მოადგენდესო“, — ასე უთქვამს XV საუკუნის პოეტს ბიბი-ხანუმის მიზგიეთის შე-
სახებ. ახლა ეს დიდებული შენობა დანგრეულია.

თემურიანთა საგვარეულო აკლამა — გურ-ე მირის მავზოლეუმი — შუა
ეკუნეთა აღმოსავლეთის ერთ-ერთი საუკეთესო ხუროთმოძღვრული ძეგლია.

ხალილმა რომ სულთან-ჰოსეინის ღალატის ამბავი შეიტყო, დაუყოვნებლივ მის შესახვედრად გამოეშურა. ბიძაშვილ-მამიდაშვილის ლაშქარი 1405 წლის 6 ივლისს შეხვდა ერთმანეთს. შაჰრესაბზის სამხრეთით გამართულ ბრძოლაში სულთან-ჰოსეინი სასტიკად დამარცხდა და გაქცევით უშველა თავს.

შაჰროხმა მხოლოდ 1409 წლის დამღევისათვის მოამთავრა ხორასნის შინაური საქმეები და წვრილ-წვრილი შეტაკებები და მავერანნაჰრზე სალაშქროდ მზადებას შეუდგა. ხალილ-სულთანის წინააღმდეგ ბრძოლაში მან მახვილზე უფრო ძეტად ნაცადი იარაღი — ცბიერობა და დიპლომატიური ხრიკები იხმარა და იმდენი მოახერხა, რომ სრულიად უომრად, სხვისი ხელით დაატყვევა პოლიტიკურ ინტრიგებში გამოუცდელი და ადვილად მიმნდობი ხალილი.

1409 წლის გაზაფხულზე მოსალოდნელი იყო გადამწყვეტი ბრძოლა ხორასნისა და მავერანნაჰრის ლაშქარს შორის. შაჰროხს გადაწყვეტილი ჰქონდა საკადრისად დაესაჯა თვითმარქვია ხალილი. მან კარგად გაითვალისწინა შექმნილი ვითარება და ისეთი მომენტი შეარჩია ბრძოლისათვის, როცა მისი ძმისწული განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში იყო: მოსახლეობაც, ლაშქარიც და სასულიერო პირებიც მის წინააღმდეგ ამხედრებულიყვნენ. ამავე დროს ჩრდილოეთიდან სამარყანდისაკენ მოდიოდა დიდი ლაშქრით ხალილის ყოფილი ათაბეგი, ახლა კი მისი მტერი, ამირი ხოდაიდადი. რამდენადაც ხალილი ბიძასთან საბრძოლველად ემზადებოდა, მას არ შეეძლო ხოდაიდადის წინააღმდეგ დიდი ძალის გამოყოფა. ეს საქმე მან დაავალა ამირებს ალაჰდადსა და არლუნ-შაჰს, რომელთაც სამი ათასი მეომარი გაატანა. ისინი ხოდაიდადის შესახვედრად გაემართნენ, მაგრამ, როგორც წინასწარ იყვნენ მასთან შეთანხმებული, არ შებრძოლებიან და ცოტა ხნის შემდეგ ხალილს დახმარება სთხოვეს. ეს უკანასკნელი თვითონ ჩაუდგა სათავეში ოთხიათასიან რაზმს და ხოდაიდადის წინააღმდეგ დაიძრა. მაგრამ ბრძოლა არც ამჯერად შემდგარა. 1409 წლის 30 მარტს ხოდაიდადი მოულოდნელად დაესხა თავს ხალილს, დაამარცხა და დაატყვევა იგი. ამირ ხოდაიდადმა სამარყანდი დაიკავა და სცადა მოლაპარაკებოდა მავერანნაჰრისკენ მიმავალ შაჰროხს, მაგრამ ვერაფერს გახდა.

ამ დროისათვის შაჰროხს თითქმის არავინ ჰყავდა სერიოზული.

შეტოქე. რადგან ტახტის მაძიებელთაგან ბევრი აღარ იყო ცოცხალი. სულთან-ჰოსეინი შაჰროხის ბრძანებით მოკლეს 1405 წელს, ხოლო ფირ-მოჰამედი 1407 წლის 22 თებერვალს ვერავლად მოკლა მის-მავე დაწინაურებულმა აშირმა ფირ-ალი თაზმა. ამიტომაც იყო, რომ შაჰროხი ზედმეტად დაჯერებულად გრძნობდა თავს და არავისთან შეთანხმებას არ აპირებდა.

24 აპრილს შაჰროხმა და ულუღბეგმა ამუ-დარია გადალახეს, ხოლო რამდენიმე დღის შემდეგ საზეიმოდ შევიდნენ სამარყანდში. ხოდაიდადმა ქალაქი მიატოვა, მოლოლისთანში გაიქცა და ტყვე ხალილიც თან წაიყვანა. იქ მოღალატე ამირი შეიპყრეს და თავი მოჰკვეთეს. ხალილი თავისი ნებით ჩაბარდა ბიძას, რეის ოლქი მიიღო ირანში საგამგეოდ და ორი წლის შემდეგ იქვე გარდაიცვალა.

ასე დამთავრდა თითქმის ხუთწლიანი სისხლისმღვრელი ბრძოლა თემურ-ლენგის მემკვიდრეობისათვის. ბრძოლაში გამარჯვებული გამოვიდა დიდი დამპყრობლის უმცროსი შვილი შაჰროხი, მაგრამ მან არ ისურვა სამარყანდში დარჩენა. და ეს არა მარტო იმიტომ. რომ ახალგაზრდობიდანვე შეჩვეული იყო ჰერათს და იქ ყოფნა ურჩია, არამედ იმიტომაც, რომ ფეოდალიზმის განვითარების პროცესი შუა აზიასა და ირანში იმდენად შორს იყო წასული, რომ შაჰროხს უჭირდა უზარმაზარ სახელმწიფოში მტკიცე წესრიგის დამყარება. მან 15 წლის ულუღბეგი დანიშნა სამარყანდში გამგებლად, თვითონ კი ჰერათში დაბრუნდა.

მომავლოდნე მუშაკე!

განუწყვეტელი დაპყრობითი ომებით შექმნილმა, ერთიან ეკონომიურ საფუძველს მოკლებულმა უზარმაზარმა სახელმწიფომ ტახტის მაძიებელთა ბრძოლის დამთავრების შემდეგაც ვერ შეინარჩუნა ერთიანობა. შაჰროხს სახელი კი მთელი სახელმწიფოს მბრძანებლის ერქვა და სამარყანდის გამგებელი თითქოს მის მოხელედ ითვლებოდა, მაგრამ ფაქტიურად თემურის სახელმწიფო უკვე გაყო-

ფილი იყო ორ ცალკე სამფლობელოდ — ხორასნისა და მავერანნაჰ-რის. შესაბამისად ასევე ორი დედაქალაქი არსებობდა თემურიანთა სახელმწიფოში — ჰერათი და სამარყანდი. გარდა ამისა, თითოეული ეს საბრძანებელი შედგებოდა წვრილ-წვრილი ფეოდალური სამფლობელოებისაგან, რომელთა სათავეში თემურიანი უფლისწულები იდგნენ. მაგალითად, 1409 წელს შაჰროხმა თავისი მეორე შვილი იბრაჰიმი ბალხის გამგებლად დანიშნა, ხოლო ძმისწულები მოჰამედ-ჯაჰანგირი ჰისარის, აჰმედი კი ფერღანის გამგებლებად დაამტკიცა.

სამარყანდიდან წასვლის წინ, 1409 წლის მიწურულს, შაჰროხმა ულუღბეგსა და მის მეურვეს ამირ შაჰ-მელიქს უკანასკნელი დარიგებები მისცა. წინასწარვე იგულისხმებოდა, რომ ფაქტიური გამგებელი ქვეყნისა შაჰ-მელიქი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ულუღბეგი სათამაშო ბურთად იქცეოდა მის ხელში. შაჰროხმა მკაცრად დაუბარა შვილს, ყველაფერი დაეჯერებინა მეურვისათვის და, რაც მთავარია, განსაკუთრებული პატივით მოპყრობოდა მუსლიმანთა უმაღლეს სასულიერო პირებს — შეიხ ალ-ისლამებს.

1409 წლის 25 დეკემბერს შაჰროხი ჰერათს დაბრუნდა.

ასე დაიწყო სამარყანდში ულუღბეგისა და შაჰ-მელიქის ერთობლივი გამგებლობის პერიოდი, რამაც ორ წელიწადს გასტანა. უნდა ითქვას, რომ ამ გამგებლობამ სახელი ვერ მოუხვეჭა ვერც ერთსა და ვერც მეორეს. განსაკუთრებით ეს შეიძლება ითქვას თემურ-ლენგის ერთ-ერთი გამოჩენილი სარდლის შაჰ-მელიქის შესახებ. ბოლო ხანებში მას განსაკუთრებით არ სწყალობდა ბედი და ზედიზედ განიცდიდა მარცხს ისეთ ბრძოლებშიც კი, სადაც თითქოს წარმატება უნდა მოეპოვებინა.

ამიტომაც იყო, რომ მას შემდეგ, რაც შაჰ-მელიქი ულუღბეგის მეურვე და მავერანნაჰრის ფაქტიური ბატონ-პატრონი გახდა, მის ძველ მეტოქეს შეიხ ნურ ედ-დინს მოსვენება დაეკარგა. მას ვერ მოეწონებინა ის ამბავი, რომ შაჰ-მელიქი ასე აღზევდა, თვითონ კი, მიუხედავად თემურისა და მისი ოჯახის წინაშე დიდი დამსახურებისა, ფაქტიურად საქმეს ჩამოშორებული აღმოჩნდა.

ჯერ კიდევ 1405 წლის გაზაფხულზე შეიხ ნურ ედ-დინი შაჰროხთან შეთანხმებით ხალილ-სულთანს მიემხრო. მას დაეალებული ჰქონდა, თვალყური ედევნებინა სამარყანდში მოვლენათა განვითა-

რებისათვის და ყოველი შესაძლებლობა გამოეყენებინა ხალილის ბატონობის შესარყევად.

მალე ახალგაზრდა მბრძანებელმა ნურ ედ-დინი თავისი ყოფილი ათაბეგის ამირ ხოდაიდადის აჯანყების ჩასაქრობად გაგზავნა ჩრდილოეთში. მაგრამ ერთი კვირის წუმდეგ ნურ ედ-დინი თვითონაც განუდგა ხალილს და ოთარარში მივიდა, სადაც ქალაქის გამგებლად მისი ძმა ბერდი-ბეგი იყო. მომდევნო წელს მან ხოდაიდადთან ერთად სასტიკად დაამარცხა აჯანყებული ამირების დასამორჩილებლად წასული ხალილ-სულთანი. როდესაც 1409 წელს შაჰროხმა სამარყანდი დაიკავა, შეიხ ნურ ედ-დინიც მას შეუერთდა. შემდეგ იგი კვლავ ოთარარში დაბრუნდა და შაჰროხისა და ხალილ სულთანის მოლაპარაკებაშიც მიიღო მონაწილეობა.

ჯერ სამი თვეც არ გასულიყო შაჰროხის ჰერათს დაბრუნებიდან, რომ ნურ ედ-დინმა ულუბეგისა და მისი მეურვის წინააღმდეგ აქტიური მოქმედება დაიწყო. იმისათვის, რომ მის ბრძოლას „კანონიერი“ ხასიათი მისცემოდა, ნურ ედ-დინი შეუთანხმდა ხალილის მიერ ერთ დროს „ხანად“ დასმული მცირეწლოვანი მოჰამედ-ჯაჰანგირის მეურვეს. 1410 წლის გაზაფხულზე მოკავშირეებმა ერთად გაილაშქრეს სამარყანდზე.

ულუბეგმა და შაჰ-მელიქმა, როგორც ჩანს, ვერ მოასწრეს ამ პირველი დამოუკიდებელი ომისათვის რიგიანად მომზადება. ალბათ ამით უნდა აიხსნას, რომ მათ თითქმის დედაქალაქამდე მიუშვეს მოწინააღმდეგე და მხოლოდ შემდეგ გაუმართეს ბრძოლა. 1410 წლის 20 აპრილს სამარყანდის დასავლეთით, ყიზილ-რებათში თანამომხმეთა ორი ლაშქარი ერთმანეთის პირისპირ დადგა. შაჰ-მელიქმა და ულუბეგმა სასტიკი მარცხი განიცადეს და, რადგან ქალაქისაკენ გზა მოჭრილი აღმოჩნდა, სამარყანდსა და შაჰრესაბზს შორის მთებს შეაფარეს თავი. აქედან ულუბეგი ქელიფში გადავიდა, ამუდარიის ნაპირას, და იქ ელოდებოდა შაჰროხის მაშველ ჯარს.

შეიხ ნურ ედ-დინს ამ გამარჯვებამ გზა გაუხსნა სამარყანდისაკენ. მეორე დღეს მან მოციქული გაგზავნა ქალაქში და დანებება მოსთხოვა. უბატონოდ დარჩენილი დედაქალაქის დაცვის საქმეს სათავეში ჩაუდგნენ სამარყანდის მაღალი მოხელენი და სასულიერო პირები, რომელთაც ცივი უარით გაისტუმრეს ნურ ედ-დინის მო-

ციქული. 25 აპრილს ამირი თვითონ მიადგა სამარყანდს, მაგრამ როგორც ხუთი წლის წინ, ქალაქის კარი ამჯერადაც დაგმანული აღმოჩნდა მის წინ. ამაო იყო მუქარა, ფიცი, დიდი დამპყრობლის ანდერძის გახსენება. ქალაქის დამცველებმა ისრებიც კი დააყარეს გალავნიდან ზვიად ამირს. გაცოფებულმა ნურ ედ-დინმა ბრძანა. ახლავე მოჰამედ-ჯაჰანგირი მომგვარეთო აქ. რამდენიმე დღის შემდეგ ჯერ კიდევ 1405 წელს „ხანად“ დანიშნული ყმაწვილი უფლისწული დამფრთხალი იდგა სამარყანდის კედლებთან, მაგრამ ვერც ამ ხერხმა გასჭრა. ქალაქის დამცველებმა გადაჭრით უარი თქვეს სამარყანდის ჩაბარებაზე, მისი იერიში კი ნურ ედ-დინმა ვერ გაბედა.

იმედგაცრუებულმა შეიხ ნურ ედ-დინმა, რომელსაც ქელიფისა და თერმეზის გამოკლებით უკვე მთელი მავერანნაჰრი დაპყრობილი ჰქონდა, ამ ქალაქების ასაღებადაც გაგზავნა რაზმები.

ჰერათში მყოფი შაჰროხი ჩვეულებრივ ლოცვასა და საქველმოქმედო საქმიანობაში ატარებდა დროს და თან შავბატკნიან თურქმანთა მბრძანებლის ყარა-იუსუფის წინააღმდეგ საბრძოლველად ემზადებოდა. შაჰროხს ძველი ანგარიშები ჰქონდა მასთან. ორი წლის წინ ყარა-იუსუფმა სასტიკად დაამარცხა მირანშაჰისა და შაჰროხის გაერთიანებული ლაშქარი. ამ ბრძოლამ შეიწირა შაჰროხის უფროსი ძმა მირანშაჰი. ახლა ყარა-იუსუფი კიდევ უფრო გაძლიერებულიყო და საფრთხეს უქმნიდა თემურიანთა სამფლობელოებს ირანსა და აზერბაიჯანში. შაჰროხმა გადაწყვიტა შეეჩერებინა ყარა-იუსუფის ძლევამოსილი სვლა და ლაშქარი შეკრიბა. სწორედ ამ დროს მოუვიდა ულუღბეგის გამოგზავნილი მაცნე და შეიხ ნურ ედ-დინის აჯანყების ამბავი მოუტანა. შაჰროხმა 9 მაისს დასძრა ლაშქარი მავერანნაჰრისკენ, მაგრამ ისე ნელა იარა, რომ მხოლოდ თვენახევრის შემდეგ გადალახა ამუ-დარია. ულუღბეგი სათავეში ჩაუდგა მაშველი ჯარის მეწინავე რაზმს და შაჰრესაბზისკენ გაეჩქარა, მამისი კი ძირითადი ძალით ნელ-ნელა მიჰყვებოდა უკან.

როგორც კი შაჰროხის ლაშქრის მოახლოების ამბავი შეიტყო, შეიხ ნურ ედ-დინმა სამარყანდის ალების განზრახვაზე ხელი აიღო და გაეცალა ქალაქს. 12 ივლისს იმავე ყიზილ-რაბათში კვლავ მოხდა სისხლისმღვრელი ბრძოლა, რომელიც მთელი დღე გაგრძელდა. ორივე მხარე თავგანწირვით იბრძოდა, მაგრამ ბოლოს გამარჯვება

შაჰროხს დარჩა. ორი დღის შემდეგ იგი სამარყანდში შევიდა ზარ-ზეიმით და მცხოვრებლები დიდი სიხარულით შეხვდნენ როგორც მხსნელსა და განმათავისუფლებელს.

შაჰროხი ამჯერადაც მხოლოდ რამდენიმე დღეს დარჩა სამარყანდში. ნურ ედ-დინის წინააღმდეგ ბრძოლის დამთავრება მან შაჰ-მელიქს მიანდო, თვითონ კი თავის სამფლობელოს მიაშურა. რადგან გაიგო, რომ ფარსში არეულობა დაწყებულიყო.

ზედიზედ განცდილი რამდენიმე მწარე დამარცხებით დაშინებული შაჰ-მელიქი განსაკუთრებული ვულმოდგინებით ემზადებოდა შეიხ ნურ ედ-დინთან საბრძოლველად და მხოლოდ 1411 წლის დამდეგს დაიძრა მის წინააღმდეგ. შაჰ-მელიქის მარცხიანი მეურვეობით თავგაბეზრებულმა ულუღბებმა საერთოდ უარი თქვა ლაშქრობაში მონაწილეობაზე და შინ დარჩა.

ურთიერთობა ულუღბებსა და შაჰ-მელიქს შორის თანდათან უფრო მწვავედებოდა. უკვე მოწიფული ჭაბუკი გამგებელი ვერ იტანდა, რომ შაჰ-მელიქი ერთპიროვნულად განაგებდა ქვეყანას და არაფრად აგდებდა მას. ულუღბები იმითმაც დარჩა სამარყანდში, რომ მამამისისათვის საჩივარი გაეგზავნა ზედმეტად თავგასულ მეურვეზე. შაჰროხმა დიდი ყურადღებით ჩაიკითხა შვილის წერილი, მაგრამ დიდად არ აუღელვებია შაჰ-მელიქის თვითნებობას. ეს ამირი მან თვითონ მიუყენა ულუღბებს და მისი ნების განმახორციელებელი იყო მავერანნაჰრში. მაინც, საბოლოოდ რომ არ გაენაწყენებინა შვილი, შაჰროხმა ერთი თავისი გავლენიანი ამირი სეიდ-ალი-თარხანი გაგზავნა სამარყანდში საქმის გასარკვევად. როგორც ჩანს, შაჰროხმა არც თუ მთლად მკაცრი დავალება მისცა ამირს. ამიტომაც იყო, რომ სამარყანდიდან დაბრუნებულმა სეიდ-ალი-თარხანმა მოახსენა მას, შაჰ-მელიქი კარგად განაგებს ქვეყანას და ულუღბებსაც კარგ რჩევა-დარიგებას აძლევსო. მაგრამ ამავე დროს ამირი იძულებული იყო ელიარებინა, რომ ეს დარიგებები ხშირად ისეთი სახით იყო გამოთქმული, ღრმად შეურაცხყოფდა ულუღბებს. სასახლის კორიკანებსა და მოშურნეებსაც მეტი რაღა უნდოდათ. ყველა კუთხეში ჩურჩულებდნენ, მეურვე შაჰ-მელიქი თავხედურად იქცევა, ანგარიშს არ უწევს თემურის შვილიშვილსო. ეს ხმები ხშირად ულუღბების სმენასაც სწვდებოდა და ისედაც განაწყენებული ჭა-

ბუკი ბოლმით ივსებოდა. ამიტომაც იყო, რომ ულუბები დაჟინებით სთხოვდა მამას, მომავლოდ მეურვე!

ულუბების საჩივარს ამჯერად არავითარი შედეგი არ მოჰყოლია, მაგრამ შაპროხი მიხედა, რომ მისი პირში დიდხანს ველარ აიტანდა გოროზი ამირის მეურვეობას. ამიტომ გადაწყვიტა, როგორც კი პირველ რიგის საქმეებს მოათავებდა ხორასანში, მავერანნაჰრისთვისაც მიეხედა. მართლაც, 22 ივლისს პერათიდან გამოვიდა და ჯერ ბალხში შეიარა, შემდეგ კი ამუ-დარიისაკენ აიღო გეზი და შემოდგომის პირზე ნავებზე გამართული ხილით გადავიდა მავერანნაჰრში. ულუბები გზაში შეეგება მამას დიდი ამალით და შესაფერი პატივით მიაცილა დედაქალაქამდე.

შეიხ ნურ ედ-დინი შაჰ-მელიქის წინააღმდეგ საბრძოლველად მოღოლისთანის ხანს მოჰამედს დაუკავშირდა. მაგრამ შაჰ-მელიქმა იმდენი ილონა, რომ მოწოდება ხანთან ზავი დასდო და შეუთანხმდა, რომ დახმარება აღარ გაეწია ნურ ედ-დინისათვის. ამგვარად, შაჰ-მელიქმა მოწინააღმდეგე გაიმარტოხელა და გადაწყვიტა ბევრი აღარ დაეყოვნებინა, ბოლო მოეღო მისთვის.

მას შემდეგ, რაც მოწოდებას დასცილდა, ნურ ედ-დინს სულ ხუთასი მხედარი შერჩა. ამ მცირე რაზმით მან საურანს შეაფარა თავი. აქ ამირმა შეძლო, მიემხრო ქალაქში მყოფი სამხედრო ძალა და იმდენად მოღონიერდა, რომ შაჰ-მელიქს გაუჭირდა მისი ხელში ჩაგდება. სხვა გზა რომ ველარ მონახა ქალაქის ასაღებად, შაჰ-მელიქმა გადაწყვიტა, ვერაგობით გასწორებოდა ნურ ედ-დინს. მან გაიგო, რომ ნურ ედ-დინი თანახმა იყო საზავო მოლაპარაკებაზე და შეუთანხმდა მას, ციხის გალავანთან შეხვედროდნენ ერთმანეთს ორ-ორი ნუქერის თანხლებით. როცა შაჰ-მელიქი ალაყათთან მივიდა, ნურ ედ-დინიც გამოვიდა ქალაქიდან. შაჰ-მელიქმა ცბიერი სიტყვებით თვალი აუხვია ნურ ედ-დინს. ყოფილი მეგობრები, რომელთაც ბევრი ბრძოლა გადაეხადათ ერთად, ერთმანეთს გადაეხვივნენ. ამ დროს შაჰ-მელიქის ნუქერმა ორჯერ ჩასცა მახვილი ზურგში ნურ ედ-დინს და სიცოცხლეს გამოასალმა.

შაჰ-მელიქმა ზიზნარევი ღიმილით გადააბიჯა მოსისხლე მტრის გვამს და თავის ბანაკში დაბრუნდა. მან ბრძანება გასცა, შეიხ ნურ ედ-დინს თავი მოჰკვეთეთ და სამარყანდს გაგზავნეთ.

შაპროხმა ქალაქში ჩამოხდომა არ ისურვა და სამარყანდის აღმო-
სავლეთით გაშლილ ველზე დაიბანა. ულუღბეგს უქმად არ დაუყარ-
გავს დრო და ბევრი საყვედური მოახსენა მამას თავისი მეურვის
საქციელის გამო. თანაც დაბეჭითებით უმეორებდა, უკვე სრულ-
წლოვანი ვარ, დროა მომავოროთო მეურვე!

შუბლშექმუხნილი შაპროხი კარავში იჯდა და ფიქრობდა, რო-
გორ მოერიგებინა ულუღბეგი და შაპ-მელიქი. ამ დროს ბანაკში
შაპ-მელიქის გამოგზავნილმა შიკრიკმა მოაქენა ცხენი. მან ნურ ედ-
დინზე გამარჯვების ამბავი აცნობა შაპროხს და მისი თავიც დაუგო-
რა ფეხებში. მაგრამ შაპროხმა უკვე იცოდა ამ გამარჯვების ფასი.
მან მაშინვე სამარყანდში უხმო შაპ-მელიქს. ამირი მიხვდა, რომ და-
საჯილდოებლად არ იბარებდნენ და საკმაოდ საქციელწამხდარი
ეახლა მბრძანებელს. მრავლის მნახველი შაპროხიც კი განარისხა
შაპ-მელიქის მუხანათობამ. მან სასტიკად დატუქსა ამირი, ნურ ედ-
დინის მკვლეელი კი იქვე გააჯოხვინა. შაპროხმა ისიც გაითვალის-
წინა, რომ თუ შაპ-მელიქი კვლავაც სამარყანდში დარჩებოდა.
უქანასკნელი ურჩი ამირის დამარცხების ფაქტი სრულიად გაუფა-
სურდებოდა, რადგან მოკლულის ნათესავეები არ ისურვებდნენ მას-
თან მოლაპარაკებას.

შაპ-მელიქის ბედი საბოლოოდ გადაწყდა. შაპროხმა იგი
შეურვეობიდან გადააყენა და ჰერათში გაიწვია. ჩვიდმეტი წლის
ულუღბეგი დამოუკიდებელი გამგებელი გახდა.

გახარებულმა უფლისწულმა გამოთხოვების უამს შესანიშნავი
ლხინი გაუმართა მამას და, როგორც ნამდვილ ხელმწიფეს შეჰფერო-
და, ძვირფასი საჩუქრებიც მიართვა.

ეს ქალაქი ვინაა?

შაპროხმა ალიონზე დასტოვა სამარყანდი, მისი ლაშქარი ტაატით
ჯაუყვა გზას მდინარე ამუ-დარიისაკენ.

ულუღბეგმა ქალაქიდან კარგა მანძილზე გააცილა შაპროხი. დამ-
შვიდობების უამს მან მუხლი მოიყარა და ლოცვა-კურთხევა მიიღო

შამისაგან. უკან დაბრუნებისას ჭაბუკი რაღაც გაურკვეველმა სიზარულმა აიტაცა. ძალაუნებურად მიაგელვებდა ცხენს და მალე შორს ჩამოიტოვა მსლებლები. სამარყანდს რომ მიუახლოვდა, ის იყო მზეც ამოიწვერა და პირველი ძუნწი სხივები მოჰფინა ქალაქს.

ულუღბეგმა ცხენი შეაჩერა, მონუსხულივით შესცქეროდა სამარყანდის მიზგითების მოელვარე ფერად გუმბათებსა და კრელ-კრელ მინარეთებს და დიდებული სანახაობით ტკებებოდა.

სამარყანდი. შუა აზიის ერთ-ერთი უძველესი და უმშვენიერესი ქალაქი. „ძველი აღმოსავლეთის ედემი“, როგორც ზოგიერთი ავტორი უწოდებდა. სამარყანდი. გაცხოველებული ვაჭრობისა და ხელოვნების ცენტრი. ქალაქი, სადაც ყოველდღიურად მოდიოდნენ სავაჭრო ქარავნები ინდოეთიდან, ჩინეთიდან, ირანიდან და სხვა ქვეყნებიდან. ქალაქი, სადაც მზადდებოდა მსოფლიოში საუკეთესო ქალაღდი, სადაც იქსოვებოდა მაღალხარისხოვანი ქოლოს-ფერი ხავერდი, მრავალ სხვადასხვა ქვეყანაში რომ გადიოდა გასაყიდად...

თემურ-ლენგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა მავერანნაჰრს; არავისთვის მიუცია ის საბატონოდ და თავისად ეჭირა. შაგრამ სამარყანდი გამორჩევით უყვარდა. თემური ერთსა და იმავე დროს ულმობელი დამაქცევარიც იყო და თავგამოდებული მშენებელიც (ვ. ბარტოლდი.) მას სურდა ისეთი ნაგებობებით დაემშვენებინა თავისი დედაქალაქი, როგორიც მსოფლიოს არცერთ ქვეყანაში არ იქნებოდა. საამისოდ იგი მავერანნაჰრში ეზიდებოდა მრავალრიცხოვანი მძარცველური ომების დროს მონახვევ ქონებას. აქეთვე აგზავნიდა იგი დაპყრობილ ქვეყნებში დატყვევებულ გაწაფულ ხელოსნებს, მშენებლებს, მხატვრებს... ადგილობრივ ოსტატებთან ერთად მათ მონაწილეობა უნდა მიეღოთ დიდი დამპყრობლის მიერ ჩაფიქრებულ გრანდიოზულ მშენებლობაში.

თემურ-ლენგს კარგად ესმოდა, რომ პირველ რიგში მისთვის აუცილებელი იყო სათანადოდ გამაგრებული დედაქალაქი. ამიტომ მან ჯერ კიდევ 1371—1372 წლებში აღადგენინა მონღოლთა შემოსევების დროიდან დაქცეული ზღუდე. ამავე დროს ქალაქის დასავლეთ ნაწილში ააგეს ციხე-სიმაგრე და სასახლე. უნდა ითქვას კი, რომ ბრძანებული მეტად იშვიათი სტუმარი იყო ამ სასახლისა.

შენობას ძირითადად სახელმწიფო ხაზინის დასაცავად და საპყრობილედ იყენებდნენ.

იმისათვის, რომ განსაკუთრებით გაესვა ხაზი სამარყანდის დიდი უპირატესობისათვის სხვა ქალაქების წინაშე, თემურმა მის გარშემო დაასახლა რამდენიმე სოფელი, რომელთაც მსოფლიოში ცნობილი ქალაქების სახელები უწოდეს XV საუკუნის არაბი ისტორიკოსის იბნ არაბშაჰის ცნობით სამარყანდის მიდამოებში არსებობდა მისრი (კაირო), დიმიშყი (დამასკო), ბაღდადი, სულთანიე და შირაზი.

თემურისავე ბრძანებით სამარყანდის გარშემო გაშენდა შესანიშნავი ბაღები, შიგ კი მსუბუქი სასახლეები ჩაიდგა. სწორედ აქ, ჩრდილიან ფანჩატურებსა და გრილ თალარებში ატარებდა დროს მბრძანებელი, როცა სალაშქროდ არ იყო წასული. სახელწოდებები ხომ ნამდვილად პოეტური შეერჩიათ მათთვის: „სამოთხის ბაღი“, „გულწარმტაცი ბაღი“, „ქადრის ბაღი“...

მუსლიმანური სარწმუნოება, ისევე როგორც სხვაგან, თემურ-ლენგის სახელმწიფოშიც უდიდეს როლს ითამაშობდა. თემური კარგი პოლიტიკოსი იყო და იმისათვის, რომ სახელმწიფოს ინტერესებისათვის გამოეყენებინა სასულიერო პირთა დიდი გავლენა, ცდილობდა, მეგობრული დამოკიდებულება შეენარჩუნებინა მათთან. ამიტომაც იყო, რომ იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა საკულტო დანიშნულების შენობების აგებას. ის კაცი, ვანც დაპყრობილ ქვეყნებში ცოცხლად მარხავდა ათასობით ტყვე მეომარს და კოშკებსა და მინარეთებს აგებდა ცოცხალი ადამიანების ან მოჭრილი თავებისაგან, მავერანნაჰრის ქალაქებში დიდის გულმოდგინებით აშენებდა მიზგითებს. აკლდამებსა და ღერვიშთა თავშესაფრებს.

თემურ-ლენგი ვერაფერში ვერ იტანდა მეტოქეობას. მას სურდა, რომ მის მიერ აგებული შენობებიც სწორუპოვარი ყოფილიყო მთელს მსოფლიოში. ამით აიხსნება მისწრაფება ნაგებობათა მოცულობის გაზრდისაკენ, რაც ესოდენ დამახასიათებელია თემურიანთა ხანის ხუროთმოძღვრებისათვის.

ბიბი-ხანუმის მიზგითი სწორედ მისი ბრძანებით აიგო სამარყანდში. შუა აზიის ამ უდიდესი მიზგითის მშენებლობა თემურმა

ინდოეთიდან დაბრუნების შემდეგ დაიწყო და 1404 წელს დაამთავრა. მთელი ნაგებობა ოთხი ძირითადი შენობისაგან შედგებოდა: მთავარი მიზგითის, ორი მცირე მიზგითისა და კარიბჭისაგან. ეს ოთხი შენობა ქმნიდა უზარმაზარ ეზოს, რომლის ოთხსავე კუთხეში თითო მინარეთი იყო აღმართული. ოცდაჩვიდმეტ მეტრამდე სიმაღლის მთავარ მიზგითს ოცი მეტრის დიამეტრის ცისფერი გუმბათი ჰქონდა წამოღმებული. ამ გუმბათზე ერთ თანამედროვე მეხოტბე პოეტს უთქვამს: „მისი გუმბათი ერთადერთი იქნებოდა, ზეცა რომ მის განმეორებას არ წარმოადგენდესო“.

სამწუხაროდ, ბიბი-ხანუმის მიზგითის მშენებლობის დროს ხუროთმოძღვარი და ოსტატები იძულებული იყვნენ თემურის მიერ დათქმულ ვადებში დაემთავრებინათ სამუშაოები. ამ უმიზნო აჩქარებას კი, ის მოჰყვა, რომ ეს დიდებული შენობა ვერ გამოდგა ღლეგრძელი.

ქალაქის აღმოსავლეთ გარეუბანში, აფრასიაბის მაღლობზე, ძველთაძველი სასაფლაოს მიდამოებში გაშლილია შაჰ-ე ზენდეს ხუროთმოძღვრული ანსამბლი, რომელიც მრავალი მიზგითისა და აკლამისაგან შედგება. გადმოცემის მიხედვით, აქ იმყოფება წინასწარმეტყველი მუჰამედის ბიძაშვილის აბასის ვაჟის კუსამის საფლავი. იგი 676 წელს მოსულა სამარყანდში, სარწმუნოებისათვის ომში დაღუპულა და ხალხმა „ცოცხალი მეფე“ (შაჰ-ე ზენდე) უწოდა, ხოლო მისი საფლავი მუსლიმანთა თაყვანსაცემი ადგილი გახდა. შემდგომში აქ განსაკუთრებით სპატიო პირებს მარხავდნენ. თემურ-ლენგის დროს შაჰ-ე ზენდეს ანსამბლს მბრძანებლის დისა და ორი ცოლის აკლამები შეემატა. შუა აზიის და, კერძოდ, სამარყანდის სხვა ძეგლებისაგან განსხვავებით აქ მთავარი ყურადღება აქვს დათმობილი არა შენობების გრანდიოზულობას და მასშტაბებს, არამედ მათ განსაკუთრებული გემოვნებითა და სინატიფით გაფორმებას. ამ მხრივ სამარყანდის ვერცერთი სხვა ნაგებობა ვერ შეედრება შაჰ-ე ზენდეს აკლამებს.

თემურის ხანის სამარყანდის ნაგებობათა შორის მარგალიტივით ბრწყინავს შუა საუკუნეთა აღმოსავლური ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი საუკეთესო ქმნილება — გურ-ე მირის აკლამა. მისი მშენებლობა თემურმა 1404 წელს დაიწყო წინა წელს გარდაცვ-

ლილი ტახტის მემკვიდრის მოჰამედ-სულთანისათვის. მალე თემური თვითონაც იქ დაიმარხა. იბნ არაბშაჰის ცნობით, მბრძანებლის ცხედარი ჯერ შავი ხის კუბოში მოუთავსებიათ, ხოლო რამდენიმე ხნის შემდეგ, სულთან-ხალილის ბრძანებით, შირაზელი ოსტატის დამზადებულ ფოლადის კუბოში გადაუსვენებიათ. სულთან-ხალილის დროსვე საფლავზე დააწყვეს თემურის ტანსაცმელი, ხოლო კედლებზე მისივე იარაღი და პირადი ნივთები დაჰკიდეს. იატაკი აბრეშუმისა და ხავერდის ნოხებით მოფინეს. შიგნით ყველაფერი ძვირფასი ქვებითა და ოქროს ვარაყით მორთეს, პერზე კი ოქროსა და ვერცხლის ჭალები ჩამოჰკიდეს. ერთი ოქროს ჭალი ოთხი ათას მისხალს იწონიდა თურმე.

ისლამის წესებისათვის სრულიად შეუფერებელი მორთულობა რამდენიმე წელიწადს დარჩა აკლდამაში. როცა 1409 წელს შაჰ-როხმა სამარყანდი აიღო, მან ბრძანა, ეს ძვირფასი ნივთები სახელმწიფო ხაზინისათვის გადაეცათ. ღვთისმოშიში შაჰროხისავე ბრძანებით ქალაქ ანდხოიდან გურ-ე მირზი გადმოასვენეს სეიდ ბერექეს ნეშტი. იგი თემურის პირადი მოძღვარი და მრჩეველი იყო და მუდამ მის გვერდით იმყოფებოდა. ამით შაჰროხმა მამის ანდერძიც შეასრულა (თემურს ვითომ დაუბარებია, სეიდ ბერექესთან ერთად დამმარხეთო) და წინასწარმეტყველ მუჰამედის შთამომავლის (სეიდის) აკლდამაში მოთავსებთ მიიღო ზომები იმისათვის, რომ თემურის საძვალეს არ მოკლებოდა მორწმუნეთა ყურადღება და ალაჰის მფარველობა.

ახლა დიდი დამპყრობელი, ვისი სახელის ხსენებაც კი შიშის ზარს სცემდა მთელ აზიას, სეიდის ფერხთით იწვა. ასეთი ცვალებადია წუთისოფელი. ერთი დღე არავის შერჩება (აქ კვლავ გვახსენდება ფარსადან გორგიჯანიძე: „ის მიწას მიაბარეს და მრავლის სარჯლითა და ოჯახის თხრით და დატყვევებით ნაშოვნნი სხვათა დარჩა. და მას განკითხვის დღის შიში თან წაჰყვა და ქვეყანანი ზოგი ვინ დაიჭირა, ზოგი ვინ“).

უღუღლებეს ცხენების ფლოქვების ხმა მოესმა და გამოერკვა. მხლებლები წამოსწოდნენ.

გული სიხარულით აევსო პატივმოყვარე ჭაბუკს. პაპამისის სატახტო ქალაქი, „მუსლიმანური სამყაროს ძვირფასი მარგალი-

ტი“ სამარყანდი ახლა მხოლოდ მას ეკუთვნოდა. გაახსენდა ბალ-
ლობაში თავის კბილა ბიჭებთან ქალაქობიას რომ თამაშობდა
ხოლმე და ხმამაღლა იკითხა:

— ეს ქალაქი ვისია? — და თვითონვე შესძახა: — ჩემია, ჩემი! —
ცხენს მათრახი გადაჰკრა და გააქენა.

ის აჟო ალაყაფის კარში შევიდა ულუღბეგი, რომ მინარეთებ-
ზე გადმომდგარი მუეძინების ძახილმა გააყრუა იქაურობა. ცისკ-
რის ნამაზის შესასრულებლად მოუწოდებდნენ მუსლიმანებს.

სამარყანდსა და მთელს მავერანნაჰრში ულუღბეგის დამოუკი-
დებელი გამგებლობის ხანა დაიწყო.

სამხედრო სარბიელზე

დედ-მამის კალთას ადრევე ჩამოშორებული ულუღბეგი თე-
მურის მახლობლად გაიზარდა; თითქმის ყოველთვის თან ახლდა
პაპამის დაპყრობითი ომების დროს, ბევრი რამ ნახა და სამუდა-
მოდ დაიხსომა. ცნობისმოყვარე გონიერი ბავშვი აკვირდებოდა.
თემურის მოქმედებას ლაშქრობებში, სახელმწიფო თათბირებსა
თუ უცხოელი ელჩების მიღების დროს, დიდის ყურადღებით
ისმენდა და იხსომებდა მის ნათბარს.

ახლა, მავერანნაჰრის გამგებელი რომ გახდა, ულუღბეგი ცდი-
ლობდა ყველაფერში პაპისთვის მიეხატა, მისებურად ემოქმედა და
მისეული ტრადიციები გაეგრძელებინა. თემურმა იცოდა ხოლმე
თქმა: „დედამიწის დასახლებული ნაწილის მთელი სივრცე იმად
არა ღირს, რომ ორი ხელმწიფე ჰყავდესო“. ულუღბეგსაც უნდოდა,
არ ჩამორჩენოდა მას, თავის სამფლობელოშიც სრული წესრიგი
ჰქონოდა და გარეშე მტრებთან მოპოვებული ბრწყინვალე გამარჯ-
ვებებითაც განეცვიფრებინა ყველა.

მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ულუღბეგი საკმაოდ უხეირო გამგე-
ბელი და კიდევ უფრო უარესი სარდალი გამოდგა და მის ილუ-
ზიებსაც საკმაოდ მაღე მოელო ბოლო. მან ვერ შესძლო პოლიტიკუ-
რი ხელისუფლების განმტკიცება მავერანნაჰრში და ისლა მოახერ-

ხა, რომ თავისი ფაქტიური დამოუკიდებლობა დაეცვა მამის წინა-
შე. მართალია, მავერანაპრის ქალაქებში პარასკევობით მიზგითებ-
ში შაპროხის სახელი იხსენიებოდა ხუტბაში და ფულიც მის სახელ-
ზე იჭრებოდა, მაგრამ თემურის უმცროს შვილს მთელი სახელმწი-
ფოს გამგებლობის თავი არა ჰქონდა. ფაქტიურად მის საბრძანე-
ბელს განაგებდნენ მისი უფროსი ცოლი, ულუღბეგის დედა გოუ-
პარ-შადი, შვილები და დიდებულნი.

თემურის მსგავსად შაპროხმაც მთელი სიცოცხლე გაუთავე-
ბელ ომებსა და ლაშქრობებში გაატარა. მაგრამ მის მთავარ სა-
ზრუნავს არსებული ტერიტორიის შენარჩუნება შეადგენდა და
არა ახალი ქვეყნების დაპყრობა. ულუღბეგს სხვა უფლისწუ-
ლებთან ერთად ევალებოდა შაპროხის მიერ მოწყობილ ლაშქრო-
ბებში მონაწილეობის მიღება. ის ყოველთვის ასრულებდა ამ მოვა-
ლეობას და რაზმებს აშველებდა მამას, მაგრამ პირადად არასოდეს
გაულაშქრია შაპროხთან ერთად.

უნდა აღინიშნოს, რომ შეტევითი ომები არც ულუღბეგს უწარ-
მოებია. მისი ყველანაირი ლაშქრობა ან საკუთარი სამფლობელოს დაც-
ვას ითვალისწინებდა ანდა ნომინალურად მის სახელმწიფოში
შემავალი, მაგრამ ჯერ დაუმორჩილებელი ოლქების შემომტკიცე-
ბის მიზნით ეწყობოდა.

XV საუკუნის მავერანაპრის პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდად
აღვლილი ეჭირა მოღოლისთან და მომთაბარე უზბეკებთან ურ-
თიერთობას და ულუღბეგსაც საგანგებოდ ჰქონდა დავალებული
მამისაგან სახელმწიფოს საზღვრების დაცვა ჩრდილოეთის მხრი-
დან.

XV საუკუნის დამდეგს დაშთ-ე ყივჩაყის მხრიდან მომთაბარე
უზბეკები გამოჩნდნენ მავერანაპრის საზღვრებზე. ისინი ამუ-
ღარიისა და სირ-დარიის აუოლებით იჭრებოდნენ ქვეყანაში.
მოღოლისთანში ჯერ კიდევ წინა საუკუნის დამდეგს დაწყებული
არეულობა და შინაომი კვლავ გრძელდებოდა. ფერღანაშიც არ
იყო სიმშვიდე. მართალია, ეს ოლქი ფორმალურად ულუღბეგს
ეკუთვნოდა, მაგრამ მისი გამგებელი აჰმედი, ომარ-შეინის ძე, და-
მოუკიდებელ პოლიტიკას აწარმოებდა და არ ემორჩილებოდა

ჟუფროს ბიძაშვილს. ულუღბეგმა გადაწყვიტა, სამარყანდში მიეტყუებინა და საკადრისად დაესაჯა თავნება აჰმედი. 1414 წელს მან დედაქალაქში მიიწვია ფერღანის გამგებელი, ვითომც ერთობლივ სამხედრო ღონისძიებებზე სათათბიროდ. აჰმედი, როგორც ჩანს, მიხვდა ამ „თათბირის“ ნამდვილ მიზანს და თავი აარიდა სამარყანდში მისვლას. იგი შვილის გამოგზავნას შეჰპირდა ულუღბეგს (ალბათ მძევლად), მაგრამ ეს დაპირებაც აღარ შეასრულა.

რაკი სიტყვით ვერას გახდა, ულუღბეგმა ლაშქარი შემოიყარა და ფერღანაში შეიჭრა. ამ ამბის გაგონებაზე აჰმედმა მიატოვა თავისი ოლქი და ქაშღარში გადავიდა. ულუღბეგმა უბრძოლველად დაიკავა ფერღანა და ქალაქებში თავისი რაზმები ჩააყენა.

მავერანანაჰრის ლაშქრის სამარყანდს დაბრუნების შემდეგ აჰმედმა მონღოლთა დახმარებით დაამარცხა ულუღბეგის მიერ ფერღანაში დატოვებული რაზმები. ფერღანის გამარცხის შემდეგ მონღოლები თავის ქვეყანაში დაბრუნდნენ. აჰმედმაც ვერ გაბედა ფერღანაში დარჩენა და ისევ ქაშღარს მიაშურა.

ულუღბეგმა მამის უკითხავად ილაშქრა ფერღანაში და შაჰროხი უთუოდ უკმაყოფილო იქნებოდა მისი, მაგრამ გარეგნულად არაფერი შეიძინა. როდესაც იმავე წლის ნოემბერში ულუღბეგი ჰერათში ჩავიდა, მას დიდი ზარ-ზეიმით შეხვდნენ როგორც გამარჯვებულს. მართალია, ფერღანის ოლქის საბოლოოდ დამორჩილება უთუოდ სასარგებლო იყო სახელმწიფოსათვის, მაგრამ შაჰროხის კარზე ძალიან გააზვიადეს მოპოვებული გამარჯვების ფასი. გაიმართა დიდი საზეიმო მიღება, რომლის დროს ულუღბეგი და მისი ძმა ბაი-სონყორი მამის ტახტთან იდგნენ და შაჰროხი აშკარად შეჰხაროდა მათ, — აი, როგორი კარგი შვილები მყავსო. ულუღბეგი ზვიადი ღიმილით ლებულობდა პირმოთნე კარისკაცთა მილოცვებს და სავსებით აფერებდა ძლევაშოსილი მხედართმთავრის როლს. მაგრამ თვითონ ხომ კარგად იცოდა, რომ არავინ დაუმარცხებია ბრძოლაში!

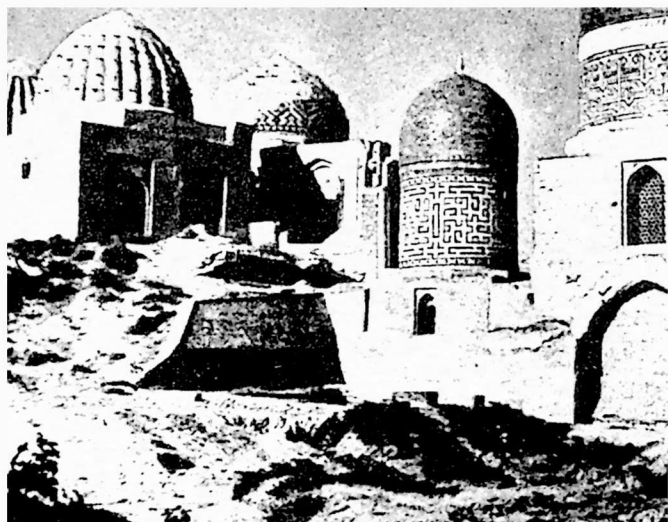
მართალია, ფერღანა შემოერთებული იყო, მაგრამ სანამ უფლისწული აჰმედი ქაშღარში იჯდა, იმ მხარეში სრული წესრიგი ვერ დამყარდებოდა. ის, რისი გაკეთებაც ულუღბეგმა მახვილით ვერ მოახერხა, შაჰროხმა ტკბილი სიტყვითა და დაყუავეებით შესძლო.

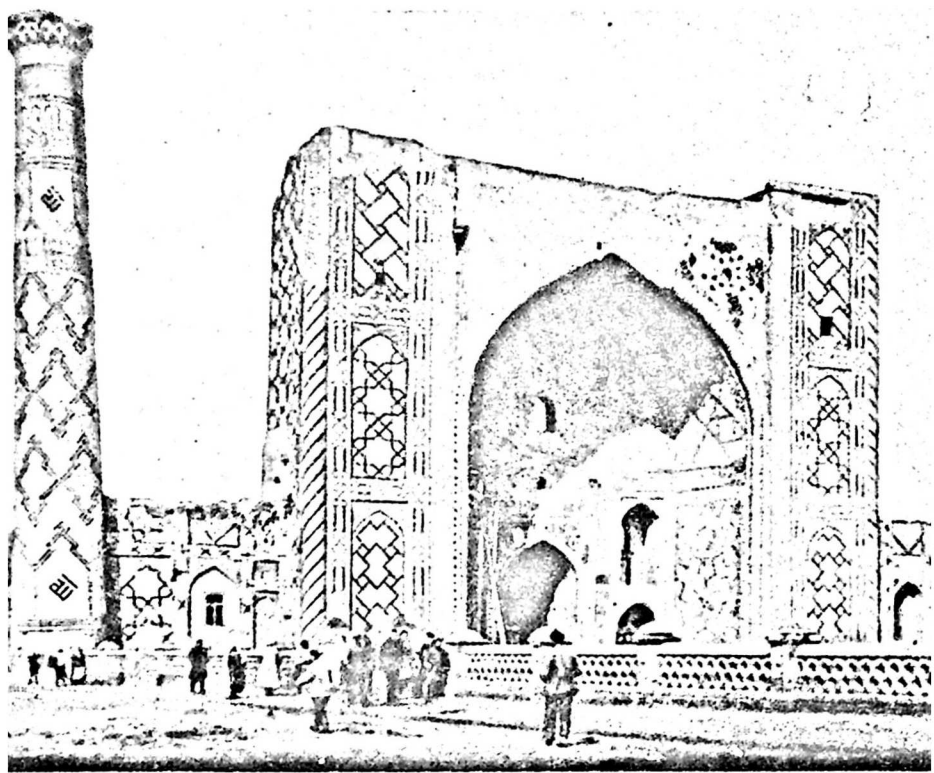
1415 წლის 26 მაისს მან წერილი გაუგზავნა აჰმედს და სინანული გამოთქვა ფერღანაში მომხდარი გაუგებრობის გამო. ბიძამ პერათში მიიწვია ძმისწული და სრული უნებლობა და დანაშაულის პატიება აღუთქვა. გაბრიყვებული აჰმედი შაჰროხს ეახლა. რა თქმა უნდა, ფერღანის გამგებლად კვლავ მის დანიშვნაზე კრინტიც არავის დაუძრავს. ერთ ხანს პერათში ამყოფეს აჰმედი, შემდეგ კი „ნებადართეს“ სალოცავად წასულიყო მექაში, საიდანაც აღარც დაბრუნებულა. 1416 წელს აჰმედის მიერ ქაშღარში დატოვებულმა მოხელემ ულუღბეგის ამირებს გადასცა ქალაქი.

ულუღბეგი დიდი გულისყურით ადევნებდა თვალს სირ-დარიის მიდამოებში მომთაბარე უზბეკთა მოძრაობას და მზად იყო სასწრაფო ზომების მისაღებად. 1419 წელს მას ეახლა უზბეკი უფლისწული ბორაყი და შველა სთხოვა თავისი მტრების წინააღმდეგ. ულუღბეგმა კარგა ასწონ-დასწონა საქმის ვითარება და გადაწყვიტა, დახმარებოდა ბორაყს. მან გაითვალისწინა ის გარემოება, რომ ბორაყის გამარჯვების შემთხვევაში თავისი ერთგული კაცი ეყოლებოდა ხანად უზბეკეთის ტრამალებში. აგვისტოს დამლევს ულუღბეგმა ლაშქარი დაძრა და 5 სექტემბერს უკვე სირ-დარიის გადაღმა იყო. მაგრამ მოწინააღმდეგე არა ჩანდა. გამოიჩინა, რომ მავერანნაჰრის ჯარის მისვლისთანავე უზბეკთა ლაშქარი გაფანტულიყო. ბედი არა სწყალობდა ულუღბეგს. ვერა და ვერ ელირსა ნამდვილ ბრძოლაში გამარჯვების მოპოვება.

ულუღბეგი იმედგაცრუებული გამობრუნდა უკან, მაგრამ მისი საქმე საბოლოოდ მაინც გაკეთდა. რამდენიმე წლის შემდეგ ბორაყმა მართლაც დაამარცხა თავისი მოქიშპენი და „მამა-პაპათა ტახტი“ დაიკავა.

უზბეკთა მხრიდან თქვი რომ მშვიდად დაიგულა, ულუღბეგმა ახლა მოღოლისთანის საქმეებს მიხედა. ამ დროს მოღოლისთანში კვლავ გრძელდებოდა გაშმაგებული ბრძოლა ტახტისათვის, რომელშიც რამდენიმე დაჯგუფება იღებდა მონაწილეობას. 1420 წლისათვის ამ ბრძოლაში ერთმანეთის წინაშე აღმოჩნდნენ უფლისწულები ვეის-ხანი და შირ-მოჰამედი. მავერანნაჰრიდან მიღებული დახმარების წყალობით გამარჯვების სასწორი შირ-მოჰამედისკენ გადაიხარა და ბოლოს მან მოღოლისთანის ხანის ტახტიც დაიჭირა.

ულუბეგის მედრესე. ამ უმაღლეს სასწავლებელში საღვთისმეტყველო საგნებთან ერთად ასტრონომიაც ისწავლებოდა.

ულულებემა გული დაიმშვიდა; ეგონა, რომ ორსავე მეზობელ მომთაბარულ სახელმწიფოში თავისი კაცები დასვა ტახტზე და ისინი ყველაფერში მისი ნება-სურვილის ამსრულებელი იქნებოდნენ.. მაგრამ სულ მალე ნათელი შეიქნა, რომ მავერანნაჰრის გამგებელი ცდებოდა. მართალია, შირ-მოჰამედს არ უცდია ულუბეგის სახელმწიფოზე თავდასხმა, მაგრამ თავი დამოუკიდებელ ხელმწიფედ მიაჩნდა, არ სცნობდა ულუბეგის უზენაესობას და ზოგჯერ საკმაოდ ტლანქადაც ერეოდა მის შინაურ საქმეებში.

მონღოლთა ხანის ასეთი უმადურობით გაგულისებული ულუბეგი საბაბს ეძებდა, რათა გასწორებოდა მას. შესაფერისი შემთხვევაც მალე გამოჩნდა. ულუბეგის მიერ ქაშლარში გაგზავნილი ერთ-ერთი ამირის შვილი გაიქცა და მოლოლისთანს შეაფარა თავი.. ულუბეგმა მისი დაბრუნება მოითხოვა, და უარი რომ მიიღო, ეს უმნიშვნელო ინციდენტი სავსებით საკმარისად მიიჩნია ომის დასაწყებად. 1424 წლის შემოდგომაზე მან შაჰროხს აცნობა მომავალი ლაშქრობის მიზეზი და მიზანი და დასტურიც მიიღო მისგან.. ულუბეგი სამხედრო სამზადისს შეუდგა, 8 ნოემბერს კი სირდარიისკენ დაიძრა. მან გადაწყვიტა, ლაშქრის ცენტრთან ერთად ქალაქ შაჰროხიეში გაეტარებინა ზამთარი და ჯარის შეკრებაც იქ დაემთავრებინა. არმიის მარჯვენა ფრთას ანდიჯანის მიდამოებში უნდა ეზამთრა, ხოლო მარცხენას — ოთარის მახლობლად.

ამასობაში ულუბეგის გალაშქრების ამბავმა ჰერათს მიაღწია.. შაჰროხს წინასწარვე ჰქონდა გაცემული საამისო ნებართვა, მაგრამ ახლა ისე დააშინეს შესაძლებელი მარცხით, რომ მან ორგზის გაუგზავნა შეილს მალემსროლი და ლაშქრობის მოშლა უბრძანა. ჰერათში ყველამ იცოდა, რომ სახელმწიფოს ფაქტიურ გამგებელს გოუჰარ-შადს დედობრივი გრძნობა არა ჰქონდა ულუბეგის მიმართ. ის განსაკუთრებით სწყალობდა თავის უმცროს შვილს ბაისონყორს და ნებით თუ უნებლიეთ ზოგჯერ უფროსი შვილის წინააღმდეგ გამოდრიოდა. ამას გარდა, თავისი დამოუკიდებელი ქცევიზ და ურჩობით ულუბეგმა საკმაოდ ბევრი მტერი შეიძინა ჰერათში სასახლის კარზე. საფიქრებელია, რომ სწორედ ეს ძალები მოქმედებდნენ ულუბეგის წინააღმდეგ და ურჩევდნენ შაჰროხს, ნება არ დაერთო შვილისთვის ისეთი საქმის წამოწყებისა, რომლის

წარმატებით დამთავრება საეჭვოდ ეჩვენებოდათ. მაგრამ ულულბეგმა შეახსენა მამას, რომ სალაშქროდ მზადება მისი თანხმობითა და ნებართვით დაიწყო. ახლა, როცა მხედრობა უკვე სირ-დარიასთან იყო შეყრილი, ლაშქრობის გადაღება არ შეიძლებოდა, რადგან მოლოლისთანში ამას თემურიანთა სისუსტის ნიშნად მიიჩნეოდნენ და მოსალოდნელი იყო თვითონაც დასხმოდნენ თავს მავერანნაჰრს. ამ მიზეზების გამო ულულბეგმა საჭიროდ არ მიიჩნია შეესრულებინა ჰერათიდან მიღებული ბრძანება.

1425 წლის 17 თებერვალს ულულბეგმა სირ-დარია გადალახა და ტაშკენტთან მივიდა. აქ მას შეუერთდა მარჯვენა და მარცხენა ფრთის სპა. მზვერავებმა ამბავი მოიტანეს, მონღოლთა მეწინავე რაზმი იბრაჰიმის მეთაურობით თალასთან დგასო. ულულბეგმა ოცდაათი ათასი მხედარი გაგზავნა მათ წინააღმდეგ და თან უბრძანა, სწრაფად ევლოთ და ცეცხლი არ დაენთოთ ღამით, რათა მოულოდნელად დასხმოდნენ თავს მტერს. მონღოლთა დამარცხებისა და ნადავლის აღების შემდეგ ეს რაზმი ასევე სწრაფად უნდა დაბრუნებულიყო უკან. მართალია, ანაზღად თავს წადგომა ვეღარ მოხერხდა, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ ულულბეგის მეომრებმა მაინც გაანადგურეს მონღოლთა რაზმი. გამარჯვებულებმა ბრძოლაში დახოცილთა თავებისგან რამდენიმე კოშკი აღმართეს, ხოლო იბრაჰიმის თავი ულულბეგს გაუგზავნეს.

მთელი გაზაფხული და ნახევარი ზაფხული წვრილ-წვრილ შეტაკებებში გავიდა, რომლებშიც მონღოლები მეტწილად თავს არიდებდნენ ბრძოლას და უკან იხევდნენ. ულულბეგს კი შირ-მოჰამედის დამარცხება ეჩქარებოდა და მასთან შესახვედრად მიისწრაფოდა. იმისათვის, რომ მტრისათვის ერთი-სამად მოეჩვენებინა თავისი ძალა, მან მითითება მისცა, რომ თვითეულ მეომარს ღამ-ღამობით რამდენიმე კოცონი დაენთო.

გადამწყვეტი ბრძოლა ულულბეგსა და შირ-მოჰამედს შორის ქეთმენ-თეფეს მთის ძირას გაიმართა. მონღოლები იძლივნენ. ულულბეგმა საშინელი სისასტიკე გამოიჩინა ბრძოლის შემდეგ. მან ბრძანა, ერთიანად გაეულიტათ ტყვეები, ხოლო მომთაბარე მონღოლთა მთავარი სიმდიდრე — ჯოგები მავერანნაჰრში გაერეკათ და სხვა ქონებაც წამოეღოთ.

ულუღბეგის ლაშქარი მდიდარი ნადავლით დატვირთული დაბრუნდა სამარყანდში. ამ ნადავლში იყო მუქი მწვანე იასპის ქვის ორი უზარმაზარი ლოდი. სხვაგვარად რომ ვერ მოხერხდა მათი წამოღება, საგანგებოდ დიდი ურემი გააკეთებინეს ხელოსნებს და ისე მიიტანეს დედაქალაქში.

ამ გამარჯვების აღსანიშნავად ულუღბეგმა ბრძანა, ერთ-ერთ ხეობაში მაღალ კლდეზე ამოეკვეთათ წარწერა: „ღვთის შეწევნით მეფეთა და ხალხების დამპყრობმა დიდმა სულთანმა, ალაჰის ჩრდილმა დედამიწაზე, ისლამის ბურჯმა ულუღბეგ გურაგანმა — ღმერთმა დღევრძელ ჰყოს მეფობა მისი — ჯეტეს ქვეყანაში ილაშქრა და უვნებლად დაბრუნდა უკან“.

ამ წარწერაში ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ მავერან-ნაჰრის გამგებელი თავის თავს „დიდ სულთანს“ უწოდებს, შაჰროხს კი საერთოდ არ იხსენიებს.

სამარყანდში დაბრუნებული ულუღბეგი რამდენიმე დღე ზეიმობდა გამარჯვებას. მან გზიდანვე გაგზავნა მაცნენი ჰერათს და ლაშქრობის ძლევამოსილად დამთავრება აუწყა შაჰროხს. 28 ოქტომბერს ულუღბეგი თვითონაც ეწვია ჰერათს, სადაც ასევე დიდის ამბით აღიზიშნა ეს გამარჯვება.

ეს იყო ულუღბეგის პირველი და უკანასკნელი წარმატება სამხედრო სარბიელზე.

ულუღბეგს არ დასცალდა ჯეროვნად დამტკბარიყო მონღოლებთან ბრძოლაში მოპოვებული გამარჯვებით. მომდევნო წელა განსაკუთრებით გამწვავდა ურთიერთობა უზბეკებთან. მომთაბარე უზბეკები საძოვრებისა და სურსათ-სანოვავის დიდ ნაკლებობას განიცდიდნენ, ამიტომ მათ ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ბინადარ მოსახლეობაზე თავდასხმას და ძარცვას. უზბეკთა მბრძანებელი ბორაყ-ხანი, ცოტა ხნის წინ რომ ერთგულებას ეფიცებოდა ულუღბეგს, თანდათან გაძლიერდა და სირ-დარიის ქვემო წელზე მდებარე მიწებს წაეპოტინა. მან გამოაცხადა, ქალაქი სილნაყი პაპაჩემის ალდგენილია და შარიათის საფუძველზე მე მეკუთვნისო. ბორაყი დიდი ლაშქრით მიაღმა ქალაქს, ლოდსატყორცნი მანქანებიც მიიტანა, გააძევა იქიდან ულუღბეგის მოხელე და თვი-

თონ დაიჭირა სიღნაყი. მასთან ერთად მომთაბარეთა ხუთი ათასი ოჯახიც დაბინავდა ქალაქის მიდამოებში.

არც თუ დიდი ხნის წინ მოპოვებული გამარჯვებით გალალე-ბულმა ულულბეგმა, რა თქმა უნდა, ვერ აიტანა ბორაყის ურჩობა და დაუყოვნებლივ სალაშქროდ მზადებას შეუდგა. თავდაპირვე-ლად მან კაცი გაუგზავნა შაჰროხს და ნებართვა სთხოვა. შაჰროხმა ჯერ აუტყდალა შვილს ომის დაწყება, მაგრამ შემდეგ ალბათ მიხვ-და, რომ ულულბეგი მაინც თავის ნებაზე მოიქცეოდა და რაზმი მიაშველა მას.

მაშველი ჯარი შაჰროხის ვაჟის ჯუქის მეთაურობით 1427 წლის 15 თებერვალს გამოვიდა ჰერათიდან.

სულ ერთი კვირა იყო გასული ამის შემდეგ, რომ შაჰროხი პა-რასკევ დღეს საკრებულო მიზგითში შესვლის დროს დანით დასჭ-რეს მუცელში. თავდამსხმელი, ვინმე აჰმედ ლური იქვე მოკლა შაჰროხის ერთ-ერთმა მსახურმა. მერე გაირკვა, რომ იგი წევრი ყოფილიყო ჰურუფიტების საიდუმლო სექტისა. ამ სექტის საქმიანო-ბას რელიგიურ საბურველში გამოხვეული ანტიფეოდალური მი-მართულება ჰქონდა. ჰურუფიტები განსაკუთრებით მტრულად იყვნენ განწყობილი თემურიანთა მიმართ.

შაჰროხის კრილობა სასიკვდილო არ გამოდგა, მაგრამ დიდხანს კი დასჭირდა მკურნალობა, სანამ ფეხზე წამოდგომას შესძლებდა.

ჯუქის რაზმი გზაში დაეწია სიღნაყისკენ მიმავალ ულულბეგს. გაერთიანების შემდეგ მათ იმდენად დიდი ლაშქარი შეუგროვდათ, რომ ზედმეტად გათამამდნენ და სრულიად დაივიწყეს სიფრთხი-ლე. მათი განწყობილება მეომრებსაც გადაედოთ. საღამოობით კო-ცონს შემომსხდარი მოლაშქრენი იკვებნიდნენ, ვინ რამდენ უზ-ბეკს დაატყვევებდა და როგორ ნადავლს იშოვნიდა. სამაგიეროდ, სიმრავლეს მინდობილნი არც მზევრავებს აგზავნიდნენ წინ და აღარც ყარაულებს აყენებდნენ.

ბორაყი შედარებით მცირერიცხოვანი რაზმით იდგა სიღნაყში და მავერანნაჰრის ლაშქართან გამკლავება არ შეეძლო. მან მოცი-ქტლი გაუგზავნა ულულბეგს და ზავი ითხოვა. ულულბეგმა დეს-პანი კი მიიღო, მაგრამ საზავო მოლაპარაკების დაწყებაზე მელი-დურად უარი თქვა.

მოციქული იმედგაცრუებული დაბრუნდა უკან და ულუღბეგის უარი ბორაყ-ხანს მოახსენა. თან ისიც დასძინა, მოწინააღმდეგეს ყარაულები არ უყენიაო.

რაკი ნახა, სისხლის ღვრა გარდაუვალიაო, ბორაყმა გადაწყვიტა ბრძოლის დაწყება მაინც დაეწყო. უზბეკებმა შეუმჩნევლად თავი დაუარეს ულუღბეგის ბანაკს და ერთბაშად რამდენიმე მხრიდან შეუტრეს. თავდასხმა იმდენად მოულოდნელი აღმოჩნდა, რომ მავერანნაჰრის ლაშქარმა ვერ მოახერხა საბრძოლოდ დაწყობა და სასტიკად დამარცხდა. ბრწყინვალე გამარჯვებაზე მეოცნებე სარდლებმა ძლივს გაასწრეს ბრძოლის ველიდან. უზბეკებმა თითქმის სამარყანდამდე სდიეს გაქცეულ ლაშქარს. მათ გაძარცვეს მავერანნაჰრის სოფლები და უკან გაბრუნდნენ.

ამ მარცხმა და ქვეყნის აოხრებამ საშინლად შეაშფოთა სამარყანდის მოსახლეობა. ისეთებიც კი გამოჩნდნენ, რომ მოითხოვდნენ, ალაყათის კარი დავკეტოთ და ულუღბეგი ქალაქში არ შემოევშვათო. დიდი გაჭირვებით მოახერხეს ამირებმა ქალაქში წესრიგის დამყარება.

სამარყანდიდან ულუღბეგმა შიკრიკი გაუგზავნა მამას და თავისი უბედურება აუწყა. შაჰროხამდე უკვე მიეღწია ამ ამბავს, მაგრამ ჯერ კიდევ არ გამომჟღავნებულყო და ამიტომ მხოლოდ მხედართა რაზმი და ფული მიაშველა შვილებს. ჯუჭიმ თავი მოიკლამყოფა და სამარყანდში დარჩა; ულუღბეგი კვლავ სათავეში ჩაუდგა გაძლიერებულ ლაშქარს და ტაშკენტამდე მივიდა. მაგრამ მტერი აღარსად იყო. უზბეკებს მდიდარი ნადავლი წაეღოთ და ისევ ტრამალებში წასულიყვნენ.

როგორც კი იმდენად გამოკეთდა შაჰროხი, რომ მოგზაურობა შეეძლო, გადაწყვიტა, პირადად ჩასულიყო მავერანნაჰრში და იქაური საქმეები მოეგვარებინა. 28 მაისს იგი ჰერათიდან გამოვიდა დიდი ლაშქრით და ბაისონყორიც თან იახლა. შესაძლებელია, შაჰროხს გადაწყვეტილი ჰქონდა, გადაეყენებინა ულუღბეგი და მის ადგილზე ბაისონყორი დაენიშნა. ან იქნებ ჯერ კიდევ სუსტად გრძნობდა თავს და უნდოდა ნამდვილად ერთგული მახლობელი ადამიანი ჰყოლოდა თან.

ისედაც უგუნებოდ მყოფ ულუღბეგს თავზარი დაეცა, მამის

ამალაში ბაისონყორის ყოფნა რომ გაიგო. მან ლაშქარი ტაშკენტში დასტოვა და სასწრაფოდ სამარყანდში დაბრუნდა. აქაც ვერ ჰპოვა სიმშვიდე. მსტოვრებმა ამბავი მოუტანეს, დედაქალაქში დაჟინებით ირწმუნებოდნენ, შაჰროხს უგერგილო გამგებლის შეცვლა გადაუწყვეტია და მისი მაგიერად თან მოჰყავსო. რამდენიმე შიკრიკის გაგზავნა და დიდი ხვეწნა-მუდარა დასჭირდა ულუღბეგს, სანამ დაითანხმებდა შაჰროხს, უკან გაებრუნებინა ბაისონყორი.

ულუღბეგი თერმეზთან შეეგება მამას და სამარყანდისკენ გამოუძღვა. შაჰროხმა უზბეკებთან მარცხის მიზეზი გამოიძია და დამნაშავენი დასაჯა. მან სასტიკად გაკიცხა ულუღბეგი უდარდულობისა და გაუფრთხილებლობისათვის. ოქტომბრის დამდეგს შაჰროხი პერათისკენ გაემართა.

სულ სხვა განწყობილებით გააცილა იგი ულუღბეგმა. სადღა იყო წინანდელი თავდაჯერება და სიამაყე. იგი საბოლოოდ დარწმუნდა, რომ არ ვარგოდა პაპის საქმის გამგრძელებლად და სამხედრო ასპარეზზე სახელს ვერ მოიხვეჭდა. 1427 წლის მარცხმა ისე იმოქმედა ულუღბეგზე, რომ მთელი ოცი წლის განმავლობაში აღარ უცდია ლაშქრობის მოწყობა, მაშინაც კი, როცა უზბეკები და მონღოლები თავს ესხმოდნენ მისი სახელმწიფოს საზღვრებს.

უჩაქულო შიხ ალ-ისლამო!

განუწყვეტელი ლაშქრობების, ნადირობისა და წვეულებათა გარემოში გაზრდილი ულუღბეგი ბავშვობიდანვე შეეჩვია დარღვიანდობასა და დროს ტარებას. მისი მეურვე შაჰ-მელიქიც ყოველნაირად ცდილობდა ისე შეექცია უფლისწული, რომ მას დრო აღარ დარჩენოდა სახელმწიფო საქმეებში ჩასარევად. ულუღბეგი გატაცებული მონადირე იყო და ქეიფიც უყვარდა, ამიტომ მეურვის შეთავაზებულ არც ერთ გასართობზე არ ამბობდა უარს. შემდეგშიც, შაჰ-მელიქი რომ ჩამოიცილა და დამოუკიდებელი გამგებელი გახდა, იგი ბევრ დროს უთმობდა შევარდნით ნადირობას და ხშირად ბუხარაშიც კი მიდიოდა საამისოდ. თუ რაოდენ დიდი ადგილი ეჭირა

ახალგაზრდა მბრძანებლის ცხოვრებაში ნადირობას, იქიდანაც ჩანს, რომ იგი ნანადირევსაც კი აღრიცხავდა თურმე. ულუღბეგს საგანგებო დავთარი ჰქონდა, სადაც ღილის გულმოდგინებით იწერდა: საღ. როლის და რა მოინადირა.

ტახტის მაძიებელთა შორის ხანგრძლივი ბრძოლა ნაკლებად შეეხო სამარყანდს. აქ მხოლოდ გამგებელი შეიცვალა, სხვაფრივ კი, ძირითადად, ყველაფერი ისევ ძველებურად დარჩა. დედაქალაქი კვლავ მჩქეფარე ცხოვრებით ცხოვრობდა. მიდოოდნენ და მოდოოდნენ სხვადასხვა საქონლით დატვირთული სავაჭრო ქარავნები: ბაზარებში გრძელდებოდა ალბ-მიცემობა; ქარვასლებში სავაჭრო გარიგებები იდებოდა ადგილობრივსა და უცხოელ სოფდაგრებს შორის. ხელოსნები თავაულებლად შრომობდნენ თავიანთ დუქან-სახელოსნოებში. სასახლეებსა და საზაფხულო ბაღებში კი არისტოკრატია ღრვობდა და დროს ატარებდა. ზოგჯერ გათენებამდე ისმოდა ქალაქში დაკვრა-სიმღერა და მხაარული ღრიანცელი.

მუსლიმანური სარწმუნოება კრძალავდა ღვინის სმას. ჰაშიმის მოწევას და აზარტულ თამაშობებს; აგრეთვე, ქალის გამოჩენას საზოგადოებაში უჩაღროდ, მამაკაცებთან ერთად დაჯდომას და საუბარს. და ა. შ. აღმოსავლეთის ქალაქებში არსებობდა საგანგებო რელიგიური მოხელე — მუჰთასიბი, რომელსაც საკმაოდ ფართო უფლებამოვალეობანი გააჩნდა. მას ევალებოდა თავის თანამემწეებთან ერთად თვალყური ედევნებინა, რომ მორწმუნეთ ზუსტად შეესაბუთებინათ ისლამის რელიგიური და მორალური ნორმები.

თემურ-ლენგი არას დაგიდევდათ შარიათის წესებს. ბევრს ილხენდა, ღვინოსაც ეტანებოდა და არც ქალების მიმართ იჩენდა დიდ სიმკაცრეს. მის ნადიმებს დედოფლებიც ესწრებოდნენ და მომღერალი თუ მოცეკვავე ქალებიც ატბობდნენ ხოლმე თანამესუფრეებს თავიანთი ხელოვნებით. XV საუკუნის ავტორის ფასიზის ცნობით, თემურს ნარდისა და ჭადრაკის თამაშიც ჰყვარებია. სიკვდილის წინ მან თურმე ერთის ამბით მოანანია ეს დიდი „ცოდვა“. საოცარია, რომ აღსასრულის ეამსაც კი ვერ ეგრძნო სხვა რამ დანაშაული ხალხის ან ღვთის წინაშე...

ულუღბეგი ცდილობდა ყველაფერში. მიებაძა პაპისტვის. თუ ჰერათში იმქვეყნიურ ცხოვრებაზე მზრუნველი შაჰროხი ლოცვასა

და ყურანის კითხვაში აღამებდა ღღეს, სამარყანდში მისი უფროსი შვილი ამქვეყნიურ სიამოვნებებში ათენებდა ღამეს. მისი შემხედვარე დიდკაციც არ ჩამორჩებოდნენ მბრძანებელს და ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ ღვინის სმასა და დროს ტარებაში. ამ აღვირახსნილ ღრეობებში საერო დიდებულებთან ერთად არც თუ იშვიათად ღვინის მსახურნიც იღებდნენ მონაწილეობას.

არსებული წესის მიხედვით, მუჰთასიბს უფლება არ ჰქონდა მორწმუნეთა სახლებში შესულიყო და შეემოწმებინა, როგორ ასრულებდნენ ისინი შარიათის კანონებს. შაჰროხმა ჰერათის მუჰთასიბებს (მას ორი მუჰთასიბი ჰყავდა თავის დედაქალაქში) სრული თავისუფლება მიანიჭა მოქმედებისა, ოღონდ კი აღეკვეთათ ისლამის საწინააღმდეგო სიამოვნებანი. ჰერათელი მუჰთასიბები არა თუ დიდებულთა სახლებში, უფლისწულთა სასახლეებშიც კი შედიოდნენ და გადამალულ ღვინოს ეძებდნენ. ასეთი მაგალითით წაქეზებული სამარყანდის მუჰთასიბი სეიდ აშიყი ერთხელ ულუღბეგს მიეჭრა ნადიმზე და უხეშად მიმართა:

— შენ აღხოცე სჯული მუჰამედისა და დანერგე ადათნი ურწმუნოთა!

შეზარხოშებული ულუღბეგი ფეხზე წამოიჭრა; ერთი პირობა უნდოდა, იქვე გასწორებოდა თავხედ მოხელეს, მაგრამ დროზე მოვიდა გონს. იგი მიხედა, რომ დროული კაცის, ისიც სეიდის, ხელის შეხება არ ივარგებდა და მხოლოდ სიტყვიერად უპასუხა:

— შენ სახელი მოიხვეჭე სეიდთაგან წარმომავლობით და შარიათის ცოდნით და სიბერემდიც მიატანე. როგორც ჩანს, ახლა გადგიწყვეტია მოწამეობასაც ეღირსო და ამიტომ მელაპარაკები ასე უხეშად. მაგრამ მე არ შეგისრულებ მაგ სურვილს.

ისლამის სარწმუნოებისათვის დაღუპული პირი მოწამედ ითვლებოდა და ულუღბეგმა ამ სიტყვებით აგრძნობინა თავისავე დანიშნულ მუჰთასიბს, ასეთი საქციელისათვის სიკვდილის ღირსი ხარო.

ულუღბეგის დროს სამარყანდის შეიხ ალ-ისლამად ესამ ედ-დინი იყო. მამამისი აბდ ალ-მელიქიც ამავე თანამდებობას ასრულებდა თემურის სიცოცხლეში. ის თურმე სრულიად აშკარად თამაშობდა

ნარდსა და ჭადრაკს (ვინ იცის, იქნებ თემურსაც კი ეპაექრებოდა ხოლმე) და ლექსებსაც წერდა.

ისამ ედ-დინი დაახლოებული იყო ულუღბეგთან და მის მიერ გამართულ ნადიმებსაც ხშირად ესწრებოდა. ულუღბეგის მიზანმიმართული ცდილობდა, ახალი ნაგებობებით დაემშვენებინა სამარყანდი და მონაწილეობას ღებულობდა სამშენებლო საქმიანობაში. მან ქალაქის მოსახლეობისათვის კეთილმოწყობილი აბანოს აგება განიზრახა და წარმატებით დაამთავრა მშენებლობა. ამ ფაქტის აღსანიშნავად შეიხ ალ-ისლამმა ლხინი გამართა და ქალაქის დიდკაცობა მიიწვია. სტუმართა გასამხიარულებლად გულუხვმა მასპინძელმა მომღერალ ქალებსაც უხმო. მუჰთასიბმა სეიდ აშიყმა რომ ეს ამბავი გაიგო, მაშინვე შეიხ ალ-ისლამთან გამოცხადდა და სახლის პატრონს მიმართა:

— ურჯულო შეიხ ალ-ისლამო, ოდეს ყოფილა, რომ დედანი და მამანი ერთად ისხდნენ და მღეროდნენ?

შეურაცხყოფილმა შეიხ ალ-ისლამმა ულუღბეგთან უჩივლა სეიდ აშიყს. ულუღბეგსაც ეს უნდოდა. მას საკუთარი წყენაც არ დავიწყნოდა და შემთხვევასღა ეძებდა, რომ გასწორებოდა კადნიერ მუჰთასიბს, მეორე დღისთვის დაინიშნა სასულიერო სასამართლო, რომელსაც უნდა გაერჩია ეს საქმე. უმაღლესი სასულიერო პირის შეურაცხყოფისათვის მუჰთასიბს მძიმე სასჯელი მოელოდა.

სანამ სასამართლოს სხდომა დაიწყებოდა, ულუღბეგს ეწვია სამარყანდის სასულიერო წოდების ერთი წარმომადგენელი, აბულ-ფათჰ დეიარი. იგი საკმაოდ დაახლოებული იყო მავერანნაჰრის გამგებელთან და იმის უფლებაც ჰქონდა მოპოვებული, რომ პირუთვნელად გამოეთქვა ხოლმე მასთან თავისი აზრი ამა თუ იმ საკითხზე. საქმის შინაარსს რომ გაეცნო, დეიარმა აღნიშნა, მუჰთასიბს მართლაც გადაუმეტებია თავისი უფლებებისათვის და შეიხ ალ-ისლამის გალანძღვისათვის სავსებით იმსახურებსო სასჯელს.

ამრიგად, სეიდ აშიყის ბედი უკვე გადაწყვეტილი იყო, მაგრამ ერთმა თითქოს უმნიშვნელო შემთხვევამ უცებ შეატრიალა საქმე. საუბრის დროს ულუღბეგს ერთი მისი მეომარი ეახლა და თავისი გასაჭირი მოახსენა:

— დიდო ხელმწიფე! ამ ცოტა ხნის წინ ძმა გარდამეცვალა,

მაგრამ თითქოს ერთი უბედურება არ ეპაროდა, მეორეც დაემატა. ჩვენი ძველთაძველი ადათისამებრ მისი ქვრივი მიინდა შევიჩოთო; ამ დედაკაცს კი ვილაც ბაზაზი ჩავარდნია გულში, იმას უნდა რომ გაჰყვეს ცოლად, მე კი უარს მეუბნება. დამეხმარე, დიდო ბატონო!

ულუღბეგს ბევრი არ უფიქრია, იქვე უბრძანა იასაულს, ახლავე განკარგულება გაეცი, რომ ამ კაცს დაეხმარონ და, რასაც ითხოვს, შეუსრულონო.

ასეთი პასუხი რომ მოისმინა, დეიარმა მოახსენა მბრძანებელს.

— თქვენი განჩინება ეწინააღმდეგება შარიათს, დიდო ამირო! შარიათის მიხედვით, ქორწინება მხოლოდ მაშინ შეიძლება მოხდეს, თუ თანხმობას განაცხადებს ორივე მხარე—საქმროცა და საცოლცე. ძალდატანება კი ყოვლად დაუშვებელია. — იგი ერთ ხანს ჩაფიქრდა, შემდეგ წვერი ჩამოეფრცხა და დაუმატა: — ახლა კი ეხედავ, რომ ღვთისმოსავი მუჰთასიბის სიტყვები თქვენ სამფლობელოში შარიათის წესების დარღვევის შესახებ უსაფუძვლო როდი ყოფილა.

შეცბუნებული ულუღბეგი იძულებული შეიქნა ხელი აეღო მუჰთასიბის გასამართლების განზრახვაზე.

წყაროებში კიდევ არა ერთი საინტერესო შემთხვევაა მოთხრობილი, საიდანაც ჩანს, რომ ულუღბეგი საკმაოდ აგდებულად ეპყრობოდა ღვთის მსახურთ. ერთი ბუხარელი შეიხი მან ძალით, მისი სურვილის წინააღმდეგ დანიშნა ქალაქის ყადის თანამდებობაზე. მისევე ბრძანებით, მეორე შეიხი შვილის მიერ ჩადენილი დანაშაულის გამო თავშიშველი შესვეს ცხენის გავაზე და ისე გაატარეს ქუჩებში.

ერთხელ ქალაქის ყადიმ საქმის გარჩევის დროს ისეთი განაჩენი გამოიტანა, რომ ულუღბეგს არ მოეწონა. ცხელ გულზე მან ჩრძანა, ყადის წერი გაპარსეთ და ქალაქში ჩამოატარეთ, რომ ყველამ გაჩგოს მისი სირცხვილი და სხვამ აღარ გაბედოს მოკერძოებით საქმის გაღაწყვეტათ. ერთ-ერთი დაახლოებული პირის, ხოჯა აბდ ალ-მუმინის შუამდგომლობით ულუღბეგმა შეიწყალა ყადი და სხმაგეროდ ოცი ცხენი შეაწერა. ცხენები მეორე დღესვე მოჰქვარეს შუამდევალს, მაგრამ იმას არც უფიქრია ულუღბეგისათვის გაეგზავნა. რამდენიმე დღის შემდეგ ულუღბეგს მოაგონდა ეს ამბავი და ცხენები მოაკითხა. აბდ ალ-მუმინმა უტიფრად მოახსენა, ყადის ცხენების შოვნა არ შეუძლია და წვერის მოპარსვაზე თანახმააო. ულუღ-

ბეგს უკვე გულს გადაჰყროდა, გაეცინა და აღარ გამოდევნებია ამ საქმეს.

მავერანნაჰრის გამგებლისა და უმაღლესი ფეოდალური არისტოკრატიის მხიარული, ლალი ცხოვრება და თავისუფალი ქცევა მუსლიმანური სასულიერო წოდების წარმომადგენელთა სასტიკ წინააღმდეგობას იწვევდა. განსაკუთრებით ძლიერი იყო ეს წინააღმდეგობა ბუხარაში, სადაც დიდი გავლენით სარგებლობდა ნაყშბანდიეს დერვიშულ-სუფიური ორდენი.

შუასაუკუნეობრივი რელიგიურ-ფილოსოფიური მიმდინარეობა—მისტიციზმი, რომელსაც შესაძლებლად მიაჩნდა ადამიანის უშუალო ურთიერთობა ღმერთთან, ე. წ. „შინაგანი ცდისა“ და „ექსტაზის“ მეშვეობით, განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული ისლამის სარწმუნოებაში. მუსლიმანურ ქვეყნებში მისტიკური მოძრაობა სუფიზმის სახელით იყო ცნობილი, მის მიმდევარს კი სუფი ეწოდებოდა. სუფიზმი მეტწილად ქალაქებში, ხელოსნებს შორის ვრცელდებოდა. X საუკუნისათვის ხორასანი სუფიური მოძრაობის ერთ-ერთი მთავარი კერა იყო მთელს ირანში. თანდათან სუფიზმის მიმდევარ ხელოსანთა გვერდით ჩნდებიან პროფესიული გლახაკი სუფიები ანუ დერვიშები: ბევრი მათგანი მუდმივად ან დროებით ცხოვრობდა საგანგებოდ საამისოდ აშენებულ დერვიშთა საევანეებში (ხანაყაჰებში). დერვიშები ერთიანდებოდნენ ორდენებში, რომელთაც ჰქონდათ საკუთარი წესდება, სასულიერო იერარქია, საევანე და ჰყავდათ თავიანთი მფარველი წმინდანები.

სუფიზმი არ იყო ერთგვაროვანი ფილოსოფიური მოძღვრება. იგი შედგებოდა სხვადასხვა მიმდინარეობათაგან. რომლებიც ზოგერთ საკითხში პირადად ეწინააღმდეგებოდნენ ერთმანეთს. სუფიზმის პროგრესული სახეობა წარმოდგენდა პოტესტს გაბატონებული ფეოდალური რეაქციისა და ისლამის ოფიციალური იდეოლოგიის წინააღმდეგ. იგი საფუძველს უქმნიდა არსებული ხელისუფლებისა და ორთოდოქსული მუსლიმანობის საწინააღმდეგო ყოველგვარ მოძრაობას.

... XV საუკუნეში შუა აზიაში ფეხი მოიკიდა რეაქციულმა სუფიზმმა, რომლის არსი ნათლად იყო გამოსახული ნაყშბანდიეს ორდენის საქმიანობაში. ამ ორდენს სათავეში ედგნენ გავლენიანი ფე-

ოდლები, რომელთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ხოჯა აპარაი. დერვიშთა შეიხებთან ხელიხელჩაკიდებული გაბატონებული სასულიერო წოდება აფერხებდა საზოგადოების კულტურულ განვითარებას, დაუნდობლად ებრძოდა თავისუფალი აზროვნების ყოველგვარ გამოვლინებას. ნაყშბანდიეს ორდენის წარმომადგენლები მარტო კულტურისა და საერო მეცნიერებათა წინააღმდეგი კი არ იყვნენ, ისინი საღვთისმეტყველო მეცნიერებასაც უგულვებელყოფდნენ, რამდენადაც ისიც წიგნთან იყო დაკავშირებული. ნაყშბანდიეს შეიხები სუფიურ მოძღვრებას სიღარიბის შესახებ თავისებურ განმარტებას აძლევდნენ და სავსებით საკმარისად მიაჩნდათ სიმდიდრის მხოლოდ სულიერად უარყოფა. ეს საშუალებას აძლევდა მათ თავიანთი მრავალრიცხოვანი მიმდევრების — მურიდების ხარჯზე უზარმაზარი ქონება მოეხვეჭათ. საკმარისია აღინიშნოს, რომ თაყვანისმცემელთა მიერ წმინდანად გამოცხადებულ ხოჯა აპარაის 1300 ნაკვეთი სახნავ-სათესი და ბაღ-ვენახიანი მიწა ჰქონდა. მასვე ეკუთვნოდა საქონლის უზარმაზარი ჯოგები, სავაჭროები, აბანოები და სხვა უძრავ-მოძრავი ქონება. ხოჯა აპარაის საკუთრება მთელს მავერანნაჰრში იყო გაფანტული. მის მოსავლელად და გლეხებში გადასახადების ასაკრეფად შეიხს მოურავები ჰყავდა დაქირავებული. მოურავებად ის საგანგებოდ არჩევდა გულქეა და უსამართლო ადამიანებს. ერთხელ თურმე ისე მოხდა, რომ ხოჯა აპარაის ერთ-ერთი მამულის მოურავად ალალმართალი და პატიოსანი კაცი დაინიშნა. მაგრამ მას ძალადობა არ შეეძლო და ვერ დაამყარა ისეთი წესრიგი, შეიხს რომ უნდოდა. ცოტა ხნის შემდეგ მოურავი გადააყენეს და მის ადგილზე სხვა გაამწესეს. ერთმა ნაცნობმა ჰკითხა ხოჯა აპარაის: ალალი და სინდისიერი კაცი რისთვის მოხსენი და მის მაგივრად ქურდი რატომ დანიშნეო? ამაზე შეიხს თურმე უპასუხია: „დიდი მოგების მომტანი ქურდი სჯობია მართალსა და პატიოსან კაცს, რომელიც მოგებას არ იძლევა, რამეთუ ქურდი თავისთვისაც შოულობს და ჩემთვისაც“. თავისი სიხარბისა და პატივმოყვარეობის დასაფარავად ეს „წმინდანი“ ქადაგებდა, რომ ყოველი სუფის მოვალეობაა, იხსნას არა მარტო თავი თვისი, არამედ სამყაროც; იმისათვის, რომ იხსნა სამყარო, უნდა გქონდეს ძალაუფლება; ძალაუფლება რომ გქონდეს, საჭიროა ურთიერთობა იქონიო სამყაროსთან, გაერიო პოლიტიკაში და ა. შ.

ასეთი იყო ნაყშბანდიეს ორდენის სულეირი მამის მორალური სახე. ასეთი ძლიერი და საშიში მტერი ჰყავდა ულუღბეგს საკუთარ ქვეყანაში.

ვინაა ყველა მისინიარებაში განსწავლულია

თემურ-ლენგი მარტო გარეგნულად როდი ამკობდა სამარყანდს, მას უნდოდა მისი დედაქალაქი ყოველმხრივ შესანიშნავი და გამორჩეული ყოფილიყო. ამ მიზნით თემური ტყვე ოსტატ-ხელოსნებთან ერთად სწავლულებსაც ასახლებდა სამარყანდში. მონღოლი ხანების მსგავსად თემურიც დიდად აფასებდა ზუსტ მეცნიერებებს და ხელს უწყობდა ისეთი დარგების განვითარებას, რომელთაც პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდათ. კერძოდ, მის ღროს დიდი ყურადღება ექცეოდა მედიცინას, მათემატიკას, ასტრონომიას და, განსაკუთრებით, ხუროთმოძღვრებას. თემურის მიერ სხვადასხვა ქვეყნებიდან სამარყანდში გადმოსახლებული სწავლულნი, ხუროთმოძღვარნი, პოეტნი, მხატვრები საქვეყნოდ ცნობილი იყვნენ თავიანთი შემოქმედებით. მათი წყალობით, ქალაქი სამარყანდი მარტო ვაჭრობისა და ხელოსნობის ცენტრი კი აღარ იყო, არამედ კულტურის და მეცნიერების მძლავრი კერაც გახდა მთელს მაშინდელ აღმოსავლეთში.

მავერანნაჰრის კეთილდღეობასა და სამარყანდის გამშვენიერებაზე ზრუნვაში ულუღბეგი კიდევ უფრო ბაძავდა პაპას, ვიდრე სამხედრო ღონისძიებებში. ამ დარგში მან მართლაც დიდ წარმატებას მიაღწია. ულუღბეგის სახელი, როგორც გამოჩენილი მოღვაწისა, ისტორიაში შევიდა მისი თაოსნობითა და უშუალო ხელმძღვანელობით ჩატარებული უზარმაზარი კულტურული და სამეცნიერო საქმიანობისა და მისი საკუთარი სამეცნიერო შრომების წყალობით.

ულუღბეგის სამარყანდი, ისევე როგორც შაჰროხის პერათიც, ანდამატივით იზიდავდა კულტურის ასპარეზზე მოღვაწე პირებს. აქ აღმოსავლური მეცნიერების, ხელოვნებისა და ლიტერატურის მრავალნი გამოჩენილი წარმომადგენელი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა.

დამპყრობელნი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ საისტორიო მეცნიერებასაც და ყოველ ზომას ღებულობდნენ, რათა მემკვიდრეობა მათ

დალფარდოვნად და შელამაზებულად აღეწერათ საქმენი მათსა საგმიოონი. თემურის, შაჰროხის, ულუღბეგის კარის ისტორიკოსებმა ნიზამ ედ-დინ შამიმ. შერეფ ედ-დინ ალი იეზიდმ, ჰაფეზ-ე აბრუმ, აბდ არ-რეზაყ სამარყანდიმ და სხვებმა დაწერეს თხზულებანი, რომლებშიც თემურ-ლენგის დაპყრობითი ომებისა და მის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს ისტორიაა გადმოცემული.

სამარყანდში მოღვაწეობდნენ აგრეთვე საქვეყნოდ განთქმული ასტრონომები ყაზი-ზადე რუმი, ყიას ედ-დინ ჯემშიდი, მოინ ედ-დინ ქაშანი, ალი ყუშჩი; ცნობილი სწავლული და ექიმი ბორჰან ედ-დინ ნაფისი, გამოჩენილი პოეტები ლუთფი, ქემალ ბადახში, საქაქი და სხვები.

თავისი ძმების იბრაჰიმ-სულთანისა და ბაისონყორის მსგავსად ულუღბეგიც ბევრს კითხულობდა, კარგად იცნობდა მდიდარ სპარსულ მწერლობას და განსაკუთრებით გატაცებული იყო პოეზიით. ძმებს მიმოწერაც კი ჰქონიათ ერთმანეთში ლიტერატურის საკითხებზე. ულუღბეგი და ბაისონყორი, რომელიც ლიტერატურისა და ხელოვნების დად მცოდნედ ითვლებოდა, ბევრს კამათობდნენ სხვადასხვა პოეტების შემოქმედებაზე. ულუღბეგს ნიზამი მოსწონდა ყველაზე მეტად, ბაისონყორი კი ხოსროვ დეჰლევის ამჯობინებდა. არსებობს ცნობა, რომ ულუღბეგი თვითონაც თხზავდა ლექსებს. იგი დაინტერესებული ყოფილა მუსიკითაც და რამდენიმე მუსიკალური ნაწარმოებიც შეუქმნია.

ულუღბეგი ბავშვობიდანვე გატაცებული იყო საგმირო თქმულებებით, რომლებსაც ხშირად ისმენდა პაპასთან ყოფნის დროს. შემდეგში, ჰერათისა და სამარყანდის მდიდარ ბიბლიოთეკებში იგი ეცნობოდა ისტორიულ თხზულებებს და განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იმას, თუ როგორ იყო მათში მოთხრობილი დაპყრობითი ომების ამბები. როგორც ჩანს, მას არ აკმაყოფილებდა წაკითხული და ამიტომ, გადაწყვიტა თვითონ დაეწერა საისტორიო ნაშრომი. ამ თხზულებაში გადმოცემული უნდა ყოფილიყო ჩინგიზ-ხანის სიკვდილისა და მისი ვრცელი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ წარმოქმნილი ოთხი სამფლობელოს, მისი ოთხი ვაჟის ულუსის ისტორია. მასალის შეკრება ულუღბეგმა კარის ისტორიკოსს დაავალა. ამ უკანასკნელმა გამოიყენა რაშიდ ედ-დინისა და

ნიზამ ედ-დინ შამის შრომები და ალბათ ზეპირი გადმოცემებიც. ასე შეიქმნა თხზულება—„ჩინგიზის ოთხი ულუსის ისტორია“, რომელიც ულუღბეგის სახელს უკავშირდება. მაგრამ, საფიქრებელია, რომ სხვა საქმეებით დატვირთულმა ულუღბეგმა ვეღარ მოიცალა ამ ნაწარმოების საბოლოოდ გასამართავად. ყოველ შემთხვევაში, არსებობს ცნობა, რომ დასახელებული თხზულება „შაჰროხის ეპოქის ერთ-ერთ საუკეთესო ადამიანს“ შეუდგენია ულუღბეგის სახელით.

ლიტერატურა და ხელოვნება, ისევე როგორც ნადირობა და ნადიმები, თუმცა კი ართობდა ულუღბეგს, მაგრამ სულიერად ვერ აკმაყოფილებდა. იგი გაცილებით უფრო დიდი საქმისათვის იყო მოწოდებული და მძიმედ, მაგრამ მტკიცედ მიდიოდა მისკენ.

ულუღბეგს შესანიშნავი მეხსიერება ჰქონდა, რომელიც სიბერემდე შერჩა. ერთხელ თავისი ნანადირევის აღრიცხვის დავთარი მოიკითხა, რომ წინა დღის ნანადირევი ჩაეწერა. დავთარი ვერ იპოვეს. ერთი კი შეწუხდა ულუღბეგი, მაგრამ შემდეგ დამფრთხალი კარისკაცები დაამშვიდა, გადამწერები დასვა და მთელი დავთარი თავიდან ბოლომდე ზეპირად უკარნახა; ზუსტად ჩააწერინა, რომელ ადგილას და რა დღეს რომელი ცხოველი თუ ფრინველი მოეკლა. რამდენიმე დღის შემდეგ კარისკაცებმა დავთარი იპოვეს, ახალს შეუდარეს და გაოცდნენ: ულუღბეგს მხოლოდ ოთხ თუ ხუთ ადგილას დაეშვა შეცდომა.

უწიგნურ თემურ-ლენგს სასახლის კარზე შემოღებული ჰქონდა „ამბების მთხრობლის“ თანამდებობა. ეს პირი ყოველთვის თან ახლდა დამპყრობელს და თავისუფალ დროს წიგნებს (უპირატესად საისტორიო თხზულებებს) უკითხავდა ან თქმულებებს უყვებოდა. ერთი ასეთი მთხრობლის დისშვილი ხუთი წლის ულუღბეგის მეგობარი იყო და ბავშვობისას ერთად თამაშობდნენ ხოლმე ყარაბაღში ყოფნის დროს.

თითქმის ნახევარი საუკუნის შემდეგ, 1448 წელს, ულუღბეგს დერეიშთა შეიხი არეფ აზერი ეწვია ესფერაინში. როგორც კი შეინმა მისალმების სიტყვები წარმოთქვა, ულუღბეგმა თურმე მაშინვე იცნო და მიაძახა: განა შენ ჩვენი ამბების მთხრობლის დისშვილი არა ხარო? მეგობრულ საუბარში ულუღბეგმა ბევრი იმდროინდელი საინტერესო შემთხვევა გაიხსენა.

ბუნებით მომადლებული უბადლო ნიჭის, იშვიათი მეხსიერებისა და დიდი შრომისმოყვარეობის წყალობით ულუბეგმა შეძლო შედარებით მოკლე ხანში ისე სრულყოფილად დაუფლებოდა ურთულეს მეცნიერებას — ასტრონომიას, რომ საკუთარი სკოლაც კი ჩამოაყალიბა. ამ სკოლის სწავლულთა ნაშრომებმა მთელი ეპოქა შექმნეს მეცნიერებაში.

ულუბეგის მოღვაწეობაში სამშენებლო საქმიანობასაც დიდი ადგილი ეჭირა. ის ამ საქმეშიც თემურის მიმბაძველი იყო და ახალი შესანიშნავი ნაგებობებით და ბალებით ამშვენებდა სამარყანდს. მისი ბრძანებით სამარყანდის გარეუბანში გაშენებულ „მოედნის ბაღში“ აშენდა მსუბუქი ტიპის ორსართულიანი სასახლე „ჩეჰელ-სოთუნი“ („ორმოცი სვეტი“). იგი ქვის სვეტებზე იყო დაყრდნობილი, კუთხეებში კი მინარეთის მსგავსი ოთხი კოშკი იდგა, რომლებშიც მეორე სართულის აივანზე ამავალი კიბეები იყო მოწყობილი. მეორე სართულზე გამართულ დარბაზს ოთხივე მხარეს ჰქონდა აივანზე გასასვლელი კარი. „მოედნის ბაღის“ მახლობლად გაშენდა კიდევ ერთი ბაღი, შიგ კი ჩაიდგა ძვირფასი ჩინური ფაიფურის ფილებით მოპირკეთებული ნაგებობა — „ჩინი-ხანე“. ამავე ბაღში ულუბეგმა ააშენებინა მოზრდილი აივანი, ზედ კი 14-15 წყრთის სიგრძის, 7-8 წყრთის სიგანისა და ერთი წყრთის სისქის მთლიანი ქვისაგან გაკეთებული ტახტი გაამართინა.

აღმოსავლური ქალაქის განუყოფელი ნაწილი იყო აბანოები; მათი მშენებლობა ყოველთვის განსაკუთრებული ზრუნვის საგანს შეადგენდა. ულუბეგის დროს სამარყანდში აიგო შესანიშნავი აბანო, რომლის მსგავსი, თანამედროვეთა მოწმობით, მთელს მავერანნაჰრსა და ხორასანში არ ყოფილა. ქალაქის უმაღლესი არისტოკრატიისათვის განკუთვნილი ამ აბანოს კედლები ძვირფასად მოპირკეთეს, ხოლო იატაკი ფერად-ფერადი ქვებით მოფინეს.

ისლამი ძალიან დიდ როლს ასრულებდა შუა აზიის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში და საკულტო ნაგებობებს პირველი ადგილი ეჭირა ყველა მუსლიმანი გამგებლის სამშენებლო საქმიანობაში. ულუბეგსაც არ შეეძლო ანგარიში არ გაეწია ეპოქის ამ საერთო მოთხოვნილებებისათვის. მის დროს დასრულდა ჯერ კიდევ თემურის დროს დაწყებული ზოგიერთი ნაგებობა (ბიბი-ხანუმის მიხვითი, გურ-ე მი-

რის აკლდამა, რომელიც თემურიანთა საგვარეულო საძვალედ იქცა) და რამდენიმე მოხდენილი შენობა შეემატა შაჰ-ე ზენდეს ანსამბლს. ულუღბეგის ბრძანებით გურ-ე მირში გადმოასვენეს მირანშაჰის ნეშტი. საფლავებს თეთრი მარმარილოს ნატიფი ღობური შემოავლეს. მოღოლისთანის ლაშქრობიდან ჩამოტანილი ორი იასპის ქვა გათალეს, გააპრიალეს და ისე მოარგეს ერდმანეთს, რომ ნაწიბურა აღარც კი ეტყობოდა. ეს ქვა თემურის საფლავზე დადევს და ვრცელი წარწერაც გაუკეთეს არაბულად. ამ წარწერით თემურ-ლენგი ჩინგიზ-ხანის შთამომავლად ცხადდება და ორივეს ერთად ლამის ღვთიური წარმოშობა მიეწერებათ.

ულუღბეგს განათლებული თანაშემწეები სჭირდებოდა სამეცნიერო მოღვაწეობისათვის. იგი ცდილობდა ისეთი ხასიათი მიეცა საკულტო დანიშნულების ნაგებობათა მშენებლობისათვის, რომ რამდენადაც შესაძლებელი იქნებოდა, მეცნიერების სამსახურში ჩაეყენებინა ისინი. ამ მიზნით, გვირგვინოსანი მეცნიერი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა უმაღლესი სასულიერო სასწავლებლების — მედრესეების დაარსებას. მის სახელთან არის დაკავშირებული ბუხარის, სამარყანდისა და ლიჯდუვანის მედრესეების მშენებლობა.

XV საუკუნეში მედრესეს ფუნქციები საგრძნობლად გაფართოვდა. აქ მარტო სასულიერო პირებს როდი ამზადებდნენ; არც თუ იშვიათად მედრესეში სწავლობდნენ არისტოკრატიული ოჯახებიდან გამოსული ახალგაზრდები, რომლებიც სახელმწიფო სამსახურისათვის ღებულობდნენ განათლებას. ამავე დროს აქ (განსაკუთრებით სამარყანდის მედრესეში) ისწავლებოდა საბუნებისმეტყველო საგნები, კერძოდ, ასტრონომია, და მზადდებოდა სამეცნიერო ძალები.

ულუღბეგი კარგად გრძნობდა ბუხარის რეაქციული სასულიერო წოდების დიდ გავლენას და მტრულ დამოკიდებულებას მისდამი. კიდევ უფრო მეტად რომ არ გაემწვავებინა ურთიერთობა და დერვიშთა შეიხების გულიც მოეგო, პირველი მედრესე ულუღბეგმა სწორედ ბუხარაში ააგო 1417 წელს. მედრესეს შესასვლელში გაკეთებული იყო წარწერა: „ცოდნის ძიება სავალდებულოა თვითეთელი მუსლიმანი მამაკაცისა და ქალისათვის“. მართალია, ამ „ცოდნა-

ში“ პირველ რიგში ისევ ღვთისმეტყველება იგულისხმება. მაგრამ მაინც დამახასიათებელია, რომ მედრესესათვის შეარჩიეს არა ალაჰის ან მისი წინასწარმეტყველის სადიდებელი ფორმულა, არამედ ცოდნისაკენ მოწოდება. არა გვეგონია, რომ ეს მოსწონებოდათ ნაყუმბენდიეს ორდენის მესვეურთ, რომლებიც საერთოდ წინააღმდეგი იყვნენ ყოველგვარი მწიგნობრობისა.

ბუზარის მედრესეს გახსნისთანავე სამარყანდში დაიწყეს ასეთივე სასწავლებლის მშენებლობა. ულუღბეგმა თვითონ შეარჩია ადგილი ბაზრის მოედანზე. საამისოდ თემურის ერთ-ერთი ცოლის, თუმან-ალას მიერ აგებული ქარვასლის დანგრევაჲ კი გახდა საჭირო. მშენებლობა რამდენიმე წელიწადს გაგრძელდა. თემურის მიერ ნაჩქარევად ნაგები გარეგნულად ბრწყინვალე შენობები ძალიან მალე ინგროდა. ულუღბეგმა გადაწყვიტა ნაგებობათა სიმტკიცეშიც გაჯიბრებოდა პაპას და საგულდაგულოდ აშენებდა მედრესეს. იგი პირადად ხელმძღვანელობდა სამუშაოებს და ხშირად დადიოდა მშენებლობაზე. მისი მიბაძვით საერო და სასულიერო არისტოკრატიაჲ დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა ამ საქმეს და ბაზრის მოედანზე ყოველთვის ხალხმრავლობა იყო.

სამარყანდის მედრესე მხატვრული თვალსაზრისით მართლაც არ ჩამოუვარდებოდა თემურის ნაგებობებს, ხოლო სიმტკიცით ბევრად სჯობნიდა მათ. ამ დროისათვის სხვადასხვა ქვეყნებიდან ძალით გადმოსახლებულმა ოსტატებმა დასტოვეს სამარყანდი, მაგრამ ადგილობრივმა მშენებლებმა შეინარჩუნეს და განავითარეს მათი მონაწილეობით შექმნილი მხატვრული ტრადიციები. ულუღბეგის მედრესე ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია სამარყანდელ ხელოსანთა მოწიფული ოსტატობისა.

სამუშაოები რომ დამთავრდა და შენობას ხარაჩოები მოხსნეს, დამსწრეთ დიდებული სანახაობა წარმოუდგათ თვალწინ. უზარმაზარ კარიბჭეს, რომელსაც მთავარი ფასადის ორი მესამედი ეჭირა. ფართო და ღრმა ისრული კამარა ჰქონდა. მაღალგუმბათიან კუთხის დარბაზებში ლექციების წასაკითხი აუდიტორიები (დარსხანე) იყო გამართული. მოწაფეთა საცხოვრებელი ოთახები — ჰუჯრები ორ საართულად განელაგებინათ, გამოსასვლელი კი ეზოში ჰქონდათ. თვითეული ოთახი შუაზე იყო გაყოფილი და ორი კაცის საცხოვრებლად იყო გამიზნული. მედრესეს საკუთარი მიზგითიც ჰქონდა,

ზოლო ოთხკუთხივ კოხტა მინარეთები იყო ცაში ატყორცნილი. შენობა შიგნით და გარეთ გეომეტრიული და მცენარეული ორნამენტით შემკული ფერადი ფილებით იყო მოპირკეთებული. აღსანიშნავია, რომ მთავარი კარიბჭის კამარაზე ვარსკვლავებით მოჭედილი ცა იყო გამოსახული. ეს უთუოდ იმას ნიშნავდა, რომ ისტრონომიას მედრესეში უკანასკნელი ადგილი არ უნდა სჭეროდა.

ბუნებრივია, რომ ბევრ ღვთისმეტყველს სურდა დაეკავებინა ულუღბეგის მედრესეს პირველი მუდარისის (მასწავლებლის) საპატიო და ამავე დროს სარფიანი ადგილი. მშენებლობა უკვე დასასრულს უახლოვდებოდა, ულუღბეგი კი არ ასახელებდა მუდარისის ვინაობას. ერთხელ ერთ-ერთმა დაინტერესებულმა პირმა გაბედა და მშენებლობაზე მოსულ ულუღბეგს ჰკითხა, ეს მედრესე სადაცაა დამთავრდება, ვინ იქნებაო მისი მუდარისი? ამაზე ულუღბეგს უბასუხია, მედრესეს მუდარისად დაინიშნება ის, ვინც ყველა მეცნიერებაში ღრმად განსწავლულიაო. ამით ულუღბეგმა კიდევ ერთხელ გაუსვა ხაზი, რომ მედრესე მხოლოდ სასულიერო სასწავლებელი არ იყო და მის მასწავლებელს მართო საღვთო სჯულის ცოდნა არ ეყოფოდა.

შეიხები შეცბუნდნენ. არცერთ მათგანს არ მიაჩნდა თავი ყველა მეცნიერებაში განსწავლულად. უხერხული სიჩუმე ჩამოვარდა.

ცოტა მოშორებით, აგურის გროვაზე, ჭუჭყიან სამოსში გამოწყობილი ვიღაც კაცი იჯდა. ის თითქმის ყოველდღე მოდიოდა მშენებლობაზე, მცირე ხნით რჩებოდა ზოლმე, თვალყურს ადევნებდა და ზოგჯერ წაეხმარებოდა კიდევ ხელოსნებს. ახლა, ულუღბეგის სიტყვებს რომ ყური მოჰკრა, უცნობი წამოდგა და განაცხადა, ეს თანამდებობა მე მეკუთვნისო.

გაკვირვებულმა ულუღბეგმა იკითხა, ეს კაცი ვინ არის. სადაურია, ან რა ჰქვიაო. კარისკაცებმა მოახსენეს მბრძანებელს, რომ უცნობს მოუღანა! მოჰამედი ერქვა, ხაფის ოლქიდან იყო და ამ ბოლო ხანებში სამარყანდში დიდის გულმოდგინებით ეუფლებოდა მეცნიერებას. ულუღბეგის ბრძანებით მოუღანა მოჰამედს იქვე

1. მოუღანა (არაბ.— მეუფე ჩვენი) მუსლიმან სწავლულთა და ღვთისმეტყველთა წოდებულებაა.

მოუწყვეს სახელდახელო გამოცდა. მან ბრწყინვალედ უპასუხა მეცნიერების სხვადასხვა დარგებიდან დასმულ ყველა შეკითხვაზე და დაამტკიცა, რომ მართლაც მრავალმხრივი და ღრმა ცოდნა ჰქონდა.

ულუღბეგმა ბრძანა, მოულანა მოჰამედი. აბანოში წაეყვანათ და მისი ახალი მდგომარეობის შესაფერისი ტანსაცმელი, ჩაეცმიათ. მედრესეს გახსნის დღეს მას პირველი ლექცია წაუკითხავს, რომელსაც ოთხმოცდაათი კაცი დასწრებია. ისეთ რთულ საკითხებზე, ულაპარაკია, რომ თურმე ყაზი-ზადე რუმისა და ულუღბეგის მეტსვერავის გაუგია მისი ნაუბარი.

არსებობს გადმოცემა, რომ მედრესეში ლექციებს კითხულობდნენ აგრეთვე თვითონ. ულუღბეგი და ყაზი-ზადე რუმი. ამ უკანასკნელის ლექციები მოუსმენია შემდგომში ცნობილ პოეტს აბდორ-რაჰმან ჯამის.

სამარყანდის ბაზრის მოედანზე, რომელსაც მოგვიანებით რეგისტანი ეწოდა, მედრესეს პირდაპირ, აღმოსავლეთის მხარეს ულუღბეგმა ააგო აგრეთვე ხანაყაძი (დერვიშთა სავანე), ხოლო ჩრდილოეთით — დიდი ქარვასლა. როგორც მედრესეს ისე ხანაყაძს მან დიდძალი ქონება და მიწები შესწირა. შეწირული მიწების შემოსავალი, ბევრად აღემატებოდა იმას, ვიდრე ამ დაწესებულებათა შესანახად იყო საჭირო.

ულუღბეგის სამშენებლო მოღვაწეობის გვირგვინს წარმოადგენს მის მიერ სამარყანდის ჩრდილოეთით, ქუჩაქის გორაკზე აგებული ობსერვატორია, რომლის საქმიანობამ წარუშლელი კვალი დაამჩნია ასტრონომიის განვითარებას როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში.

თემურ-ლენგი დაპყრობილი ქვეყნების ძარცვა-გლეჯაზე აშენებდა სამარყანდს. ულუღბეგს კი, როგორც ვიცით, დაპყრობითი ან მარბიელი ომები არ უწარმოებია. მის მიერ მოწყობილი ორიოდე ლაშქრობა უფრო სახელმწიფოს საზღვრების განმტკიცებაზე ან საკუთარი ტერიტორიის შენარჩუნებაზე ზრუნვით იყო გამოწვეული. მათ ზარალის მეტი არაფერი მოუტანიათ მავერანნაჰრისათვის. ომებში ნაშოვნი ნადავლის სახით სახელმწიფოს შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყარო მოაქლდა, ხარჯები კი არათუ არ შემცირებულა, ალბათ გაიზარდა კიდევ. ამდენად, სახსრები ულუღ-

ბეგის ფართო სამშენებლო და მეცნიერული მოღვაწეობისათვის უნდა გაეღოთ გლეხებს, წერილ ვაკრებსა და ხელოსნებს.

თემურიანთა სახელმწიფოში, ისევე როგორც წინა აზიის ბევრ სხვა ქვეყანაშიც, გლეხები სახელმწიფოს, სამეფო დინასტიის, რელიგიური დაწესებულებებისა და კერძო მფლობელობაში მყოფ მიწებზე ისხდნენ. მსხვილი ფეოდალები, როგორც წესი, მეურნეობას არ მისდევდნენ. ისინი მიწის მცირე ნაკვეთებს იჯარით აძლევდნენ გლეხებს. თუ ფეოდალი მიწასთან ერთად სამუშაო იარაღს, გამწვევ ძალას, თესლსა და სარწყავ წყალსაც აძლევდა იჯარადარს, მაშინ მისი წილი მოსავალში შესაბამისად იზრდებოდა. მიუხედავად იმისა, თუ ვის კუთვნილ მიწას ამუშავებდა გლეხი, მას უნდა გაეღო სხვადასხვა სახის მრავალი გადასახადი. უნდა ითქვას, რომ ეს გადასახადები ყოველთვის როდი შედიოდა სახელმწიფო ხაზინაში.

თემურიანთა დროს განსაკუთრებით გავრცელდა პირობითი მიწისმფლობელობის ფორმა, რომელსაც სოიურღალი ეწოდებოდა. სოიურღალი მსხვილ ტერიტორიულ ერთეულს ქმნიდა, მის მფლობელს კი მინიჭებული ჰქონდა ადმინისტრაციული, საგადასახადო და სასამართლო შეუვალობა. მას მხოლოდ მზრდნებელთან ერთად ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება ევალებოდა. სასოიურღალო სიგელების გამოთქმის მიხედვით, სახელმწიფო მოხელეებსა და გადასახადთა ამკრეფებს „კალამი და ფეხი უნდა დაემოკლებინათ“ და ახლოს არ გაკარებოდნენ სოიურღალად გაცემულ ტერიტორიას, რომელიც ზოგჯერ მთელ ოლქს მოიცავდა.

დიდად გავრცელებული იყო თემურიანთა ეპოქაში თარხნობაც. განსაკუთრებული დამსახურებისათვის ამა თუ იმ პირს (ჩა თქმა უნდა, უპირატესად ფეოდალებს) უფლება ეძლეოდა თავის სასარგებლოდ აეკრიფა გადასახადები მის კუთვნილ მიწაზე და სოიურღალის მფლობელის მსგავსად არაფერი შეეტანა ხაზინაში.

დოვლეთშაჰს აღნიშნული აქვს, რომ ულუღბეგის დროს შემცირდა მიწაზე დაწესებული გადასახადი. თუ ეს ცნობა საერთოდ შეესაბამება სინამდვილეს, მაშინ საფიქრებელია, რომ ამ ღონისძიებას დროებითი ხასიათი უნდა ჰქონოდა და დაკავშირებული ყოფილიყო გარკვეულ პოლიტიკურ სიტუაციასთან. სურვილი რომ ძალიან დიდიც ჰქონოდა, ულუღბეგს არაფრით არ შეეძლო გადასა-

ხადების ოდენობის შემცირება, რადგან მის მიერ წამოწყებულნი ფართო სამშენებლო სამუშაოები უზარმაზარ თანხებს მოითხოვდა.

ულუღბეგის დროს, ისევე როგორც ადრეც, მწარმოებელ მოსახლეობას ბევრი სხვადასხვა გადასახადის გაღება ევალებოდა. მათ შორის მთავარი იყო მიწაზე დაწესებული გადასახადი — ხარაჯი ან მალი. მისი გადახდა შერეულად ხდებოდა — ფულითაც და ნატურითაც. ხარაჯის ოდენობა ზოგჯერ მთელი მოსავლის ნახევარს შეადგენდა. გარდა ამისა, არსებობდა სულადი გადასახადი (სარ-შომარ), ულადი, ბეგარა, მირაბანე, დარუღანე, საგანგებო გამოსაღებები (ავარიზათ) და სხვ.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა სავაჭრო გადასახადს თამლას. იგი მონღოლთა ბატონობის დროიდან იყო შემოღებული და სახელმწიფო შემოსავლის ერთ-ერთ უმთავრეს წყაროს შეადგენდა. თამლა ისლამის სარწმუნოებასთან შეუთავსებელ გადასახადად ითვლებოდა და მისი ამოკვეთა ღვთის სათნო საქმედ იყო მიჩნეული. ამიტომაც, როგორც ირანში, ისე ინდოეთშიც და შუა აზიაშიც, ხშირი იყო ცდები მისი გაუქმებისა. ულუღბეგის დროს ასეთ ცდას ადგილი არ ჰქონია. მას ძალიან ბევრი ფული სჭირდებოდა და ამიტომ ვერც თამლის აღებაზე იტყოდა უარს და ვერც ხარაჯს შეამცირებდა.

სწორედ ამიტომ, როგორც ვ. ბარტოლდი შენიშნავს, ნაკლებ სარწმუნოა, რომ ულუღბეგს, როგორც გამგებელს, მოსახლეობის სიყვარული დაემსახურებინა, თუმცა კი აჯანყებებს ან აშკარა გამოსვლებს მის წინააღმდეგ გარკვეულ დრომდე ადგილი არ ჰქონია.

წინამორბედნი

ასტრონომია ერთ-ერთი უძველესი მეცნიერებაა მსოფლიოში. მისი წარმოქმნა საზოგადოების მატერიალური ცხოვრების პრაქტიკულმა მოთხოვნილებებმა განაპირობეს. ისეთი მოვლენები, როგორიც არის დღისა და ღამის და წელიწადის დროთა შეცვლა, ძველთაგანვე იქცეოდა ადამიანის ყურადღებას. უცნობ ადგილას გზის გაკვლევის საჭიროებამ და დროის გაზომვის აუცილებლობამ დიდად შეუწყო ხელი ასტრონომიულ დაკვირვებათა წარმოებას. ადამიანმა

ადრევე ისწავლა დროისა და მიმართულების განსაზღვრა მზის, მთვარისა და ვარსკვლავების მიხედვით.

ძველი ხალხების სამეურნეო საქმიანობის მთავარი დარგები — მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ბუნების მოვლენებთან. ამის გამო აუცილებელი გახდა იმის განსაზღვრა, თუ როდის დაიწყებოდა წვიმები, როდის იყო მოსალოდნელი წყალდიდობა, როდის აცივდებოდა ან დათბებოდა და ა. შ. ყველაფერი ამის გასარკვევად საჭირო იყო ცაზე ხანგრძლივად და გულდასმით დაკვირვება. თავდაპირველად ადამიანებმა არ იცოდნენ ცის მოვლენების გამომწვევი მიზეზები, არ ესმოდათ ციური სხეულების ბუნება და აღმერთებდნენ მნათობებს. მაგრამ თანდათანობით ციურ მოვლენებზე დაკვირვების, ფაქტების დაგროვებისა და მათი შესწავლის შედეგად ხდება ამ მოვლენების კანონზომიერებათა შეცნობა და იწყება მეცნიერული ასტრონომიის ჩამოყალიბება. ამ საქმეში დიდი წვლილი შეიტანეს ძველი ჩინეთის, ინდოეთის, ეგვიპტის, ბაბილონის ხალხებმა. მაგალითად, ძველი წელთაღრიცხვის VI საუკუნეში ჩინელებსა და ბაბილონელებს უკვე შეეძლოთ ეწინასწარმეტყველათ მზისა და მთვარის მოსალოდნელი დაბნელება.

განსაკუთრებულ განვითარებას მიაღწია ასტრონომიამ ძველ საბერძნეთში. თავიანთ აღმოსავლელ წინამორბედთაგან განსხვავებით, რომლებიც უპირატესად ასტრონომიულ დაკვირვებებს აწარმოებდნენ. ბერძნები დიდ ყურადღებას აქცევდნენ მოვლენათა მიზეზების ახსნას.

თავდაპირველად ძველ ხალხებს ეგონათ, რომ დედამიწა უძრავი ბრტყელი სხეული იყო, რომლის ირგვლივ მოძრაობდნენ მზე, მთვარე და პლანეტები. მხოლოდ უფრო მოგვიანებით გახდა ცნობილი, რომ სამყაროს აგებულება გაცილებით უფრო რთული იყო. ძველთაღრიცხვის VI საუკუნეში პითაგორეს სკოლამ წამოაყენა მოსაზრება დედამიწის სფეროსებური მოყვანილობის შესახებ, ხოლო IV საუკუნეში არისტოტელემ დაამტკიცა, რომ როგორც დედამიწა, ისე ყველა ციური სხეულიც სფეროსებური უნდა ყოფილიყო. არისტოტელესაც სამყაროს უძრავ ცენტრად მიაჩნდა დედამიწა, მაგრამ უკვე ძვ. წ. III საუკუნეში არისტარქე სამოსელმა ვარაუდო

ჯამოთქვა, დედამიწა თავისი ღერძის გარშემოც ბრუნავს და მზის ირგვლივაც მოძრაობს, მზე და ვარსკვლავები კი უძრავი არიანო. არისტარქემ შეიმუშავა აგრეთვე მეთოდი დედამიწიდან მთვარესა და მზემდე მანძილის გამოსაანგარიშებლად.

ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნიდან მეცნიერებისა და კულტურის აღიარებულ ცენტრად იქცა ელინური ეგვიპტის დედაქალაქი ალექსანდრია. მეცნიერების სხვა დარგებთან ერთად განვითარების მაღალ დონეს მიაღწია ასტრონომიამაც. ალექსანდრიელი მკვლევარნი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ პრაქტიკულ ასტრონომიას. მათ განაახლეს სისტემატური დაკვირვებანი ციურ სხეულებზე და ბევრი რამ ახალი შესძინეს მეცნიერებას. ამ ხანის ასტრონომიის წარმატებათაგან უნდა აღინიშნოს ერატოსთენეს (ძვ. წ. III ს.) მიერ დედამიწის სფეროს ზომების განსაზღვრა. ძვ. წ. II საუკუნეში ჰიპარქემ იმდენად ზუსტად განსაზღვრა მზის წლის ხანგრძლიობა, რომ დაშვებული შეცდომა 6 წუთს არ აღემატება. მანვე გამოიანგარიშა მანძილი დედამიწიდან მთვარემდე და მთვარის ზომებიც განსაზღვრა. ჰიპარქეს სახელთანვე არის დაკავშირებული ვარსკვლავთა კატალოგის შედგენა, რომელშიც საკმაოდ ზუსტად არის ნაჩვენები ათასზე მეტი ვარსკვლავის მდებარეობა ცაზე.

ბერძნული ასტრონომიის განვითარების უმაღლესი საფეხურს წარმოადგენს ახ. წ. II საუკუნის მკვლევრის პტოლემეიოსის მოღვაწეობა. მისმა ნაშრომმა, რომელიც უფრო მეტად ცნობილია არაბული სახელწოდებით — „ალმაგესთ“, დიდი როლი შეასრულა ასტრონომიის განვითარებაში და შუა საუკუნეებშიც დიდი მეცნიერული ავტორიტეტით სარგებლობდა. არისტოტელეს მსგავსად პტოლემეიოსიც სამყაროს გეოცენტრული სისტემის მომხრე იყო და დედამიწა სამყაროს უძრავ ცენტრად მიაჩნდა. ამავე თხზულებაში პტოლემეიოსის გადმოცემული აქვს მზისა და მთვარის მოძრაობის თეორია, დაბნელებათა წინასწარი გამოთვლა, პლანეტების მოძრაობის თეორია, იმ დროს ცნობილი 48 ვარსკვლავედის აღწერა და ა. შ.

პტოლემეიოსის შემდეგ ასტრონომია დასავლეთში დიდი ხნით ჩაკედა. ხალხი თანდათანობით დაუბრუნდა ყველაზე პრიმიტიულ

წარმოდგენას დედამიწის როგორც ოკეანეში მდებარე ბრტყელი სხეულის შესახებ.

სამაგიეროდ, რამდენიმე საუკუნის შემდეგ მეცნიერებამ, განსაკუთრებით მათემატიკამ და ასტრონომიამ, მანამდე არნახულ წარმატებას მიაღწია აღმოსავლეთის ქვეყნებში. აქაური ასტრონომების მოღვაწეობის თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ ისინი ძირითად ყურადღებას უთმობდნენ მნათობებზე დაკვირვებას. აღგენდნენ ასტრონომიულ ტაბულებს და ვარსკვლავთა კატალოგებს, წერდნენ ასტრონომიულ ტრაქტატებს და მათ განმარტებებს. ბაღდადში, დამასკოში, კაიროში, ისფაჰანში, მარაღაში, სამარყანდ-სა და სხვა ქალაქებში არსებული ობსერვატორიები იმ დროისათვის საუკეთესო სათვალთვალო ხელსაწყოებით იყო აღჭურვილი.

შუა საუკუნეთა აღმოსავლეთში სამეცნიერო შრომების მეტწილი არაბულ ენაზე იწერებოდა. ეს, რა თქმა უნდა, სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ყველა, ვინც არაბულად წერდა, არაბი მეცნიერი იყო. შუასაუკუნეობრივი აღმოსავლური მეცნიერების, კერძოდ, ასტრონომიის განვითარებაში დიდი დამსახურება მიუძღვით ირანელ, აზერბაიჯანელ და შუაზიელ სწავლულებს. საკმარისია აღინიშნოს, რომ IX—XV საუკუნეებში შუა აზიის ქვეყნებიდან გამოსულმა ასზე მეტმა ასტრონომმა და მათემატიკოსმა გაითქვა სახელი მეცნიერული შრომებით.

IX საუკუნეში ბაღდადში არსებობდა ობსერვატორია, რომლისთანამშრომელთა ბირთვს შუაზიელი ასტრონომები შეადგენდნენ. ამ მოღვაწეობდა ევროპაში აღფრგანუსის სახელით ცნობილი აჰმედ ალ-ფერღანი. მისი სქელტანიანი თხზულება „ასტრონომიის საწყისები“ თავისებურ ასტრონომიულ ენციკლოპედიას წარმოადგენს. მასში თავისი დროის ასტრონომიული ცოდნის გადმოცემასთან ერთად ავტორი კრიტიკულად განიხილავს თავის წინამორბედთა, მათ შორის, პტოლემეაიოსის ზოგიერთ მოსაზრებას. მასვე მოცემული აქვს აგრეთვე რამდენიმე ასტრონომიული ხელსაწყოს და მზის საათის აღწერა. ალ-ფერღანის ნაშრომები ჯერ კიდევ XV საუკუნეში ითარგმნა ლათინურად და ფართოდ გავრცელდა ევროპაში.

IX საუკუნეში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ცნობილი შუაზიე.

ლი ასტრონომი და მათემატიკოსი მოჰამედ ალ-ხორეზმი. ბაღდადის ობსერვატორიაში წარმოებული დაკვირვებების შედეგად მან ყოველმხრივ შეამოწმა და შეასწორა ინდური ასტრონომიული ტაბულები და საფუძვლად დაუდო ახალ ტაბულებს — ზიჯს. ეს ზიჯი არაბულიდან ლათინურად ითარგმნა, ევროპაში გავრცელდა და რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში იყენებდნენ. ალ-ხორეზმის კალამს ეკუთვნის აგრეთვე სამეცნიერო ტრაქტატები ასტროლაბიისა და მზის საათის შესახებ და სხვ. განსაკუთრებით დიდია ალ-ხორეზმის დამსახურება მათემატიკის განვითარებაში. მისი ალგებრული ტრაქტატები „ჰისაბ ალ-ჯებრ ვალ-მუკაბალა“, რომელიც პირველი და მეორე ხარისხის განტოლებათა ამოხსნას მიეძღვნა, ასევე ითარგმნა ლათინურად და საუკუნეთა მანძილზე სახელმძღვანელოს წარმოადგენდა როგორც დასავლეთში, ისე აღმოსავლეთში. აღსანიშნავია, რომ ალგებრის მეცნიერებას სწორედ ამ ნაწარმოების სათაურის მიხედვით დაერქვა სახელი (ალ-ჯებრ), ხოლო მისი ავტორის ლათინურად გადაკეთებული სახელიდან (ალგორითმუს) წარმოიქმნა მათემატიკური ტერმინი „ალგორითმი“.

აბუ რეიჰან მოჰამედ ბირუნი (973 — 1048) ხორეზმელი იყო. ფართოდ განათლებულ და მრავალმხრივ მეცნიერს ბირუნის ასზე მეტი თხზულება დაუწერია ასტრონომიის, მათემატიკის, ფიზიკის, მედიცინის, გეოგრაფიის, მინერალოგიის, ისტორიის, ენათმეცნიერების დარგში. აღმოსავლეთის ქვეყნებია შესწავლის მიზნით. ბირუნის რამდენიმეჯერ უმოგზაურია იგი იყო ინდოეთშიც და დაწვრილებით აღწერა ეს ქვეყანა. 45 წლისა იყო ბირუნი, როცა ხორეზმი შაჰმუდ ლაზნევიმ დაიპყრო. მან დაატყვევა მეცნიერი და თავის სახელმწიფოს დედაქალაქ ლაზნაში გადაასახლა.

ბირუნის მრავალრიცხოვანი შრომებიდან სამ ათეულზე მეტი ასტრონომიის სხვადასხვა საკითხების კვლევას მიეძღვნა. მათ შორის არის ისეთი თხზულებები, როგორიცაა „ასტრონომიის გასაღები“, „მზის მოძრაობის გამოკვლევა“, „ტრაქტატი მთვარის შესახებ“, „მასუდის კანონი“, „ტრაქტატი ასტროლაბიის შესახებ“ და სხვ.

ინდოეთში ყოფნის დროს ბირუნმა მეტად ორიგინალურად განსაზღვრა დედამიწის ზომები. იგი ზღვის დონიდან 652 წყრთის სიმაღლე გორაკზე ავიდა და იქიდან გაზომა ხილული ჰორიზონტისაკენ

მიმართული მისი მზერის სხივსა და ჰორიზონტის სიბრტყეს შორის მოთავსებული კუთხე, რომელიც 34' გამოდგა. ამ კუთხისა და მისი სიმაღლის მიხედვით მან გამოთვალა დედამიწის რადიუსი და მისი გარშემოწერილობის სიგრძეც, რაც თანამედროვე ერთეულებზე გადმოყვანით, 41.550 კილომეტრს უდრიდა. ეს შედეგი დიდად არ განსხვავდება თანამედროვე მეცნიერთა მიერ ზუსტი გამოთვლების გზით მიღებული სიგრძისაგან. მკვლევართა აზრით, არსებული განსხვავება იმით აიხსნება, რომ ბირუნიმ სიგრძის საზომად არაზუსტი ერთეული (წყრთა) აირჩია. გარდა ამისა, მან, როგორ ჩანს, არ გაითვალისწინა სინათლის სხივის გარდატეხა. სხვა მხრივ კი ბირუნის მიერ გამოყენებული მარტივი მეთოდი უთუოდ საყურადღებოა.

თავისი დროის უდიდესი მოაზროვნე და მეცნიერი ბირუნი გაბედულად ილაშქრებდა ისლამის მსოფლმხედველობის წინააღმდეგ. „ბევრი მეკამათებოდა ისეთი, ვინც ღვთის სიბრძნეს მიაწერს ყველაფერს, რაც თვითონ ვერ გაუგია. — წერდა ბირუნი. — თავის უეცობას ისინი ალაპის ყოვლისშემძლეობით ხსნიან“.

როგორც ქრისტიანული, ისევე მუსლიმანური სარწმუნოება დაჟინებით ამტკიცებდა, დედამიწას ღვთისაგან შექმნილ სამყაროში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავსო. ამიტომაც პტოლემეოსის გეოცენტრული მოძღვრება, რომლის მიხედვით დედამიწა სამყაროს უძრავი ცენტრია, სასულიერო პირთა მხარდაჭერით სარგებლობდა.

რელიგიური ცრურწმენებისაგან თავისუფალ ბირუნის მიაჩნდა, რომ მეცნიერებაში მხოლოდ დაკვირვებითა და ცდით დამტკიცებული მოსაზრება იმსახურებს ნდობას. ჯერ კიდევ ბირუნის წინამორბედი აღმოსავლელი ასტრონომები ამჩნევდნენ, რომ მზის, მთვარისა და პლანეტების მოძრაობას გააჩნდა გარკვეული თავისებურებანი, რომლებიც არ ეთანხმებოდნენ პტოლემეოსის სისტემას. მაგრამ მათ ვერ შეძლეს სამყაროს გეოცენტრული თეორიის უარყოფა. ბირუნის აზრით, სხვადასხვა ასტრონომთა მიერ შემჩნეული ფაქტები სულ ადვილად და დამაჯერებლად შეიძლება აიხსნას, თუ დავუშვებთ, რომ დედამიწა მზის გარშემო ბრუნავს. ერთ-ერთ ნაშრომში მის მიერ ნანახი ახალი სახის ასტროლაბიის გამო ბირუნი წერდა: „მე მიმაჩნია, რომ ეს შესანიშნავი გამოგონებაა, რომლის

პრინციპი დაფუძნებულია დედამიწის მოძრაობის მტკიცე რწმენაზე და არა ცის კამარის ხილულ მოძრაობაზე.“ როგორც ვხედავთ, კოპერნიკე ხუთასი წლით ადრე ხორეზმელი მეცნიერი ბირუნა გამოთქვამდა მოსაზრებას დედამიწის მოძრაობის შესახებ მზის გარშემო. სამწუხაროდ, ბირუნის ეს გაბედული აზრები ვერ გაიგეს და არ გაიზიარეს არც მისმა თანამედროვეებმა და, მოგვიანებით, არც სამარყანდელმა ასტრონომებმა.

1074 წელს დიდ სელჩუკთა სახელმწიფოს მბრძანებელმა მე-ლიქ-შაჰმა და მისმა ვაზირმა ნიზამ ალ-მულქმა ისფაჰანში მიიწვიეს ცნობილი პოეტი და მეცნიერი ომარ ხაიამი და სხვა ასტრონომებთან ერთად დაავალეს მას კალენდრის რეფორმის მომზადება და გატარება.

ისლამის სარწმუნოების წარმოქმნამდე არაბები ძველ ბაბილონელთა მსგავსად მთვარისა და მზის შერეული კალენდრით სარგებლობდნენ. ამ კალენდარს საფუძვლად ედო მთვარის თვე — დედამიწის ირგვლივ მთვარის ერთი ბრუნის პერიოდი, რაც შეადგენს 29,5336 დღე-ღამეს ან 29 დღე-ღამეს, 12 საათს, 44 წუთსა და 3 წამს. თორმეტი ასეთი თვე შეადგენდა მთვარის წელიწადს ანუ 354 დღე-ღამეს, 8 საათს, 48 წუთსა და 36 წამს. მთვარის წელიწადი მზისაზე დაახლოებით 11 დღე-ღამით უფრო მოკლე იყო. წელიწადის დროთა ცვლა და მასთან დამოკიდებული ბევრი ბუნებრივი მოვლენა გაპირობებული იყო მზის გარშემო დედამიწის მოძრაობით. ამ განსხვავების გამო ბევრი უხერხულება და გაუგებრობა იქმნებოდა მინდვრის სამუშაოების დროს. ამიტომ 24-წლიანი ციკლის ცხრა წელიწადს უმატებდნენ მეცამეტე თვეს, რათა დღეების ანგარიში მთვარისა და მზის მიხედვით ერთმანეთს დამთხვეოდა.

631 წელს მუსლიმანური რელიგიის შემქმნელმა, წინააწარმეტყველმა მუჰამედმა აკრძალა მეცამეტე თვის დამატება და არაბული კალენდარი მთვარის კალენდრად იქცა.

ირანისა და შუა აზიის ხალხები არაბთა შემოსევებამდე მზის კალენდრით სარგებლობდნენ. მას საფუძვლად უდევს მზის წელიწადი — მზის ირგვლივ დედამიწის გარშემოვლის პერიოდი, რაც 365,2422 დღე-ღამეს ან 365 დღე-ღამეს, 5 საათს, 48 წუთსა და

46 წამს უდრის. არაბთა ბატონობის ხანაში აქაც გავრცელდა მუსლიმანური მთვარის კალენდარი. მაგრამ ის რელიგიური დღესასწაულებისათვის და ოფიციალურ საბუთებში, გამოიყენებოდა, ხალხი კი ძველებურად სარგებლობდა მზის კალენდრით, რომელიც დიდად მოსახერხებელი იყო სამეურნეო ცხოვრებაში. თავდაპირველად მზის წლის ხანგრძლიობას 365 დღე-ღამეს ანგარიშობდნენ. როცა მორჩენილი მეოთხედი დღე-ღამე ერთ თვეს შეადგენდა, 120 წელიწადში ერთხელ წელიწადს ზედმეტ, მეცამეტე თვეს უმატებდნენ. მაგრამ იმის გამო, რომ მზის წელიწადი 365-სა და ერთ მეოთხედ დღე-ღამეზე უფრო ნაკლები იყო (11 წუთითა და 14 წამით), დროთა განმავლობაში განსხვავება დაგროვდა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ახალი წლის დასაწყისი — ნოვრუზი, რომელიც, გაზაფხულის ბუნიობის დღეს უნდა დამთხვეოდა, დაახლოებით ორი კვირით ჩამორჩა. კალენდრის რეფორმა გარდაუვალი შეიქმნა.

სელჩუკთა სახელმწიფოში, სადაც ორივე კალენდარი გამოიყენებოდა, კალენდრის რეფორმა ომარ ხაიამს მიანდევს. იგი ენერგიულად შეუდგა საქმეს, საუკეთესო ასტრონომები შემოიკრიბა და ისთაჰანში ააგო ასტრონომიული ობსერვატორია. ამ ობსერვატორიის ასაგებად მელიქ-შაჰმა დიდი თანხა გაიღო სახელმწიფო ხაზინიდან.

ომარ ხაიამის ხელმძღვანელობით შედგენილი ახალი კალენდარი 1079 წლის 16 მარტს შევიდა ძალაში. სელჩუკიანი მბრძანებლის პატივსაცემად მას „მელიქ-შაჰის ერა“ ეწოდა. კალენდარს საფუძვლად დაედო 33-წლიანი ციკლი. ამ ოცდაცამეტიდან 8 წელი ნაკიანი იყო. ომარ ხაიამის კალენდარი დიდი სიზუსტით გამოირჩეოდა. წლის ხანგრძლიობა ამ კალენდრით საშუალოდ 365,2424 დღე-ღამეს უდრიდა, ე. ი. განსხვავება ნამდვილი მზის წლისაგან სულ 0,0002 დღე-ღამეს შეადგენდა. ასეთ შემთხვევაში ერთდღიანი შეცდომა მხოლოდ 5000 წელიწადში დაგროვდება, მაშინ როცა თანამედროვე კალენდრით ასეთივე შეცდომა 3300 წელიწადში გროვდება.

ისტაჰანის ობსერვატორიაში წარმოებულ დაკვირვებათა შედეგად ომარ ხაიამმა შეადგინა „მელიქ-შაჰური ტაბულები“. აქედან მხოლოდ უძრავი ვარსკვლავების კოორდინატების შემცველმა ნა-

წილმა მოაღწია ჩვენამდე. მელიქ-შაჰის სიკვდილის შემდეგ (1092 წ.) ობსერვატორია დაიხურა. აქ მუშაობის წლები განსაკუთრებით ნაყოფიერი იყო ომარ ხაიამისათვის. აქვე დაწერა მან თავისი მათემატიკური ტრაქტატების დიდი ნაწილი, რომელთაც საქვეყნოდ გაუთქვეს სახელი. ომარ ხაიამს დაწერილი აქვს აგრეთვე ფილოსოფიური თხზულებები და მრავალი ბრწყინვალე ოთხსტრიქონიანი ლექსი — რობაი, რომლებშიც ღრმა აზრებს გამოთქვამს სამყაროს უსასრულობისა და მისი შეცნობადობის შესახებ.

XIII საუკუნის პირველ ნახევარში წინა აზიის კულტურულ ქვეყნებს მონღოლ დამპყრობელთა ხალხმრავალი ურდოები მოევლინენ. მონღოლებმა ჩინგიზ-ხანის მეთაურობით ეცესლითა და მახვილით გადაუარეს მრავალ ქვეყანას, საშინლად ააოხრეს ისინი, მიწასთან გაასწორეს ქალაქები და უწყალოდ გაუღიტეს მოსახლეობა. მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნები მონღოლთა ბატონობის ქვეშ მოექცნენ. მათი სამეურნეო და კულტურული განვითარება კარგა ხნით შეფერხდა, თუმცა კი საბოლოოდ არ ჩამკვდარა.

1253 წელს მონღოლთა უზენაესმა მბრძანებელმა, ჩინგიზ-ხანის შვილიშვილმა მანგუ ყაენმა თავისი ძმა ჰულაგუ-ხანი გამოგზავნა დასავლეთში საღაშქროდ და ჯერ კიდევ დაუმორჩილებელი ქვეყნების შემოსამტკიცებლად. 1256 წელს ჰულაგუ ირანში შემოვიდა დიდი ლაშქრით და საფუძველი დაუდო სახელმწიფოს, რომელიც მდინარე ამუ-დარიიდან ხმელთაშუა ზღვამდე და დარუბანდიდან სპარსეთის ყურემდე იყო გადაჭიმული. მონღოლთა ამ სამფლობელოს ილხანთა სახელმწიფო ეწოდა, ხოლო თვითონ ჰულაგუმ ილხანის¹ წოდებულება მიიღო.

ჰულაგუ-ხანის დაახლოებულ პირთა შორის აღმოჩნდა ცნობილი მეცნიერი — ასტრონომი, მათემატიკოსი და ფილოსოფოსი ნასირ ედ-დინ ტუსი. ამ უკანასკნელმა შესძლო დაერწმუნებინა წერა-კითხვის უცოდინარი მონღოლი ასტრონომიულ დაკვირვებათა სარგებლობაში და ობსერვატორიის გახსნის ნებართვაც მიიღო

¹ ილხანი (თურქ.) ხალხის მბრძანებელს ნიშნავს.

მისგან. როდესაც ნასირ ედ-დინმა მშენებლობის ხარჯთაღრიცხვა წარუდგინა ილხანს, მას უკითხავს: „განა ვარსკვლავთა მეცნიერება იმდენად სასარგებლოა, რომ ობსერვატორიაზე ამოდენა თანხის დახარჯვა ღირდეს?“ ამაზე სწავლულმა უპასუხა თურმე: „უბრძანეთ ვინმეს, ჩუმად ავიდეს აგერ იმ მთაზე და სპილენძის დიდი ტაშტი დააგოროს იქიდან, ოღონდ ისე, რომ არავინ არაფერი იცოდეს“.

ჰულაგუმ სათანადო განკარგულება გასცა. ტაშტი რახრახით დაგორდა მთიდან და დააფრთხო მონღოლთა ლაშქარი. ილხანი ჰულაგუ და ნასირ ედ-დინი კი მშვიდად ისხდნენ ამ დროს და სერის უყურებდნენ.

ნასირ ედ-დინმა მოახსენა ჰულაგუს: „ჩვენ ვიცით ამ ხმაურის მიზეზი, ლაშქარმა კი არ იცის; ამიტომაც ჩვენ მშვიდად ვართ, ლაშქარი კი შეშფოთდა. ასევე მშვიდად ვიქნებით, თუ გვეცოდინება ციურ მოვლენათა მიზეზები“. ჰულაგუ საბოლოოდ დარწმუნდა ასტრონომიის სარგებლობაში და ბრძანა, ობსერვატორიის ასაგებად საჭირო თანხა მიეცათ ნასირ ედ-დინისათვის.

ნასირ ედ-დინ ტუსიმ ობსერვატორიის ასაშენებლად შეარჩია ქალაქ მარალის (სამხრეთ აზერბაიჯანი) მიდამოებში მდებარე მთა. საშენებლო სამუშაოები 1259 წელს დაიწყო და ისე სწრაფად მიმდინარეობდა, რომ 1618 მეტრის სიმაღლეზე მდებარე ობსერვატორია მალე ამოქმედდა. ობსერვატორიასთან დაარსდა მდიდარი ბიბლიოთეკა, რომლისთვისაც წიგნები სხვადასხვა ქვეყნებიდან ჩამოიტანეს. ციურ მოვლენებზე დაკვირვებისათვის ნასირ ედ-დინის ხელმძღვანელობით დამზადდა იმ დროისათვის საუკეთესო ხელსაწყოები.

ნასირ ედ-დინმა დიდი ყურადღება მიაქცია ობსერვატორიის თანამშრომელთა შემადგენლობასაც და სხვადასხვა ქვეყნებიდან შეკრიბა სახელგანთქმული ასტრონომები. კერძოდ, მარალის ობსერვატორიაში სამუშაოდ მიიწვიეს დამასკოდან მოაი ედ-დინ ორდი, მოსულიდან ფახრ ედ-დინ მარალი, თბილისიდან ფახრ ედ-დინ ახლათი და ყაზვინიდან ნეჟმ ედ-დინ დაბირანი. მარალის ობსერვატორიაში ნასირ ედ-დინ ტუსიმ თავის თანამშრომლებთან ერთად დაწერა თითქმის ყველა იმდროინდელი ძირითადი ასტრონომიული

ნაშრომის განმარტება-კომენტარები და ორიგინალური ტრაქტატიც შეადგინა.

მარალის ობსერვატორიაში ჩატარებული გამოკვლევებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ნასირ ელ-დინის მიერ პრეცესიის განსაზღვრა.

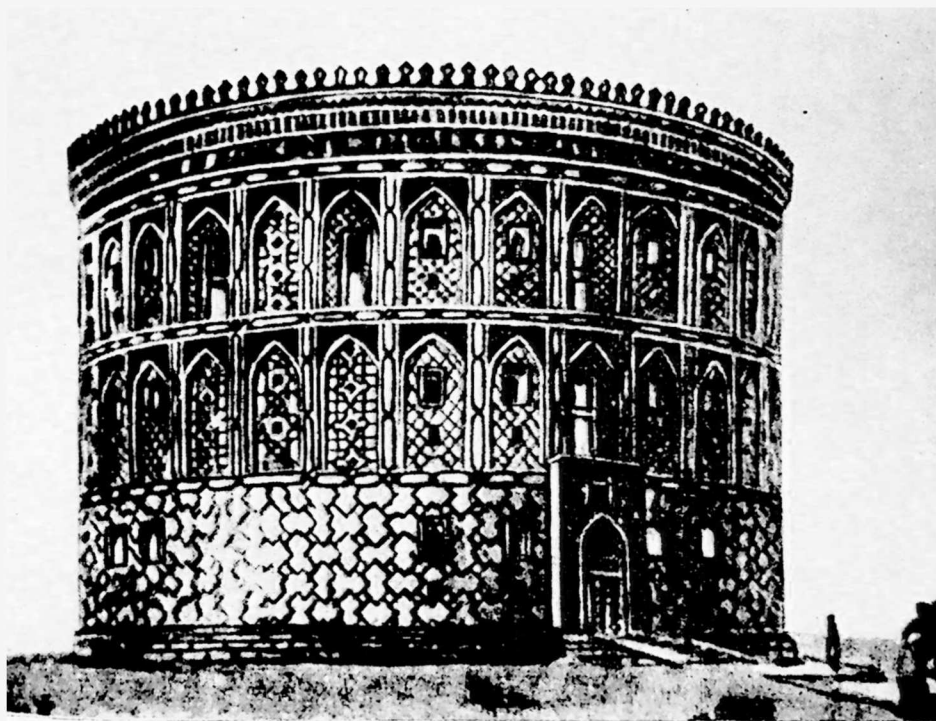
ჯერ კიდევ ძველმა ბერძნებმა შენიშნეს, რომ ხილული წლიური მოძრაობის დროს ეკლიპტიკაზე მზე გარკვეული კუთხით გადაკვეთს ეკვატორს. ამ კუთხეს ეკლიპტიკის დახრილობა ეწოდება. მისი გამოთვლა მეტად რთულ და ზუსტ დაკვირვებას მოითხოვს. მეცნიერებმა დიდი ხანია განსაზღვრეს, რომ ეკლიპტიკის დახრილობა მუდმივი არ არის და დაახლოებით ნახევარი სეკუნდით მცირდება წელიწადში.

ძველმა ბერძნმა ასტრონომმა ჰიპარქემ ვარსკვლავთა კატალოგის შედგენის დროს შენიშნა, რომ ზოგიერთი უძრავი ვარსკვლავის მდებარეობა ცაზე არ ემთხვეოდა მის წინარმორბედთა მიერ განსაზღვრულ ადგილს. ამასთან ერთად, გაიკვია, რომ შეცვლილიყო მხოლოდ ვარსკვლავთ გრძედი. განედი კი ისეთივე დარჩენილიყო.

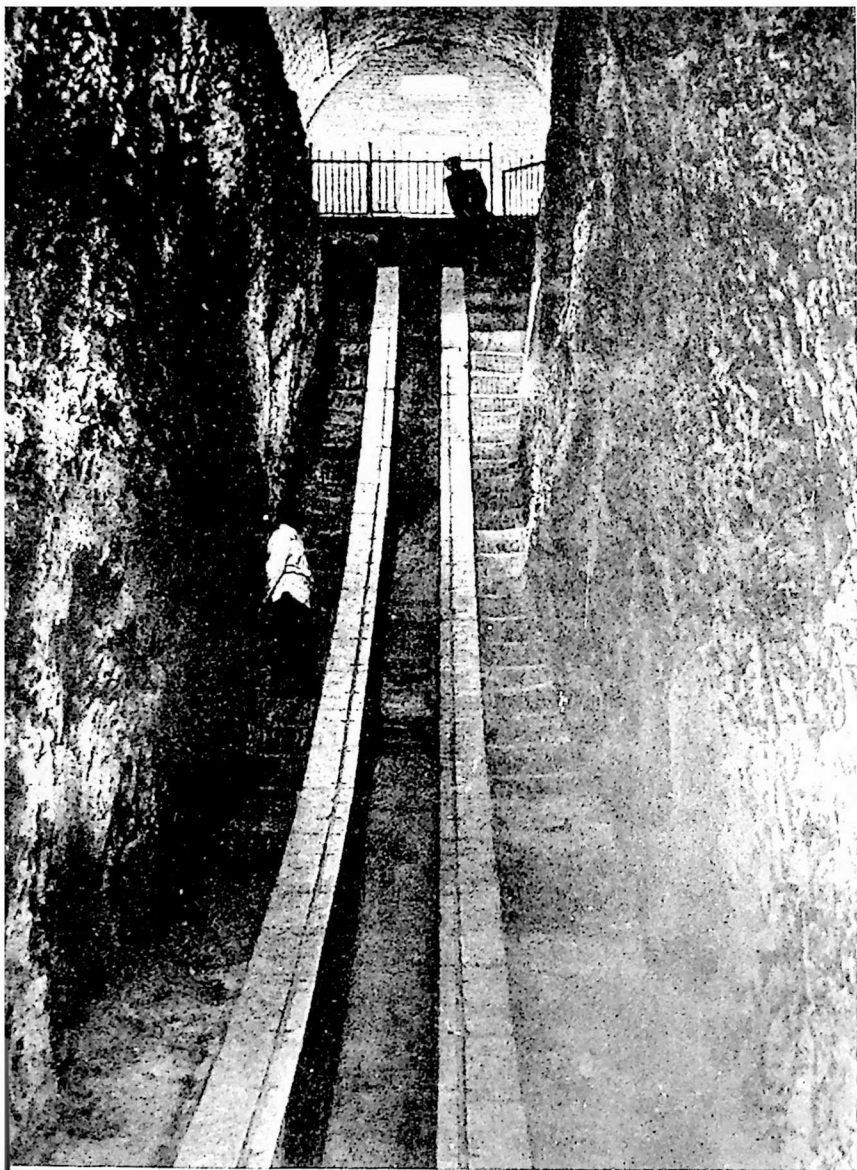
რამდენადაც ვარსკვლავთა გრძედებს ასტრონომები ანგარიშობდნენ ბუნიობის წერტილებიდან, ე. ი. იმ წერტილებიდან, სადაც ეკლიპტიკა ეკვატორს გადაკვეთს. ჰიპარქემ დაასკვნა, როგორც ჩანს, ეკვატორი გადაადგილებულიაო. რაკი ეს ასეა, მაშასადამე, ეკლიპტიკაზე წლიური მოძრაობის დროს მზე ცოტათი უფრო ადრე გადაკვეთს ეკვატორს და ბუნიობის მომენტიც ყოველ წელიწადში რამდენადმე უფრო ადრე დგება. ამ მოვლენას პრეცესია ეწოდება.

წლიური პრეცესიის განსაზღვრა ბევრმა ასტრონომმა სცადა. მაგალითად, პტოლემეაიოსის გამოანგარიშებით, იგი $36''$ -ს უდრის, ალ-ბათანის მიხედვით — $54''.5$ -ს. ნასირ ელ-დინმაც გამოთვალა პრეცესია და მიიღო $51''.428$. თუ გავითვალისწინებთ, რომ თანამედროვე გამოანგარიშებით პრეცესია $50''$. 2-ს უდრის, გასაგები გახდება, თუ რაოდენ დიდი სიზუსტისათვის მიუღწევია ნასირ ელ-დინ ტუსის.

მარალელი ვარსკვლავთმრიცხველნი თორმეტი წლის განმავლო-

წერილობითი წყაროების მონაცემებისა და განათხარი მასალის საფუძველზე
საბჭოთა მეცნიერებმა სცადეს აღედგინათ სამარყანდის ობსერვატორიის გარე-
განი სახე (არქიტექტორ ვ. ნილსენის რეკონსტრუქცია).

ლუღბეგის ობსერვატორიის მთავარი ხელსაწყო მარმარილოს რკალის ქვე-
წილი კლდეში გაკრილ ღრმა თხრილშია ჩაშვებული.

ბაში აწარმოებდნენ დაკვირვებას ციურ სხეულებზე. ამ დამატულ საქმიანობის გამო ნასირ ედ-დინი წერდა თავისი ნაშრომის შესავალში: „ციურ მნათობთა დაკვირვება ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე სამუშაოა. განსხვავება ციურ და მიწიერ სამუშაოთა შორის ისეთივეა, როგორი მანძილიც არის დედამიწიდან ცამდე.“ ამ მუშაობის შედეგად მარაღის ობსერვატორიაში შეადგინეს ერცელი ასტრონომიული ნაშრომი, ე. წ. „ზიჯ-ე ილხანა“ („ილხანური ცხრილები“). ამ თხზულებაში თეორიული და პრაქტიკული ასტრონომიის მრავალი საყურადღებო საკითხია განხილული. აქვე ნასირ ედ-დინს მოცემული აქვს მსოფლიოს 256 ქალაქის კოორდინატები. ამასთან, ან პუნქტების გრძედის ჩვენების დროს საწყის პერიდიანად აღებულია „მარადიული კუნძულები“ (ჯაზაირ-ე ხალედათ). მეცნიერთათვის დღესაც საბოლოოდ გარკვეული არ არის ამ კუნძულების ადგილმდებარეობა. ამ რამდენიმე წლის წინ აზერბაიჯანელმა მკვლევარმა პ. მამედბეილიმ კოორდინატების გულდასმით შესწავლის საფუძველზე დაადგინა, რომ ნასირ ედ-დინი ტუსის მიერ აღებული საწყისი პერიდიანი საშუალოდ გრძნვიჩიდან 34—35 გრადუსით დასავლეთით გადის. ამგვარად, „მარადიული კუნძულების“ მდებარეობა სამხრეთ ამერიკის ან. უფრო ზუსტად. ბრაზილიის აღმოსავლეთ სანაპიროს შეესაბამება. თუ ეს ასეა, მაშინ უნდა ვაღიაროთ, რომ ნასირ ედ-დინ ტუსის და მის კოლეგებს კოლუმბის მოგზაურობამდე, 220 წლით ადრე სცოდნიათ ამერიკის არსებობა.

ნასირ ედ-დინ ტუსის ეკუთვნის რამდენიმე ათეული ნაშრომი მეცნიერებას სხვადასხვა დარგებიდან. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი მათემატიკური შრომები, რომელთაგან ზოგიერთი ლათინურადაც ითარგმნა.

მარაღის ობსერვატორიის საქმიანობამ დიდი გავლენა მოახდინა ასტრონომიის განვითარებაზე სხვა ქვეყნებში.

ასეთია არაარული მიმოხილვა იმ მდიდარი სამეცნიერო მემკვიდრეობისა, რომლის ათვისებაც მოუხდა ულუღბებს და რომელმაც ნიადაგი შეუშნადა სამარჯანდის ასტრონომიული სკოლის დიდ მიღწევებს.

შასწავლებლები და თანამოსაზრენი

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ შვილებზე გულაცრუებულმა თემურ-ლენგმა შვილიშვილებში დაიგულა თავისი მემკვიდრე და მთელი ყურადღება მათზე გადაიტანა. იგი საერთოდ დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა უფლისწულების აღზრდას, მაგრამ ულუბეგი გამორჩევით უყვარდა, ცდილობდა გვერდიდან არ მოეცილებინა და თან დაატარებდა შორეულ ლაშქრობებში. ამ ხშირმა მოგზაურობებმა და უცხო ქვეყნების ნახვამ პირველად გაუღვიძეს პატარა უფლისწულს ცოდნის წყურვილი.

საშწუნაროდ, არაფერი ვიცით იმის შესახებ, თუ ვინ იყვნენ ულუბეგის პირველი მასწავლებლები. ცნობილია, რომ ჩვილი ულუბეგი აღსაზრდელად მიაბარეს ბებიაშის სარაი-მულქხანუმს, რომელსაც, რა თქმა უნდა, არ შეეძლო მიეცა ბავშვისათვის რაიმე ცოდნა ასტრონომიასა და მათემატიკაში. 1405—1411 წლებში ულუბეგი შაჰ-მელიქის მეურვეობის ქვეშ იმყოფებოდა. თუკი რამეს ისწავლიდა უფლისწული თავისი მეურვე ამირისაგან, პირველ რიგში სამხედრო საქმე უნდა ესწავლა, მაგრამ როგორც უკვე ვნახეთ, შაჰ-მელიქს არც ამ დარგში უსწავლვია ბევრი რამე მისთვის.

XV საუკუნის დამდეგის პერათი და სამარყანდი, სადაც ულუბეგს ყველაზე ხშირად უხდებოდა ყოფნა ბავშვობაში, მეცნიერებისა და კულტურის აღიარებულ ცენტრებს წარმოადგენდნენ მთელს იმდროინდელ აღმოსავლეთში. ამ ქალაქებში ცხოვრობდნენ და მოღვაწეობდნენ გამოჩენილი სწავლულები, ხელოვანნი და პოეტები. მათთან ურთიერთობამ უთუოდ დიდად შეუწყო ხელი ულუბეგს ფართო და მრავალმხრივი განათლების მიღებაში.

შაჰროხის მეცადინეობით პერათში შეიქმნა ძვირფასად მოხატულ-დაკაზმული იშვიათი ხელნაწერი წიგნების მდიდარი ბიბლიოთეკა. ცნობისმოყვარე უფლისწული ხარბად ეწაფებოდა ცოდნის ყოველგვარ წყაროს და ამიტომ, პერათში ყოფნისას მეტწილად წიგნსაცავში ატარებდა დროს. აქ მას შეეძლო გასცნობოდა არა მარტო საისტორიო და მხატვრულ ნაწარმოებებს, არამედ ბერძენ მეც-

ნიერთა კლასიკურ ნაშრომებსა და თავის თანამემამულე ასტრონომთა და მათემატიკოსების შესანიშნავ თხზულებებსაც:

ასე თანდათანობით, მძიმე, მაგრამ მტკიცე ნაბიჯით მიიწევდა ულუბეგი თავისი სიცოცხლის ძირითადი მიზნის — ვარსკვლავთა მეცნიერებისაკენ. ზუსტ მეცნიერებათა განვითარების მაღალმა დონემ აღმოსავლეთში და მისი დროის გამოჩენილ სწავლულებთან ურთიერთობამ განსაზღვრეს ულუბეგის სამეცნიერო მოღვაწეობის ძირითადი მიმართულება. მან საბოლოოდ დაუკავშირა თავისი ბედი ასტრონომიას.

იმ ადამიანთაგან, ვინც აზიარეს ჭაბუკი უფლისწული ზუსტ მეცნიერებებს, კერძოდ, ასტრონომიას, პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ დიდი მეცნიერი, თანამედროვეთაგან „თავისი დროის პლატონად“ წოდებული სალაჰ ედ-დინ მუსა იბნ მაჰმუდ ყაზი-ზადე რუმი. იგი მცირე აზიიდან (რუმიდან) იყო გამოსული, სადაც მამამისი ქალაქ ბრუსის ყადის თანამდებობას ასრულებდა (აქედან წარმოსდგა მეცნიერის მეტსახელი „ყაზი-ზადე“, ანუ ყადის შვილი). განათლება ყაზი-ზადეს ირანსა და შუა აზიაში მიუღია. ზუსტად არ არის ცნობილი, როდის ჩამოვიდა ყაზი-ზადე სამარყანდში. ვიცით მხოლოდ, რომ 1420 წელს იგი დაესწრო ულუბეგის მედრესეს გახსნას.

არსებობს ვარაუდი, რომ ანკარის ბრძოლის დროს (1402 წ.), როცა თემურმა დაამარცხა ოსმალეთის სულთანი ბაიაზეთ I, ყაზი-ზადე ოსმალთა ლაშქარს ახლდა და ისიც ტყვედ ჩავარდა. შესაძლებლად მიაჩნიათ აგრეთვე, რომ თემურის ლაშქრის ანკარიდან გამობრუნების ჟამს, ალალში მყოფმა ყაზი-ზადემ აჩვენა ულუბეგს მარალის ცნობილი ობსერვატორიის ნანგრევები და უკვე მაშინ დაინტერესა ბავშვი ვარსკვლავთა მეცნიერებით. რა თქმა უნდა, არ არის გამორიცხული, რომ ყაზი-ზადე მართლაც ჩავარდნილიყო ტყვედ ანკარასთან მომხდარი ბრძოლის დროს, მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია, მუდმივი ლაშქრობებისა და გაუთავებელი ქეიფების ატმოსფეროში გაზრდილი ბავშვი, როგორი ნიჭიერი და ცნობისმოყვარეც არ უნდა ყოფილიყო, რვა წლის ასაკში სერიოზულად დაინტერესებულიყო ასტრონომიით. გაცილებით უფრო მართებული ჩანს აკადემიკოს ვ. ბარტოლდის მოსაზრება, რომლის მიხედვით

ულუღბეგმა მხოლოდ მას შემდეგ მოჰკიდა ხელი მეცნიერებას, რაც მავერანნაჰრის გამგებელი გახდა. ამ დროს იგი უკვე კარგად შეღერებული ყმაწვილი იყო, უთუოდ გარკვეული წინასწარი განათლებაც ჰქონდა მიღებული და შეეძლო საგულდაგულოდ ჩაჯდომოდა მათემატიკასა და ასტრონომიას.

ყაზი-ზადე რუმბი დაწერა რამდენიმე ორიგინალური თხზულება და სხვა მეცნიერთა ნაშრომების კომენტარები. მისი შრომებიდან შეიძლება დავასახელოთ „არითმეტიკის ტრაქტატი“, „ტრაქტატი სინუსის შესახებ“, ალ-ჩალმინის, მოჰამედ სამარყანდის და ათ-თაფთაზანის თხზულებათა განმარტებანი. მაგრამ გადაუქარებელად შეიძლება ითქვას, ყაზი-ზადეს მთავარი დამსახურება მეცნიერების ისტორიის წინაშე მდგომარეობს იმაში, რომ მან შეაყვარა და შეასწავლა ულუღბეგს ასტრონომია და მეცნიერთა კოლექტივთან ერთად აქტიური მონაწილეობა მიიღო სამარყანდის ობსერვატორიის მშენებლობასა და ახალი ასტრონომიული ცხრილების შედგენაში.

ულუღბეგის როგორც ასტრონომის ჩამოყალიბებასა და მისი ასტრონომიული სკოლის შექმნა-განვითარებაში თვალსაჩინო როლი შეასრულა დიდმა მეცნიერმა, „მეორე პტოლემაიოსმა“ ყიას ედ-დინ იბნ მასუდ ქაშიმ (ქაშანელმა). სიცოცხლის დიდი ნაწილი მან ირანში გაატარა თავის მშობლიურ ქალაქ ქაშანში. შემდეგ ერთ ხანს ისფაჰანში იმყოფებოდა ფარსის გამგებლის, თემურის შვილიშვილის ისქანდერის (ომარ-შეიხის ძის) კარზე. იქ დაწერა მან მცირე თხზულება ასტრონომიული ხელსაწყოების შესახებ, რომელიც ისქანდერს მიუძღვნა. 1415 წელს ისქანდერი განუდგა თავის ბიძას შაჰროხს და დამოუკიდებლობის მოპოვება სცადა. მისი ცდა მარცხით დამთავრდა, ვერც დამოუკიდებლობას მიაღწია და სიცოცხლესაც გამოესალმა. ამ ამბის შემდეგ ყიას ედ-დინ ჯემშიდი ჰერათში გადავიდა და შაჰროხის კარზე განაგრძო სამეცნიერო მოღვაწეობა. მან გულდასმით შეამოწმა ნასირ ედ-დინ ტუსის ხელმძღვანელობით მარადის ობსერვატორიაში შედგენილი „ზიჯი“, შეასწორა, დააზუსტა, შეავსო და შექმნა ახალი გაუმჯობესებული ასტრონომიული ცხრილები. ეს ნაშრომი მეცნიერმა შაჰროხს მიუძღვნა.

ამ დროს ყიას ედ-დინ ჯემშიდი სახელმძღვანელო სწავლული

იყო. ყაზი-ზადეს კარგად ესმოდა, რომ მისი ცოდნა და გამოცდილება დიდად გამოდგებოდა სამარყანდში, სადაც ახალი ასტრონომიული სკოლა ისახებოდა და მეცნიერული კვლევა-ძიების ფართო გეგმები დგებოდა. ყაზი-ზადეს დაჟინებითი რჩევით ულუღბეგი მამის განაწყენებასაც აღარ მოერიდა და ჰერათიდან სამარყანდს მიიწვია ყიას ედ-დინი. აქ იგი ყაზი-ზადესთან ერთად სათავეში ჩაუდგა სამარყანდელ ასტრონომებს.

თავისი დროის დიდი ასტრონომისა და მათემატიკოსის ყიას ედ-დინ ჯემშიდის კალამს, გარდა უკვე დასახელებული თხზულებებისა, ეკუთვნის ბევრი მათემატიკური და ასტრონომიული ნაშრომი, რომელთაც უდიდესი როლი შეასრულეს აღმოსავლური და, საერთოდ, მსოფლიო მეცნიერების განვითარებაში. მისი მათემატიკური თხზულებიდან აღსანიშნავია „ტრაქტატი ჭორდისა და სინუსის შესახებ“. იგი მიეძღვნა ერთი გრადუსის ზუსტ გამოთვლას, რაც აუცილებელია ტრიგონომეტრიული ტაბულების შესადგენად. ამ ნაშრომის ტექსტმა, სამწუხაროდ, ვერ მოაღწია ჩვენამდე, მაგრამ ყიას ედ-დინის მიერ შემუშავებული მეთოდი აღწერილი აქვთ თავიანთ თხზულებებში ყაზი-ზადე რუმის და ულუღბეგის სკოლის სხვა მეცნიერებს.

1424 წელს ყიას ედ-დინ ჯემშიდმა არაბულ ენაზე დაწერა „ტრაქტატი წრეხაზის შესახებ“, რომელშიც განსაზღვრა წრეხაზის სიგრძის შეფარდება დიამეტრთან (π). მან ჩვიდმეტო ათწილადი ნიშნის სიზუსტით გამოთვალა π -ს მნიშვნელობა ($\pi = 3,14159265358979325$). უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლეთ ევროპაში ასეთ სიზუსტეს მხოლოდ 1597 წელს მიაღწია ჰოლანდიელმა მათემატიკოსმა ადრიან-ვან როუმენმა. ამავე ტრაქტატში ყიას ედ-დინმა მსოფლიოს მათემატიკოსთაგან პირველმა გამოიყენა ათწილადები (ევროპაში ათწილადი საუკუნენახევრის შემდეგ შემოიღო ფლანდრიელმა სიმონ სტევენმა).

1427 წელს ყიას ედ-დინ ჯემშიდმა დაამთავრა და თავის მფარველს მიუძღვნა კიდევ ერთი თხზულება: — „არითმეტიკის გასაღები“. იგი წარმოადგენს თავისებურ ენციკლოპედიას ელემენტარულ მათემატიკაში, რომლის მსგავსი არ არსებობს აღმოსავლურ მათე-

მატიკურ ლიტერატურაში. თხზულება შედგება შესავლის და ხუთი წიგნისაგან. პირველ წიგნში გადმოცემულია მთელი რიცხვების არითმეტიკა, მეორე წიგნი ეძღვნება წილადთა არითმეტიკას, მესამე — აღრიცხვის სამოცობითებურ სისტემას, მეოთხე — სხვადასხვა გეომეტრიულ ამოცანებს, ხოლო მეხუთე წიგნი — ალგებრას. მეოთხე წიგნის ერთ-ერთ თავში განხილულია ხუროთმოძღვრების საკითხებიც და აღწერილია თაღების, კამარების, გუმბათების გაზომვისა და მშენებლობის ხერხები.

ყიას ედ-დინის სხვა ნაშრომებში თეორიული და პრაქტიკული ასტრონომიის მნიშვნელოვანი საკითხებია დამუშავებული. მას აღწერილი აქვს ასტრონომიული ხელსაწყოები, რომელთა დიდი ნაწილი მისივე ხელმძღვანელობით დამზადდა სამარყანდის ობსერვატორიაში. ყიას ედ-დინს შეუქმნია აგრეთვე ახალი ასტრონომიული ხელსაწყო — „სარტყელთა დისკო“. მისი აღწერა მეცნიერს მოცემული აქვს ნაშრომში — „მშვენიერ ბალთა სიამე“.

ამ არასრული მიმოხილვიდან ჩანს, რომ ყიას ედ-დინ ჯემშიდს თავისი ცოდნის წყალობით სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უნდა სჭეროდა სამარყანდელ ასტრონომთა შორის. მართლაც, ულუღბეგი დიდად აფასებდა მას და ბევრ რამესაც აპატიებდა ხოლმე. ცნობილია, რომ ყიას ედ-დინი არ გამოირჩეოდა ხელმწიფის კარზე მყოფ სწავლულთათვის ჩვეული თავაზიანობით და მეცნიერულ პრობლემებში ჩაფლული არც თავის გარეგნობას აქცევდა დიდ ყურადღებას. მაგრამ მისი დიდი გამჭირაზობა და ქეშმარიტად ღრმა ცოდნა ფარავდა ამ პირად ნაკლს.

ასტრონომიული ობსერვატორიის აგება და ახალი ცხრილების შედგენა საკმაოდ შრომატევად სამუშაოს წარმოადგენდა. ეს დიდი საქმე შეეძლო განეხორციელებინა მხოლოდ საქმისათვის თავდადებულ ვარსკვლავთმრიცხველთა მაღალნიჭიერ კოლექტივს. მართლაც, სამარყანდში XV საუკუნის პირველ ნახევარში მოღვაწეობდნენ გამოჩენილი ასტრონომები, რომელთაც თავისი შესაძლისი წვლილი შეჰქონდათ საერთო საქმეში. მათ შორის იყვნენ მოინ ედ-დინ ქაში და მისი ვაჟი მანსური (ამ უკანასკნელის მოწაფე იყო XVI საუკუნის გამოჩენილი ასტრონომი აბდ ალ-ალი იბნ მოჰამედ ბირჯანდი). სა-

მარყანდის ობსერვატორიაში მუშაობდნენ აგრეთვე ყაზი-ზადე რუმის ვაჟიშვილი ჰასან ჩელები, სალაჰ ედ-დინი და სხვები.

როგორც აღნიშნული გვექონდა, ულუღბეგს ლზინი და გართობა უყვარდა, განსაკუთრებით კი ნადირობის ტრფიალი იყო. ზოგჯერ კვირაობით გადაიკარგებოდა მცირე ამალით და ხან ტრამალებში დააგელვებდა ცხენს, ხანაც წყლის პირას გაშლილ ლელიანს ჩაუვლიდა. სწორედ ასეთ დროს გაიცნო და დაიახლოვა სამარყანდის გამგებელმა ერთი ახალგაზრდა, რომელსაც თანამდებობით ევალებოდა ხელმწიფის ხლება სანადიროდ. ალა ედ-დინ ალი იბნ მოჰამედ ყუშჩის, როგორც მისი მეტსახელი გვიჩვენებს („ყუშჩი“ ბაზიერს ნიშნავს), ხელმწიფისათვის ქორ-შეყარდნის სანადიროდ გაწვრთნა და მათი ყურისგდება ჰქონდა დაკისრებული. საღამოობით ცეცხლაპირას მიმჭდარი ულუღბეგი და მისი ბაზიერი ხშირად შესცქეროდნენ ვარსკვლავებით მოჭედილ ცას და მრავალ საინტერესო საკითხზე საუბრობდნენ. ამ საუბრებმა ისე გაიტაცეს ალი ყუშჩი, რომ იგი დიდის გულმოდგინებით შეუდგა ვარსკვლავთმრიცხველობის შესწავლას, მომავალში ულუღბეგის მარჯვენა ხელი გახდა და „თავისი დროის პტოლემიოსის“ წოდებაც დაიმსახურა. ულუღბეგს ძალიან უყვარდა ალი ყუშჩი, ყველაფერში ენდობოდა. მას, უახლოეს მეგობრად მიაჩნდა და „შვილსაც“ კი უწოდებდა. ახალგაზრდა ასტრონომი აქტიურ მონაწილეობას ლებულობდა სამარყანდის ობსერვატორიის მშენებლობასა და იქ წარმოებულ დაკვირვებებში.

ალი ყუშჩის სახელთან დაკავშირებულია რამდენიმე ასტრონომიული და მათემატიკური თხზულება, რომელთა დიდი ნაწილი სტამბოლშია შედგენილი (XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან ალი ყუშჩი ოსმალეთის სულთნის კარზე იმყოფებოდა). ოსმალეთშივე მოღვაწეობდა ულუღბეგის სკოლის კიდევ ერთი გამოჩენილი წარმომადგენელი მერიემ ჩელები (იგი მამის მხრით ყაზი-ზადეს შვილიშვილი იყო, ხოლო დედის მხრით — ალი ყუშჩისა). ალი ყუშჩისა და მერიემ ჩელების სხვა ნაშრომებთან ერთად დაწერილი აქვთ ულუღბეგის ხელმძღვანელობით შედგენილი ასტრონომიული ცხრილების განმარტებანი.

აი, თავისი დროისათვის ასეთი განათლებული მეცნიერები უდ-

ვინც მხარში ულუღბეგს ობსერვატორიის მშენებლობისა და ასტრონომიულ დაკვირვებათა დროს. ამ საუკეთესო ვარსკვლავთმრიცხველთა ერთობლივი შრომის ნაყოფია ის ცხრილები, რომელთაც საქვეყნოდ გაუთქვეს სახელი სამარყანდის ასტრონომიულ სკოლას.

ოზსერვატორია

სამარყანდში თავმოყრილ ვარსკვლავთმრიცხველთა წრეში იმთავითვე წარმოიშვა იდეა ასტრონომიული ობსერვატორიის აგებისა. რის გარეშეც შეუძლებელი იყო ციურ სხეულებზე ზუსტი დაკვირვების წარმოება. ულუღბეგი გაიტაცა ამ იდეამ და გადაწყვიტა შეექმნა სანამუშო ობსერვატორია, რომელიც აღჭურვილი იქნებოდა იმ დროისათვის საუკეთესო ხელსაწყოებით.

ასტრონომიული კვლევა-ძიება სამარყანდში მანამდეც წარმოებდა. საფიქრებელია, რომ ასეთი მუშაობის ცენტრად უნდა ქცეულიყო ულუღბეგის მედრესე, სადაც არსებობდა მარტივი ასტრონომიული ბაჰანი ცაზე დაკვირვებისათვის. მაგრამ ყიას ედ-დინ ჯემშიდს, ყაზი-ზადე რუმისა და სხვა გამოჩენილ ვარსკვლავთმრიცხველებს არ აკმაყოფილებდათ არსებული საკვლევი ბაზა. ყიას ედ-დინს არა ერთხელ მოუხსენებია ულუღბეგისათვის, მარალის ობსერვატორიაში შედგენილი „ილხანური ცხრილები“ არ ეთანხმება უკანასკნელ დაკვირვებათა შედეგებს და შესწორებას საჭიროებსო. დიდ მეცნიერს ნასირ ედ-დინ ტუსის ცხრილების შესწორება-შეცვლის შედეგად მის მიერვე შექმნილი „ხაყანური ცხრილებიც“ აღარ აკმაყოფილებდა. მას აუცილებლად მიაჩნდა ასტრონომიული ობსერვატორიის აგება და ზედმიწევნით ზუსტ უშუალო დაკვირვებათა საფუძველზე ახალი ცხრილების შედგენა.

ობსერვატორიის ასაგებად წინასწარი სამუშაოს ჩატარების მიზნით სამარყანდში მოიწვიეს თათბირი, რომელსაც ესწრებოდნენ გამოჩენილი მათემატიკოსები, ასტრონომები, ხუროთმოძღვარნი. კერძოდ, აქ იქნენ ყიას ედ-დინ ჯემშიდი, ყაზი-ზადე რუმი, მონინ ედ-დინ ქაში. ალი ყუშჩი და სხვა ვარსკვლავთმრიცხველნი. ამ თათბირზე საუბარი იყო აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქალაქებში (ბაღდადი, დამასკო, ისფაჰანი, შირაზი, მარალა) არსებულ ობსერვატო-

ჩიებზე, მათს ღირსება-ნაკლოვანებებზე. ყიას ედ-დინ ჯემშიდმა ილაპარაკა ობსერვატორიის გეგმისა და აუცილებელი ხელსაწყობის დამზადების შესახებ. თათბირის მონაწილეებმა კიდევ ერთხელ დაადასტურეს სამარყანდში ასტრონომიული ობსერვატორიის აგების აუცილებლობა და დაჟინებით ურჩიეს ულუღბეგს, დაუყოვნებლივ გამოეცა სათანადო ბრძანება. ასტრონომებმა პირადად დაიარეს სამარყანდის მიდამოები და ობსერვატორიისათვის შეარჩიეს ქალაქის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ოციოდე მეტრის სიმაღლის ქუჩაქის გორაკი („ქუჩაქ“ სპარსულ-ტაჯიკურად გორაკს ნიშნავს). სამი მხრიდან გორაკს ყანები და ბაღები აკრავს, ხოლო მეოთხე მხრით რელიეფი თანდათან მაღლდება და ჩოფან-ათას მაღლობში გადადის. გორაკის ძირას მოედინება „აბ-ე რაჰმათის“ არხი. ქალაქსა და ობსერვატორიის გორაკს შორის მდებარეობდა ჩინგიზ-ხანის ურდოებისაგან დაქცეული ძველი სამარყანდის ნანგრევები. ყოველი მხრით გაშლილი ფართო ჰორიზონტი და სუფთა ჰაერი, თავისუფალი შუა ზეობის ქალაქებისათვის დამახასიათებელი მტკრისაგან, ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდნენ ასტრონომიული დაკვირვებებისათვის. ადგილის შერჩევის შემდეგ ულუღბეგმა ბრძანება გასცა და დაიწყო დაძაბული მუშაობა ობსერვატორიის გეგმის ნახაზებისა და მაკეტის დასამზადებლად. ხუროთმოძღვრათ საგანგებო დავალება მიეცათ, ხარჯებს არ დარიდებოდნენ და ისეთი შენობა აეგოთ, რომ საუკუნეებისათვის გაეძლო. მშენებლებს თავს დასტრიალებდნენ და სათანადო რჩევებს აძლევდნენ ყიას ედ-დინი და ყაზი-ზადე. ბოლოს ყველა წინასწარი სამუშაო შესრულდა და შეიძლებოდა მშენებლობის დაწყება. მაგრამ სანამ ამ დიდ საქმეს შეუდგებოდნენ, საჭირო იყო ვარსკვლავებს „დაკითხებოდნენ“ და მშენებლობის დასაწყებად სასიკეთო დრო შეერჩიათ.

ცრუმეცნიერება—ასტროლოგია ანუ ვარსკვლავთმისნობა ძველთაგანვე დიდად იყო გავრცელებული მსოფლიოში. ასტროლოგები ცის მნათობთა განლაგების მიხედვით ადგენდნენ ჰოროსკოპებს და მომავალს უწინასწარმეტყველებდნენ ცალკეულ ადამიანებს ან მთელ ხალხებსაც კი. ყოველი მნიშვნელოვანი ღონისძიების (საომარი თუ სამშვიდობო) დაწყების დღეც ასტროლოგებს უნდა შეერჩიათ. აუცილებელი იყო, რომ ვარსკვლავებიც „თანახმა“ ყოფი-

ლიყენენ ამა თუ იმ საქმის განხორციელებისა, რაც მისი კეთილად დაგვირგვინების საწინდრად ითვლებოდა. მართალია, ულუბეგსა და მის თანამოსაგრეებს არაფერი სწამდათ ასტროლოგიისა, მაგრამ რეაქციული ღვთის მსახურნი რომ არ აელაპარაკებინათ, რასაც შეიძლებოდა ხელი შეეშალა ობსერვატორიის საქმისათვის, გადაწყვიტეს მშენებლობას ვარსკვლავთმისანთა შერჩეულ დღეს შესდგომოდნენ. პოროსკოპების შედგენა, რაც სამარყანდელ ასტროლოგებს საკმაოდ ხშირად უხდებოდათ, მოითხოვდა პლანეტების განლაგებისა და მოძრაობის ცოდნას. საამისოდ კი მათ აუცილებლად სჭირდებოდათ ახალი ზუსტი ცხრილები, რადგან როგორც აღვნიშნეთ, არსებული ცხრილები უკვე მოძველებული იყო. ამიტომაც ასტროლოგებიც დაინტერესებული იყვნენ ობსერვატორიის აგებით. საკმაოდ რთული და ბუნდოვანი წესების მიხედვით გამოთვლის შედეგად მათ შეარჩიეს ისეთი დღე, როცა ყველა პლანეტა ობსერვატორიის „სასიკეთოდ“ იყო განლაგებული.

ხუთშაბათ საღამოს სამარყანდში ხმა დაიბნა, ხვალ ქუშაქის გორაკზე ასტრონომიულ ობსერვატორიას ჩაუყრიან საფუძველსო. მეორე დღეს სამარყანდიდან ქუშაქისკენ მიმავალ ფართო გზაზე დილიდანვე ტევა არ იყო. გეგონებოდათ, მთელი ქალაქი დაძრულაო. მიდიოდნენ ცხენებით, აქლემებით, სახედრებით, ფეხით... სწავლულთ უნდოდათ აუცილებლად დასწრებოდნენ ამ ღირსშესანიშნავ მოვლენას, დიდებულთ ხელმწიფის წინაშე თავის გამოჩენა სურდათ, ღვთის მსახურნი შიშობდნენ, უმეცრება არავინ დაგვწამოსო, ხელოსნებსა და წერილ ვაჭრებს კი უცხო სანახაობა აინტერესებდათ.

ქუშაქის გორაკმა ვერ დაიტია ცნობისმოყვარენი. ისინი გორაკის ირგვლივ გაშლილ ბაღებში მოთავსდნენ და მხოლოდ საძირკვლის ჩაყრის საზეიმო ცერემონიალის დამთავრების შემდეგ შეძლეს რიგრიგობით მალლა ასვლა.

გორაკზე უკვე თავი მოეყარათ სამარყანდელ მეცნიერთ, კარისკაცებს, ხუროთმოძღვრებს, მშენებლებს. შეიხ ალისლამი, იმამები, ყაღი და სხვა ღვთის მსახურნიც შეკრებილიყვნენ. ბოლოს ულუბეგიც გამოჩნდა ალი ყუშჩის თანხლებით. მისი მოსვლისთანავე სამარყანდის საკრებულო მიზგითვის წინამძღვარი — იმამი სახელდახე-

ლოდ გაკეთებულ მინბარზე (კათედრაზე) შედგა და ღია ცის ქვეშ დაიწყო საპარასკევო ლოცვა. იმამმა ხუტბა წაიკითხა ხელმწიფისა და მისი ოჯახის საკეთილდღეოდ. შემდეგ მან იქადაგა და, თუმცა არაპირდაპირ გაკენწლა ულუღბეგი (მოიხსენია ზოგიერთი მორწმუნენი, ვინც პატივს არ სცემდა შარიათის წესებს), მაგრამ საერთოდ ალაპის წყალობითა და შემწეობით შენობის წარმატებით დასრულება უსურვა მშენებლებს, რათა შესაძლებელი ყოფილიყო პლანეტების განლაგების მიხედვით ადამიანთა მომავლის წინასწარმეტყველება.

ულუღბეგი მოუთმენლად ისმენდა იმამის ქადაგებას. მის ნართულ ნათქვამსაც არ მიაქცია ყურადღება, ოღონდ კი მალე დაემთავრებინა. როგორც კი იმამი მორჩა ქადაგებას, ულუღბეგი გათხრილ ქვაბულთან მივიდა და ხელი შეაშველა ორ კალატოზს, რომელთაც პირველი ქვა ჩაუშვეს საძირკველში. კალატოზთუხუცესმა თაფხით კირის ხსნარი მიაწოდა. სამარყანდის გამგებელმა ფრთხილად ჩამოართვა თაფხა და თხრილში ჩააპირქვა. შემდეგ იგი წელში გაიმართა და თავის მასწავლებლებს შეხედა: ყაზი-ზადეს და ყიასედ-დინს ნაოჭებით დაღარულ სახეებზე სიხარულის ცრემლები სდიოდათ.

სამარყანდის ასტრონომიულ ობსერვატორიას საძირკველი ჩაეყარა. მშენებლობა დაიწყო. საისტორიო წყაროების ცნობით, ეს ამბავი მომხდარა სამარყანდის მედრესეს გახსნის მეოთხე წელს. ამ მოვლენის აღსანიშნავად ულუღბეგმა დიდი ზეიმი გამართა ქუჩაქის მახლობლად მდებარე ბაღში. მთელი ღამე ღრისმოდა ბაღიდან ტაშ-ფანდურისა და სიმღერის ხმა და ძილს უფრთხობდა ქუჩაქის გორაკზე აქა-იქ მიწოლილ დამამუვრალ მუშა-ხელოსნებს.

ობსერვატორიის მშენებლობა დაახლოებით ხუთ წელიწადს გაგრძელდებოდა. თუ გავითვალისწინებთ ნაგებობის დიდ მოცულობას და გაუმჯობესებული ხელსაწყოების, განსაკუთრებით მთავარი ინსტრუმენტის დამზადებასთან დაკავშირებულ მრავალ სირთულეს, ეს ვადა არ უნდა მოგვეჩვენოს ხანგრძლივი. ამას უნდა დაეუმატოთ ისიც, რომ სწორედ ამ პერიოდში ულუღბეგს ხშირად უხდებოდა ხან მონღოლების, ხან უზბეკთა წინააღმდეგ ლაშქრობა. ხანაც პერათში მამასთან ხლება, რაც უთუოდ აფერხებდა მშენებლობას. 1427

წლიდან კი. როცა ულუბეგმა საბოლოოდ აიღო ხელი სარდლის სახელის მოხვეჭის განზრახვაზე და მთელი ყურადღება ობსერვატორიაზე გადაიტანა, მშენებლობის საქმე სწრაფად წავიდა და მალეც დამთავრდა.

ობსერვატორიის სამსართულიანი შენობა კვადრატული ბრტყელი აგურით იყო ნაგები. იგი პრგვალი მოყვანილობისა იყო; დიამეტრი დაახლოებით 48 მეტრს უდრიდა, ხოლო სიმაღლე 30 მეტრს აღემატებოდა. ყოველ სართულს ირგვლივ ოცდათორმეტი თალი ჰქონდა, რომელთაგან ოთხ-ოთხი ნიშს წარმოადგენდა, დანარჩენებს კი მცირე ღიობი ჰქონდათ დატანებული სინათლისათვის. შენობის ცოკოლი მოპირკეთებული იყო მარმარილოთი, ხოლო სართულები ლურჯი, თეთრი, ცისფერი და ყავისფერი ქაშანური ფილებით. შიგნით ყველა ოთახი და სათავსი გაჯით იყო შელესილი. XV საუკუნის ისტორიკოსის აბდ არ-რეზაყ სამარყანდის ცნობით, რომელსაც პირადად დაუთვალიერებია ობსერვატორია, კედლები მოხატული ყოფილა. აქ გამოსახული იყო ცის სფერო შვიდი მოძრავი მნათობითა და უძრავი ვარსკვლავებით, აგრეთვე დედამიწის სფეროს შვიდი კლიმატური სარტყელი მთებით, ზღვებითა და უდაბნოებით (ძველი გეოგრაფები მსოფლიოს დასახლებულ ნაწილს შვიდ კლიმატურ სარტყლად ჰყოფდნენ ეკვატორის პარალელური წარმოსახვითი ხაზებით. მათი წარმოდგენით, ჩრდილო განედის 50°-ის ჩრდილოეთით და ეკვატორის სამხრეთით მდებარე რაიონები საერთოდ დაუსახლებელი იყო).

ობსერვატორიის შენობას ორ თანაბარ ნაწილად ჰყოფდა მთავარი ხელსაწყოს მოსათავსებლად კლდეში ამოკვეთილი თხრილი დაახლოებით ორი მეტრის სიგანისა. იგი ზუსტად მერიდიანის სიბრტყეში იყო მოთავსებული, სამხრეთის კედლიდან იწყებოდა თერთმეტი მეტრის სიღრმეზე, თანდათან მაღლდებოდა და ჩრდილოეთის კედლიდან დაახლოებით დიამეტრის ერთი მეოთხედის დაშორებით ზედაპირს უსწორდებოდა. თხრილის ორსავე მხარეს შენობის სამივე სართულის სიმაღლეზე აყვანილი იყო აგურის კედლები. ზემოდან აგურისავე თალით გადახურული, ბნელი სათავსი ობსერვატორიის მთავარი ხელსაწყოსთვის იყო განკუთვნილი. მის ორივე მხარეზე სიმეტრიულად იყო განლაგებული სხვადასხვა მოყვანილობის

ოთხი დიდი დარბაზი და შედარებით მცირე მოცულობის რამდენიმე ოთახი, ტალანი და სათავსი. ეს ოთახები გამიზნული იყო როგორც დაკვირვებათა საწარმოებლად და ასტრონომების სამუშაოდ. ისე საერთო საუბრებისთვისაც. ზოგიერთი ოთახი ალბათ ობსერვატორიის თანამშრომელთა საცხოვრებლადაც იქნებოდა გამოყენებული. შესაძლებელია აქვე ყოფილიყო მოთავსებული ულუღბეგის ცნობილი ბიბლიოთეკაც, რომელიც ჭერჭერობით არ არის მიკვლეული. მთავარი შესასვლელი ობსერვატორიას ჩრდილოეთის მხრიდან ჰქონდა, ზემო სართულებში ასასვლელად კი სქელ კედლებში რამდენიმე კიბე იყო დატანებული. შენობას ბრტყელი სახურავი ჰქონდა, საიდანაც აგრეთვე ხდებოდა დაკვირვება ციურ მნათობებზე.

ობსერვატორიიდან ცოტათი დაშორებით, ჩრდილოეთის მხარეს ულუღბეგმა გააშენებინა ორი შესანიშნავი ბაღი, სწორედ ამ ბაღებში იდგა „ჩეკელ-სოთუნის“ სასახლე და „ჩინი-ხანე“. თავისუფალ დროს ულუღბეგი ამ ბაღებში ეძლეოდა ქეიფსა და განცხრომას.

სამარყანდელ მეცნიერთა და ხუროთმოძღვართა ერთობლივი შემოქმედების შესანიშნავი ნაყოფი, ობსერვატორიის დიდებული შენობა ამაყად იყო გადმომდგარი ქუჩაქის გორაკზე და მნახველთა გაოცებასა და აღფრთოვანებას იწვევდა, როგორც სრულიად უჩვეულო და ორიგინალური არქიტექტურული კომპოზიციით, ისე შესრულების მაღალი ოსტატობითაც.

შახრის სექსტანტი

ულუღბეგის ობსერვატორიის შენობამ ვერ მოაღწია ჩვენამდე, ამიტომ დანამდილებით არ ვიცით, რა ხელსაწყოები გამოიყენებოდა იქ ცაზე დაკვირვებისათვის. მაგრამ ექვს გარეშეა, რომ სამარყანდელ ასტრონომებს იმ დროს ცნობილი ყველა საუკეთესო ხელსაწყო უნდა ჰქონოდათ ხელთ. მართლაც, ზოგიერთი წყაროს მონაცემების საფუძველზე ხერხდება დადგენა, თუ როგორი ხელსაწყოებით ყოფილა აღჭურვილი შუა საუკუნეთა აღმოსავლეთის უდიდესი ობსერვატორია.

ზოგიერთი ასტრონომიული ხელსაწყო მოხსენიებულია ყიას ედ-

დინ ჯემშიდის მოკლე ტრაქტატში, რომელიც მან უფლისწულ ისქანდერს მიუძღვნა. მართალია, ეს თხზულება სამარყანდის ობსერვატორიის აშენებამდეა შედგენილი, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ყიას ედ-დინი, როგორც ამ საქმის ერთ-ერთი მოთავე, პირველ რიგში სწორედ მის მიერ აღწერილ ხელსაწყოებს დაამზადებინებდა ობსერვატორიისათვის.

XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში დიდ მოღოლთა ინდოეთის სახელმწიფოს მბრძანებელმა მოჰამედ-შაჰმა დაავეალა ასტრონომ სავოი ჯაი სინგს ქალაქ დელიში ობსერვატორიის მოწყობა და ასტრონომიული ცხრილების შედგენა. თავისი ნაშრომის „მოჰამედ-შაჰური ცხრილების“ შესავალში ინდოელი ასტრონომი წერს: „ამ უზენაესი ბრძანების აღსასრულებლად სულიერი მხნეობის სარტყელი შემოვიკარიტ და მუსლიმანური წიგნების მიხედვით აქაც გაიმართა რამდენიმე ასტრონომიული ხელსაწყო, იმათი მსგავსი, როგორებიც ერთ დროს სამარყანდში გააყეთეს“.

ამ ორი თხზულებიდან ირკვევა, რომ ულუბეგის ობსერვატორიაში ჰქონდათ ჯერ კიდევ ძველი წელთაღრიცხვის III საუკუნიდან ცნობილი ხელსაწყო არმილა, რომელიც თავიანთი ცენტრალური წერტილის ირგვლივ მბრუნავი რამდენიმე რგოლისაგან შედგებოდა და პლანეტებისა და ვარსკვლავთა კოორდინატების განსასაზღვრად გამოიყენებოდა. სამარყანდელი ვარსკვლავთმრიცხველნი სარგებლობდნენ როგორც შედარებით მარტივი, ორგოლიანი, ისე უფრო რთული — ოთხ და შვიდრგოლიანი არმილებით. აქვე ჰქონდათ აგრეთვე სამი სახაზავისაგან შედგენილი უძველესი ხელსაწყო — ტრიკვეტრი (ზათ აშ-შუბათაინ), ასტროლაბისა და კვადრანტის შემცველი უნივერსალური ხელსაწყო — შამილა და სხვ.

სამარყანდის ობსერვატორიაში უთუოდ საჭირო რაოდენობით ექნებოდათ ისეთი აუცილებელი ხელსაწყოები, როგორიც არის ვარსკვლავიერი ცის გლობუსები, მზისა და ვარსკვლავთა საათები, ასტროლაბები. ძველი ბერძენი ასტრონომების მიერ შექმნილი ეს კუთხსაზომი ხელსაწყო IX საუკუნიდან იყო ცნობილი აღმოსავლეთში. ამასთან ერთად, უნდა აღინიშნოს, რომ აქაურმა მეცნიერებმა დაამზადეს უფრო სრულყოფილი ასტროლაბები, რომელთა საშუალებით შესაძლებელი გახდა არა მარტო მნათობთა სიმაღლის

გაზომვა. არამედ პრაქტიკული ასტრონომიის სხვა ამოცანების გადაჭრაც.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია სამარყანდის ობსერვატორიის გიგანტური მთავარი ინსტრუმენტი, რომლის ბადალი არ იცის მსოფლიო ასტრონომიის ისტორიამ.

ულუღბეგის დროს და უფრო მოგვიანებითაც (XVII საუკუნის დამდეგამდე) ცაზე დაკვირვებას შეუიარაღებელი თვალით აწარმოებდნენ. ამიტომ ცოტად თუ ბევრად ზუსტი შედეგების მისაღებად ხელსაწყოთა კონსტრუქციას და სიდიდეს თითქმის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა. სწორედ ამით აიხსნება ულუღბეგის ობსერვატორიაში გამართული მთავარი ხელსაწყოს უზარმაზარი ზომები, რამაც საშუალება მისცა სამარყანდელ ვარსკვლავთმრიცხველთ თავისი დროისთვის უდიდესი სიზუსტისთვის მიეღწიათ.

რას წარმოადგენდა სამარყანდის ობსერვატორიის მთავარი ხელსაწყო, რომელსაც ზოგიერთი წყარო სიმაღლით სტამბოლის აიასოფიას დიდებულ ტაძარს ადარებდა?

სამარყანდის ობსერვატორიის ხელსაწყოთა შორის სავოი ჯაი სინგი ასახელებს ფახრის სექსტანტს (სუდს-ე ფახრი).

წრეხაზის ერთი მეექვსედის ანუ 60° -იანი რკალის შემცველი ეს ორიგინალური კუთხსიაზომი ხელსაწყო შექმნა X საუკუნის ცნობილმა შუააზიელმა მათემატიკოსმა და ასტრონომმა აბუ მაჰმუდ ალ-ხოჯენდიმ ქალაქ რეიში (ირანში). ასტრონომმა ამ ხელსაწყოს თავისი მფარველის, ირანის იმდროინდელი გამგებლის ფახრ ედ-დოვლეს პატივსაცემად „ფახრის სექსტანტი“ უწოდა. მისი აღწერა მოცემული აქვს ყიას ედ-დინ ჯემშიდს.

„ფახრის სექსტანტი წარმოადგენს წრეხაზის მეექვსედ ნაწილს, რომელიც მერიდიანის სიბრტყეშია დაყენებული და ზედ დანაყოფებია დატანილი. სექსტანტის ასაგებად ქვითა და გაჯით ამოჰყავთ კედელი, რომლის სიგრძე საფუძველთან 80 გაზს¹ უდრის, სიგანე კი ოთხ გაზს, სიმაღლე ჩრდილოეთ ბოლოში ორმოცი გაზია, ხოლო სამხრეთ ბოლოში — ერთი გაზი. კედელს ისე აგებენ, რომ მისი ზემო ნაწილი სამხრეთის ბოლომდე წრე-

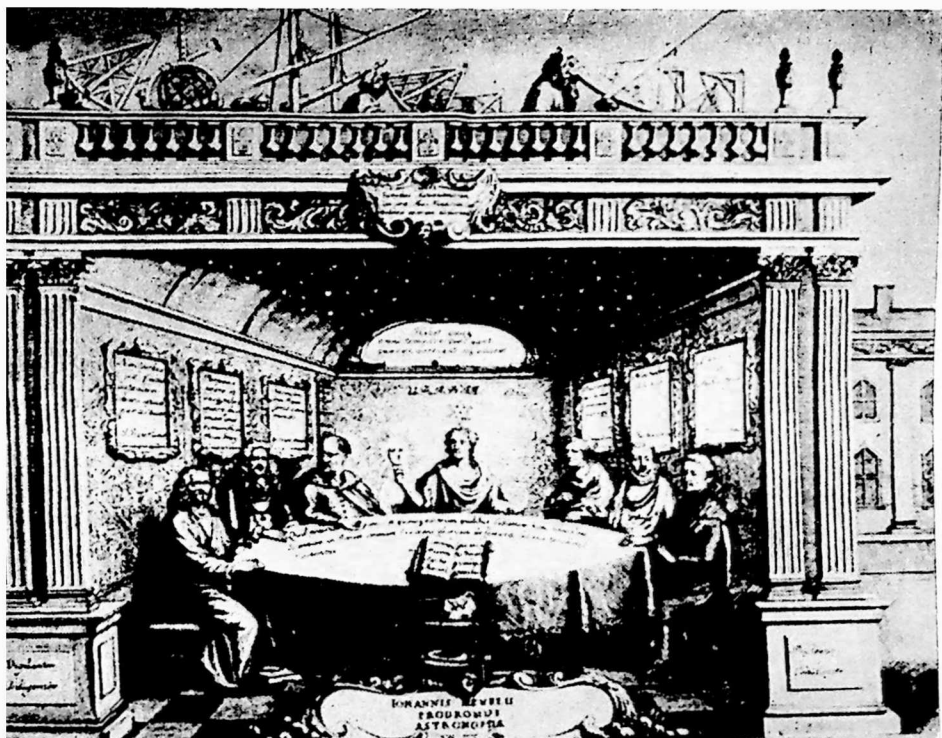
¹. გაზი დაახლოებით 48 სანტიმეტრს უდრის.

ხაზის შექმნის ნაწილს წარმოადგენდეს. საამისოდ შემდეგნაირად იქცევით: წრეხაზის ცენტრიდან პერპენდიკულარს დაუშვებენ მერიდიანის სიბრტყეში და ცალ მხარეს შემოხაზავენ წრეხაზის მეექვსედს, რომლის ჩაზნეპილი ზედაპირი ქვისაგან ითლება. კედლის შუაგულში მთელ სიგრძეზე ამოჭრილია ორ-თითის სიგანისა და ერთი თითის სიღრმის ღარი; შიგ დგმება სპილენძის ან ბრინჯაოს ფირფიტა ისე, რომ მისი ზედაპირი სექსტანტის რკალის ზედაპირს უსწორდებოდეს. რკალს ჰყოფენ გრადუსებად. მიწებებად და სეკუნდებად. აუცილებელია, რომ ზედაპირის ხაზი ზედმიწევნით იყოს განსაზღვრული.

უღუპლებმა და მისმა თანამშრომლებმა გადაწყვიტეს გაეუმჯობესებინათ ფაზრის სექსტანტი. მათ წინაშე მდგომი ამოცანების შესაბამისად გადაეკეთებინათ და დაემზადებინათ მისი სამარყანდული ვარიანტი. რომელიც გამოსაღებ-ქმნიდა ამ ქალაქის განედზე, სამუშაოდ. კერძოდ, მთელი რიგი მოსაზრებების გამო გადაწყდა, გაეზარდათ ხელსაწყოს რკალის სიგრძე, თუმცა კი, როგორც ქვემოთ დავინახავთ. ინსტრუმენტის სამუშაო ნაწილი 60°-ს არ აღემატებოდა.

როგორც ვნახეთ. ფაზრის სექსტანტის აღწერისას ყოას ედ-დინი დაბეჯითებით მოითხოვდა მერიდიანის მიმართულების ზუსტად განსაზღვრას. ეს მოთხოვნა ზედმიწევნით შეასრულეს სამარყანდის ობსერვატორიის მშენებლობის დროს. 1941 წელს ტაშკენტელმა ასტრონომმა ვ. შჩეგლოვმა შეამოწმა ხელსაწყოს მიმართულება და დაადგინა, რომ მისი სამხრეთის ბოლო 10'-ით იყო გადახრილი დასავლეთისკენ. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ობსერვატორიის აგების დროიდან გასული ზუთი საუკუნის მანძილზე ხელსაწყოს ღერძს შეეძლო დეფორმაცია განეცადა, ეს გადახრა სულა არ მოგვეჩვენება დიდი. გარდა ამისა, ვ. შჩეგლოვის დასკვნით, ხელსაწყოს ღერძის 10'-ით გადახრას მერიდიანის ხაზიდან არ შეეძლო გავლენა მოეხდინა მზისა და პლანეტების მერიდიანული სიმაღლის დაკვირვების სიზუსტეზე.

ობსერვატორიის შენობა და მისი მთავარი ხელსაწყო ტექნიკური მოსაზრებებით ერთდროულად უნდა აგებულიყო. ამიტომ მეცნიერთა და ხუროთმოძღვართა წინაშე იმთავითვე მრავალი ამოცანა წამოიჭრა. ერთ-ერთი ყველაზე რთული საკითხი იყო უზარმაზარი

მსოფლიოს უდიდეს ვარსკვლავთმრიცხველთა კრებულებას ასტრონომიი: ქალღმერთი ურანია თავმჯდომარეობს. მის ხელმარჯვნივ ყველაზე საპატიო ადგილი უჭირავს ულუბეგს (XVII საუკუნის პოლანდიური გრავეირა).

ხელსაწყოს მოთავსება შენობაში. 40,24 მეტრის რადიუსის მქონე რკალი რომ დაეცია, ობსერვატორიის შენობა თანამედროვე თოთხ-მეტსართულიანი სახლის სიმაღლე მაინც უნდა ყოფილიყო, ნაგებობის ასეთი დიდი სიმაღლე მრავალ ახალ სიძნელეს შეუქმნიდა მშენებლებს. სამარყანდელმა მეცნიერებმა ულუღბეგის მეთაურობით ძალიან გონებამახვილურად გადაჭრეს ეს ამოცანა. მათ გადაწყვიტეს ობსერვატორიის შენობის შუაგულში ღრმა თხრილი ამოეღოთ და შიგ ჩაეშვათ ხელსაწყოს რკალის ნახევარი.

უზარმაზარი ხელსაწყოს მოსათავსებლად მიწის მუშებს ხუთას-კუთხურ მეტრამდე კლდე უნდა ამოეჭრათ. დღედაღამ არ წყდებოდა მუშაობა თხრილში. ნაჯაფი, ქანცგაწყვეტილი მუშები თხრილიდან ამოსვლას ძლივს ასწრებდნენ და იქვე იძინებდნენ ქეა-ლორლზე თავ-მიდებულნი, მათ ადგილს კი ახალი წყება იკავებდა.

ბოლოს „ფახარის სექსტანტის“ თხრილი მზად იყო და კალატო-ზებმა კედლების ამოყვანა დაიწყო. გარეთა კედლებთან ერთად თხრილის ნაპირებზე აგებდნენ ორ ყრუ კედელს, რომელთაც ხელსაწყოს მოსათავსებელი ადგილი უნდა გამოეყოთ შენობიდან. ამავე დროს ქვის მთლელები მარმარილოს ფილებს ამზადებდნენ და რკალისებურ ჩაზნექილ ფორმას აძლევდნენ.

როდესაც კედლები მზად იყო, კალატოზებმა ყიას ედ-დინის უშუალო მეთვალყურეობით ხელსაწყოს ორი რკალი ააგეს აგურისგან. თვითეული რკალის სიგანე 29 სანტიმეტრს უდრიდა, ხოლო მანძილი მათ შორის დაახლოებით ნახევარი მეტრი იყო. აგურის რკალები წინასწარ გათლილი მარმარილოს ფილებით მოაპირკეთეს და საგულდაგულოდ გააპრიალეს. განსაკუთრებით დიდი ჯაფა და-ადგათ სწავლულებსა და მშენებლებს რკალების გამოზომვის დროს. მიზეზიანმა ყიას, ედ-დინმა რამდენიმეჯერ ააყრევინა ხელოსნებს უკვე დამაგრებული ფილები, ხელასლა ზომავედა ინსტრუმენტის ცენტრიდან დაშვებული მავთულით და ცდილობდა მაქსიმალური სიზუსტის მიღწევას. ამავე წესით ხელსაწყოს რკალი გრადუსებად დაჰყვეს და ზედ აღნიშვნებიც გააკეთეს არაბული ასოებით (არაბულ ანბანში, ისევე როგორც ქართულშიც, ყოველ ასოს თავისი რიცხვითი მნიშვნელობა აქვს). თვითეული გრადუსის სიგრძე 70,2 სანტიმეტრს უდრიდა. მარმარილოს ფილებზე, შიდა კიდის ახლოს

მთელ სიგრძეზე ამოჭრილი იყო 2,6 სმ სიგანისა და 1,5 სმ სიღრმის ღარი. იგი დასაკვირვებელი ხელსაწყოს სამოძრაოდ და დასამაგრებლად იყო საჭირო. „სექსტანტის“ რკალებს შორის დატანებული იყო აგურის სამი კიბე, რათა დამკვირვებლებს გაადვილებოდათ მუშაობის დროს თხრილში ჩასვლა. შენობის ჩრდილოეთ ნაწილში, ხელსაწყოს ორივე მხარეს, ექვს სართულად იყო დატანებული მცირე ღერეფნები, რომელთა მეშვეობით შეიძლებოდა სექსტანტის ზედა ნაწილთან მისვლა.

როგორც ვხედავთ, ულუბეგმა და მისმა თანამოსაგრეებმა კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი შესწორება შეიტანეს ფახრის სექსტანტში. ალ-ხოჯენდის მიერ შექმნილ ხელსაწყოს მხოლოდ ერთი რკალი ჰქონდა, სამარყანდის ობსერვატორიაში კი ორი რკალი ააგეს. ეს საშუალებას იძლეოდა ერთდროულად ორ ადამიანს გამოეთვალია და შეემოწმებინა დაკვირვებათა სიზუსტე.

ალ-ხოჯენდის სიტყვით, ფახრის სექსტანტის სამხრეთის კედლის ზედა ბოლოში დაშენებულ გუმბათს დატანებული ჰქონდა ხვრელი (დიოპტრი). რკალის ცენტრში — მოთავსებული ასეთივე დიოპტრი ჰქონდა ულუბეგის ობსერვატორიის ხელსაწყოსაც. როცა მნათობი მერიდიანზე გაივლიდა, მისი სხივები დიოპტრის მეშვეობით ხელსაწყოს რკალებზე მოძრავ თეთრ დისკოს ეცემოდა.

თავდაპირველად სამარყანდის ობსერვატორიის მთავარი ინსტრუმენტის გადარჩენილი ნაწილის შესწავლის შედეგად მას კვადრანტი უწოდეს. ამის საფუძველს იძლეოდა ის გარემოება, რომ თხრილში მოთავსებულ მარმარილოს რკალს აქვს 57°-80°-ის აღნიშვნები. რკალზე დატანილია შემდგომი დანაყოფებიც 90°-მდე, მაგრამ გრადუსების აღუნიშნავად. გარდა ამისა, არქეოლოგიური გათხრების დროს ნაპოვნია მარმარილოს ორი ფილა, რომელთაგან ერთზე 190°-ია აღნიშნული, ხოლო მეორეზე 20° და 21°. ამგვარად, რაკი არსებობდა 72°-ის შემკველი რკალი, მკვლევრებმა გადაწყვიტეს, რომ ხელსაწყო კვადრანტს წარმოადგენდა.

1947 წელს უზბეკმა მეცნიერებმა გ. ჯალალოვმა და თ. ყარი-ნიაზოვმა ყიას ედ-დინ ჯემშიდისა და სავოი ჯაი სინგის მონაცემების საფუძველზე გამოთქვეს მოსაზრება, რომ ულუბეგის ობსერვატორიის მთავარი ხელსაწყო ფახრის სექსტანტს წარმოადგენდა.

ამასთან ერთად, თ. ყარი-ნიაზოვი, რომელმაც უდიდესი შრომა გასწია ულუღბეგისა და მისი ასტრონომიული სკოლის სამეცნიერო მემკვიდრეობის შესასწავლად, „თავისებურ სექსტანტს“ უწოდებს ამ ხელსაწყოს და აღიარებს, რომ მისი რკალის სიგრძე 60° -ს აღემატებოდა. მაგრამ ამავე დროს მეცნიერი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ სამარყანდელ ვარსკვლავთმრიცხველებს თავიანთ უპირველეს ამოცანად მიაჩნდათ ასტრონომიის ე. წ. ძირითად მუდმივთა განსაზღვრა (ეკლიპტიკის დახრილობა ეკვატორის მიმართ, გაზაფხულის ბუნიობის წერტილი, წელიწადის ხანგრძლიობა და სხვ.), რაც მზეზე დაკვირვების შედეგად წარმოებდა. ამავე ხელსაწყოთი აკვირდებოდნენ აგრეთვე მთვარესა და ცთომილებსაც. ესე იგი, დაასკვნის ყარი-ნიაზოვი, ულუღბეგის მთავარი ხელსაწყო აგებული იყო ძირითადად მზის სისტემის სხეულებზე დაკვირვებისათვის, საამისოდ კი სამარყანდის განედზე 60° -იანი რკალიც საესებით საკმარისი იყო. მიუხედავად ამისა, ხელსაწყო მაინც 60° -ზე მეტს შეიცავდა, რაც იმით იყო განპირობებული, რომ მზეზე დაკვირვებისათვის სამარყანდის განედზე საჭიროა $25^{\circ} - 75^{\circ}$ -ს შორის მოთავსებული რკალი. ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ სამარყანდის ობსერვატორიის მთავარი ხელსაწყო რკალი 60° -ს აღემატებოდა და შესაძლებელია 90° -საც შეადგენდა, ხელსაწყო გამოყენებული იყო სექსტანტად. სწორედ ამან მისცა საფუძველი ულუღბეგის თხზულების ერთ-ერთ კომენტატორს აბდ ალ-ალი ბირჯანდის (XVI ს.) და სავოაჯაი სინგს „ფახრის სექსტანტი“ ეწოდებინათ მისთვის.

ვარსკვლავთა კატალოგის შესადგენად აუცილებელ დაკვირვებებს ულუღბეგი და მისი თანამშრომლები აწარმოებდნენ ობსერვატორიის ბანზე გამართულ „ჰორიზონტალურ წრეზე“ მოთავსებული სხვა, მცირე ზომის ხელსაწყოებით. მარმარილოს ფილებით მოპირკეთებული „ჰორიზონტალური წრე“, რომლის დიამეტრი დაახლოებით 5 მეტრს უდრიდა, „სექსტანტის“ მერიდიანზე იყო დადგმული. მისი რკალი დაყოფილი იყო გრადუსებად და დატანებული ჰქონდა ღარი კუთხსაზომი მოძრავი ხელსაწყოების დასამაგრებლად.

თ. ყარი-ნიაზოვს აღნიშნული აქვს, რომ ასტრონომიის ძირითადი მუდმივი სიდიდეები ულუღბეგის ობსერვატორიაში იმ დროისათვის შესაძლებელი უდიდესი სიზუსტით იქნა განსაზღვრული, მაშინ

როცა ვარსკვლავთა მდებარეობა ყოველთვის სათანადო სიზუსტით ვერ არის ნაჩვენები. მკვლევრის აზრით, ეს იმით აიხსნება, რომ ასტრონომიის ძირითად მუდმივებს ითვლიდნენ უნიკალური გიგანტური ხელსაწყო — „ფახრის სექსტანტის“ საშუალებით, ვარსკვლავთა კოორდინატების განსაზღვრის დროს კი სხვა, ნაკლებად ზუსტი ინსტრუმენტები გამოიყენებოდა.

„ახალი გურაბანული ცხრილები“

ულუღბეგის ობსერვატორიის მშენებლობა დამთავრდა 1429 წელს და მაშინვე ფართოდ გაიშალა ასტრონომიული დაკვირვებები, რაც მანამდეც არ იყო შეწყვეტილი, მაგრამ შედარებით მცირე მასშტაბით ტარდებოდა (არსებობს აგრეთვე მოსაზრება, რომ ობსერვატორია სამარყანდის მედრესესთან ერთად აიგო 1417—1420 წლებში, ხოლო დაკვირვებები მიმდინარეობდა 1417—1447 წლებში, ე. ი. 30-წლიანი ციკლის განმავლობაში).

თეორიული და პრაქტიკული ასტრონომიის ურთულესი საკითხების დამუშავება და ვარსკვლავთა კატალოგის შედგენა ციურ სხეულებზე ხანგრძლივ და სისტემატურ დაკვირვებას მოითხოვდა. ასტრონომები დღედაღამ მორიგეობდნენ „ფახრის სექსტანტსა“ და ობსერვატორიის ბანზე გამართულ ხელსაწყოებთან, გაფაციცებით აკვირდებოდნენ მნათობებს, მრავალგზის ამოწმებდნენ, აზუსტებდნენ და გულმოდგინედ იწერდნენ მიღებულ შედეგებს. ულუღბეგი ყოველდღე მიდიოდა ობსერვატორიაში, ესაუბრებოდა მის ხელმძღვანელს ყიას ედ-დინს და სხვა ვარსკვლავთმრიცხველებს, ზოგჯერ ალი ყუშჩის იახლებდა და თვითონაც ატარებდა დაკვირვებებს.

აღმოსავლური ასტრონომიის განვითარების დონე და არსებული ტრადიცია მოითხოვდა, რომ ასტრონომიულ ცხრილებს წამღვარებული ჰქონოდა შესაეალი, სადაც განმარტებული იქნებოდა დაკვირვებათა მეთოდთა და ცხრილებით სარგებლობის წესები. მეცნიერების მაშინდელი დონის შესაფერისი ნაშრომის შესაქმნელად აუცილებელი იყო მთელი იმ დიდი მემკვიდრეობის ათვისება, რაც

სხვადასხვა ქვეყნების ვარსკვლავთმრიცხველებს შეექმნათ საუკუნეთა მანძილზე. ამ მიზნით ულუბეგი და მისი თანამშრომლები გულდასმით ეცნობოდნენ როგორც ბერძენი, ინდოელი, ჩინელი, არაბი, ირანელი, ისე თავიანთი თანამემამულე ასტრონომების ნაშრომ-ნაღვაწს. ასე ნელ-ნელა, მძიმე, დაძაბული შრომით გროვდებოდა აუცილებელი მასალა დიდი ასტრონომიული თხზულებისათვის.

სამარყანდის გამგებელი ბედნიერი იყო. მან მსოფლიოში უდიდესი, საუკეთესოდ აღჭურვილი ობსერვატორია შექმნა და დიდი ზნის ჩანაფიქრი იდეის განხორციელებასაც შეუდგა.

სულ რამდენიმე წელი იყო გასული ობსერვატორიის გახსნიდან, რომ სამარყანდელ ვარსკვლავთმრიცხველთა კოლექტივმა მძიმე დანაგლისი განიცადა. გარდაიცვალა თვალსაჩინო მეცნიერი — მათემატიკოსი და ასტრონომი, ულუბეგის სკოლის ერთ-ერთი ბურჯი ყიას ედ-დინ ჯემშიდ ალ-ქაში. ამ დროს ობსერვატორიაში მასალის დაგროვებასთან ერთად უკვე მისი განზოგადებაც წარმოებდა და ის-ის იყო ასტრონომიული ცხრილების შედგენაც იწყებოდა. ეს დიდი სამუშაო იკისრეს თვითონ ულუბეგმა და ყაზი-ზადემ, სხვა ასტრონომები კი დაკვირვებებს აგრძელებდნენ. მაგრამ ბელისწერა ულუბეგს, ახალ მძიმე დარტყმას უშზაღებდა. ნაშრომის შედგენა ჯერ არ იყო დამთავრებული, რომ ყაზი-ზადე რუმიც გარდაიცვალა (1436 წ.). სამარყანდის გამგებელმა ძალიან განიცადა მასწავლებლის სიკვდილი. მისი ბრძანებით ყაზი-ზადე შაჰ-ე ზენდეს სასაფლაოზე დაკრძალეს, სადაც მანამდე მხოლოდ „წმინდანები“ და თემურის ოჯახის წევრები განისვენებდნენ. ულუბეგმა არად ჩააგდო რეაქციონერ ღვთის მსახურთა დრტვინვა და მასწავლებლის საფლავზე კოხტა აკლდამაც აღამართინა.

უფროსი თაობის ასტრონომთა გარდაცვალების შემდეგ (ამ დროისთვის მოინ ედ-დინ ქაშიც აღარ იყო ცოცხალი) ობსერვატორიის ხელმძღვანელობისა და ასტრონომიული ცხრილების შედგენის მთელი სიმძიმე ულუბეგსა და ალი ყუმშის დააწვა. მათ ღირსეულად გაართვეს თავი ამ რთულ საქმეს და მალე დაამთავრეს შედგენა ასტრონომიული ცხრილებისა, რომელთაც საფუძვლად დაედო სამარყანდის ობსერვატორიაში ჩატარებული დაკვირვებები. ამ ნაშრომს ეწოდა „ზიჯ-ე ჯადიდ-ე გურაგანი“, ანუ „ახალი გურაგა-

ნული ცხრილები“. ამ თხზულების შესავალ ნაწილში აღნიშნულია, რომ „კატალოგში შეტანილ ვარსკვლავთა მდებარეობა ჰიჯრის 841 წლის დასაწყისს შეეფარდება“. მუსლიმანური წელთაღრიცხვის ანუ ჰიჯრის 841 წ. დამდეგი ჩვენი წელთაღრიცხვის 1437 წლის ივლისის თვეს შეესაბამება. ამგვარად, ირკვევა, რომ „ახალი გურაგანული ცხრილები“ 1437 წლისათვის ძირითადად დამთავრებული იყო. მათი შევსება, დაზუსტება და სრულყოფა მომდევნო წლებშიც გრძელდებოდა. ამიტომაც არის, რომ ამ თხზულების ზოგიერთ ხელნაწერში მისი დამთავრების თარიღად 1444 წელია დასახელებული. თუმცა კი უნდა აღინიშნოს, რომ ულუღბეგს არც ამის შემდეგ შეუწყვეტია ცხრილებზე მუშაობა.

ულუღბეგის სამეცნიერო სკოლის ნაშრომებს საფუძვლად უდევს სამყაროს გეოცენტრული სისტემა. ეს გასაგებიც არის, რადგან ისლამის განუყოფელი ბატონობის პირობებში სარწმუნოების მიერ ქეშმარიტად აღიარებული ამ სისტემის წინააღმდეგ ყოველგვარი გალაშქრება სასტიკად იდევნებოდა. ულუღბეგი იძულებული იყო გაეზიარებინა სამყაროს პტოლემეაიოსისეული სისტემა და ამის მიხედვით ეკვლია ციურ სხეულთა მოძრაობის საკითხები, თუმცა კი ზოგიერთი არაპირდაპირი მონაცემი მოწმობს, რომ მისი სკოლის მეცნიერთათვის პელიოცენტრული შეხედულებებიც არ ყოფილა უცხო.

ულუღბეგის „ზიჯი“ ნასირ ედ-დინ ტუსის „ილხანური ცხრილების“ გეგმის მიბაძვით არის შედგენილი, თუმცა კი, როგორც აღვნიშნეთ დაფუძნებულია ზედმიწევნით ზუსტ უშუალო დაკვირვებებზე. „ახალი გურაგანული ცხრილები“ შედგება თეორიული ხასიათის ვრცელი შესავლისა და საკუთრივ ცხრილებისაგან. რამდენადაც რაიმე მოვლენის (უკვე მომხდარის თუ მოსახდენის) თარიღის დადგენას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს როგორც ხალხების ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ისე მეცნიერების, განსაკუთრებით ისტორიისა და ასტრონომიისათვის, ულუღბეგის ნაშრომის შესავლის პირველ კარში აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყნებში გამოყენებული კალენდრებია განხილული.

დასახელებული პირველი კარის პირველ თავში აღწერილია მუსლიმანური მთვარის კალენდარი, რომლის მიხედვით წელთაღ-

რიცხვა იწყება 622 წლის 16 ივლისს (წინასწარმეტყველ მუჰამედის ბეჟადან მედინაში გადასახლების დღე — „ჰიჯრა“). ამ კალენდრის ყოველი თვის დასაწყისი მთვარის განახლების დღეს ემთხვევა. წელიწადი შედგება თორმეტი თვისაგან, რომლებიც მონაცვლეობით 30 და 29 დღეს შეიცავენ, რაც სულ 354 დღეს შეადგენს. მაგრამ, რადგან მთვარის თვის საშუალო სიგრძე 29,53059 დღეა, ათი წლის განმავლობაში ახალი მთვარის დადგომის მომენტი დაახლოებით ოთხი დღით სცილდება თვეების დასაწყისს. ამ უხერხულობის თავიდან ასაცილებლად ყოველ ოცდაათწლიან ციკლში თერთმეტი წელიწადი ნაკიანად ითვლება და ბოლო თვეს ოცდამეათე დღე ემატება. აქვე ულუღბეგს მოცემული აქვს ჰიჯრის ნებისმიერი წლისა და თვის დამდგენი ანუ „მადხალის“ განსაზღვრის წესები.

მომდევნო, მეორე და მესამე თავებში განხილულია ბერძნული (ანუ სელევკური; იწყება ძვ. წ. 312 წლის 1 ოქტომბერს) და ირანული წელთაღრიცხვის სისტემები (ე. წ. იეზდიგერდის ერა; იწყება ირანის უქანასკნელი სასანიანი შაჰინშაჰის იეზდიგერდ III-ის გამეფებიდან, ანუ 632 წელს); მეოთხე თავი წელთაღრიცხვის ამ სამი სისტემის თანათარღობას ეხება და აქვე აღწერილია თარიღების ურთიერთადაყვანის წესები. მეხუთე თავი ეძღვნება მელიქის ანუ ჯალალის წელთაღრიცხვის დახასიათებას (ომარ ხაიამის კალენდარი, რომელიც ძალაში შევიდა 1079 წლის 16 მარტს). მეექვსე თავში საკმაოდ ვრცლად არის განხილული ტაბულები ყოველი წლისა და თვის პირველი დღის გამოსაანგარიშებლად და თარიღების გადასაყვანად. უნდა აღინიშნოს, რომ თუ მასალა სხვადასხვა კალენდრების შესახებ, წინარე ხანის მკვლევართათვისაც კარგად იყო ცნობილი, ულუღბეგისა და მისი კოლეგების მიერ დიდის გულისყურით შედგენილ საწელთაღრიცხვო ცხრილებს განსაკუთრებული მეცნიერული და პრაქტიკული ღირებულება გააჩნიათ, რადგან საშუალებას იძლევიან სწრაფად და ზუსტად გადაიჭრას თარიღებთან დაკავშირებული მრავალი მნიშვნელოვანი საკითხი.

შესავლის მეორე კარი შედგება ოცდაორი თავისაგან, რომლებიც ასტრონომიულ დაკვირვებათა და გამოთვლების იმდროინდელი მეთოდებისა და პრაქტიკული ასტრონომიის საკითხებს ეძღვნება. აქვე, პირველ თავში მოცემულია საამისო ტრიგონომეტრიული

ცხრილებიც. ამ ცხრილების შედგენის ზოგიერთ საკითხს რომ ეხებიან, ავტორები აღნიშნავენ, რომ „სინუსებისა და ტანგენტების ცხრილი ერთი გრადუსის სინუსს ემყარება“. ერთი გრადუსის სინუსის ზუსტად გამოთვლის ორიგინალური, ალგებრული მეთოდი, როგორც აღნიშნული გვეჩვენა, დაამუშავა ყიას ედ-დინმა, ხოლო ყაზი-ზადემ მისი ამოხსნის მეორე, რამდენადმე გამარტივებული ვარიანტი მოგვცა. მომდევნო თავებში მოთხრობილია ეკლიპტიკის დახრილობის, მნათობთა კოორდინატების. მერიდიანის ხაზის განსაზღვრის, ვარსკვლავებსა და პლანეტებს შორის მანძილის გამოთვლის, დედამიწის ნებისმიერი წერტილის გრძედისა და განედის გამოანგარიშების წესები და სხვა.

დიდი მნიშვნელობა აქვს ასტრონომიაში ეკლიპტიკის დახრილობის ანუ ეკვატორის სიბრტყესა და ეკლიპტიკის (დედამიწის ორბიტის სიბრტყეს) შორის არსებული კუთხის გამოთვლას. ულუღბეგის ობსერვატორიაში ეს რთული სამუშაოც ჩაატარეს, რისთვისაც შუადღისას „ფახრის სექსტანტით“ აწარმოებდნენ მზეზე დაკვირვებას. ულუღბეგის გამოანგარიშებით ეკლიპტიკის დახრილობა $23^{\circ} 30' 17''$ -ს უდრის. ამ შემთხვევაში სამარყანდელი მეცნიერი მხოლოდ $0' 32''$ -ით შეცდა. ეს სიდიდე, რომელიც არ არის უცვლელი და წელიწადში ნახევარი სეკუნდით მცირდება, სხვა ასტრონომებსაც აქვთ გამოთვლილი. თ. ყარი-ნიაზოვის მიერ ეპოქათა სხვაობის გათვალისწინებით შედგენილი შედარებითი ცხრილიდან ჩანს, რომ ეკლიპტიკის დახრილობის გამოთვლაში ერატოსთენეს (ძვ. წ. 230 წ.) მიერ დაშვებული შეცდომა უდრის $+ 7' 35''$ -ს, ჰიპარქესი (ძვ. წ. 130 წ.) $+ 8' 23''$ -ს, პტოლემეოსისა (ჩვ. წ. 140 წ.) $+ 10' 10''$ -ს, ალ-ბათანისა (880 წ.) $- 0' 17''$ -ს, აბულ-ვაფასი (987 წ.) $+ 0' 35''$ -ს, იბნ იუნუსისა (1001 წ.) $+ 0' 33''$ -ს, ნასირ ედ-დინ ტუსისა (1270 წ.) $2' 9''$ -ს. როგორც ვხედავთ, ულუღბეგის მიერ მიღებული შედეგი მხოლოდ ალ-ბათანისას ჩამოუვარდება სიზუსტით. თუ გავითვალისწინებთ, რა საშუალებებით უხდებოდათ დაკვირვება ასტრონომიის „ქეის ხანაში“ მოღვაწე ვარსკვლავთმრიცხველებს, ულუღბეგის მიერ დაშვებული შეცდომა მეტად უმნიშვნელოდ მოგვეჩვენება.

¹ 3. მამედბეგის დაანგარიშებით. ნასირ ედ-დინ ტუსის გამოთვლილი პრეცესია $23^{\circ} 30'$ -ს უდრის, ხოლო მის მიერ დაშვებული შეცდომა $1' 19''$ -ს.

მუსლიმანური სარწმუნოება მოითხოვს, რომ ნამაზის შესრულების დროს მლოცველი პირით მექისკენ შებრუნდეს. ამიტომაც ამ მიმართულების ანუ „ყიბლის“ განსაზღვრა აღმოსავლეთის ქვეყნების ასტრონომთა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვალეობას შეადგენდა. ყოველ მიზგითში, ქალაქის საკრებულო ტაძარი იქნებოდა ის, თუ უზნის ან სოფლის სამლოცველო. ერთ-ერთ შიდა კედელში დატანებული იყო ყურანის ტექსტებით შემკული ნიში — მეჰრაბი, რომელიც მექისკენ მიმართულებას უჩვენებდა მუსლიმანებს. თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ყიბლის განსაზღვრას, იქიდანაც ჩანს, რომ დიდ მოლოლთა ინდოეთის სახელმწიფოს დამაარსებელი, თემურიანთა შთამომავალი ბაბური, რომელმაც XV საუკუნის დამლევს ინახულა სამარყანდი. საგანგებოდ შენიშნავს, მიზგითისა და მედრესეს ყიბლებს შორის საგრძნობი სხვაობა იყო.

ბევრი სხვა ასტრონომის მსგავსად, ულუღბეგსაც აქვს აღწერილი ყიბლის განსაზღვრის წესი. ამასთან ერთად, მან სხვებზე უფრო ზუსტად აღწერა და უფრო ზუსტად გადაჭრა ეს ამოცანა.

შესავლის ამავე კარში მოცემულია აგრეთვე მსოფლიოს 244 ქალაქის გეოგრაფიული განედები და გრძედები. კერძოდ, აქ დასახელებულია ესპანეთის, სუდანის, ეგვიპტის, სირიის, ბიზანტიის, მესოპოტამიის, სომხეთის, აზერბაიჯანის, საქართველოს, ერაყის, ირანის, შუა აზიის, რუსეთის და ზოგიერთი სხვა ქვეყნის ქალაქები. აზერბაიჯანელმა ასტრონომმა ჰ. მამედბეილიმ, გულდასმით შეისწავლა „ილხანურ ცხრილებსა“ და „ახალ გურაგანულ ცხრილებში“ მოთავსებული კოორდინატები და გამოარკვია, რომ სამარყანდელ ასტრონომებს ქალაქების განედებისა და გრძედების ცხრილის შესადგენად მარადელი კოლეგების ნაშრომი გამოუყენებიათ. კოორდინატების ჩვენების დროს საწყის მერიდიანად აქაც აღებულია „მარადიული კუნძულები“, რომელთა მდებარეობა, როგორც აღვნიშნეთ, სამხრეთ ამერიკის აღმოსავლეთ სანაპიროს შეესაბამება.

ულუღბეგის თხზულების შესავალი ნაწილის მესამე კარი მზისა და პლანეტების მოძრაობის თეორიას ეძღვნება. აქ მოცემულია პლანეტების მდებარეობის განსაზღვრის წესები ნებისმიერი ეპოქისათვის. ამავე კარის მეცხრე და მეათე თავებში განხილულია მზისა და მთვარის დაბნელების საკითხები, ხოლო უკანასკნელ, მეცამეტე

თავში საუბარია X საუკუნის გამოჩენილი მეცნიერის აბდ არ-რაჰ-მან სუფის ცნობილი ასტრონომიული ტრაქტატის შესახებ.

„აბდ არ-რაჰმან სუფიმ, — აღნიშნავს ულუღბეგი, — შეადგინა ტრაქტატი ვარსკვლავთა შესახებ, რომელსაც ყველა მეცნიერი ნდობით ეკიდება. სანამ საკუთარი დაკვირვებით განვსაზღვრავდით ვარსკვლავების მდებარეობას, ჩვენ ამ ტრაქტატის მიხედვით განვალაგეთ ისინი სფეროზე და ვნახეთ, რომ უმრავლესობა ისე არ იყო მოთავსებული, როგორც ცის მოხილვიდან ჩანდა. ამან გვაიძულა თვითონ გვეწარმოებინა მათზე დაკვირვება“.

აქვე ულუღბეგს გამოთვლილი აქვს პრეცესიაც ანუ გაზაფხული-სა და შემოდგომის ბუნიობის წერტილების თანდათანობითი გადაადგილება ეკლიპტიკაზე. თანამედროვე მეცნიერების მონაცემებით პრეცესია 50".2-ს უდრის, ულუღბეგის მიხედვით კი — 51". 4-ს. როგორც ვხედავთ, სამარყანდელ ვარსკვლავთმრიცხველს ეს სიდიდეც იმ დროისათვის საოცრად ფიდი სიზუსტით გამოუანგარიშებია.

„ახალ გურაგანულ ცხრილებში“ მოთავსებულ ვარსკვლავთა კატალოგში 1018 ვარსკვლავის მდებარეობაა ნაჩვენები. ვარსკვლავთა კატალოგების შედგენა ძველთაგანვე 'ყოველი' ობსერვატორიის უპირველეს ამოცანად იყო მიჩნეული. კერძოდ, ყველა ცნობილ აღმოსავლელ ასტრონომს უტდია ამ ნაშრომის შედგენა. გ. ჯალალოვი აღნიშნავს, რომ შვიდი საუკუნის მანძილზე აღმოსავლეთის ქვეყნებში ორმოცდაათამდე „ზიჯი“ შეიქმნა. მათ შორის შეიძლება მოვიხსენიოთ აღ-ზორეზმის, აღ-ბათანის, აბდ არ-რაჰმან სუფის, იბნ იუნუსის, ომარ ხაიამის, ნასირ ედ-დინ ტუსის, ყიას ედ-დინ ჩემშიდისა და სხვათა თხზულებები. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ეს ნაშრომი ძირითადად ემყარება ბერძენი ასტრონომის ჰიპარქეს მიერ შედგენილ კატალოგს, რომელიც პტოლემეაიოსის „ალმაგესტშია“ დაცული. ახალი ცხრილების შემდგენელთ მხოლოდ აუცილებელი შესწორება-დამატებანი შეჰქონდათ თავისი დროის შესაბამისად. ულუღბეგის ობსერვატორიაში შედგენილი კატალოგი არსებითად უშუალო დაკვირვებათა საფუძველზე შედგენილი პირველი ნაშრომია ჰიპარქეს შემდეგ. ასტრონომიის ისტორიის ერთ-ერთი თანამედროვე მკვლევრის სიტყვით, „XV საუკუნემდე მხოლოდ ორ-

მა. ასტრონომმა გაიგო ვარსკვლავთა კატალოგის მნიშვნელობა — ჰიპარქემ და ულუბეგმა“.

სამარყანდელი ასტრონომების ვარსკვლავთა კატალოგში ვარსკვლავები დალაგებულია თანავარსკვლავედების მიხედვით, ნაჩვენებია თითოეული ვარსკვლავის ადგილი თანავარსკვლავედში, აღნიშნულია მისი გრძელი და განედი 1437 წლისათვის და ვარსკვლავის ზომაც არის მოცემული (ეს უკანასკნელი სიდიდე აბდ არ-რაჰმანის კატალოგიდან არის ნასესხები).

ულუბეგი და მისი კოლეგები უდიდესი პასუხისმგებლობით მოეკიდნენ. ვარსკვლავთა კატალოგის შედგენის საქმეს. ვინ იცის, რამდენი ღამე გაუთენებიათ თეთრად ობსერვატორიის ბანზე ხელსაწყოებთან ჩაცუცქულ ასტრონომებს. მრავალწლიან გულდასმით დაკვირვებათა შედეგად მათ განსაზღვრეს სამარყანდის ცაზე ხილული ყველა ვარსკვლავის კოორდინატები. მაგრამ აბდ არ-რაჰმანის თხზულებაში დასახელებული იყო კიდევ რამდენიმე ვარსკვლავი, რომელთა დაკვირვება ულუბეგის ობსერვატორიაში ვერ მოხერხდა.

„ჩვენ ახლად ვაწარმოეთ დაკვირვება უკვე განსაზღვრულ ვარსკვლავებზე, — ვკითხულობთ „ახალ გურაგანულ ცხრილებში“, — გარდა ოცდაშვიდი მათგანისა, რომლებიც არ ჩანან სამარყანდის განედზე. სახელობრ, შვიდი ვარსკვლავი სამსხვერპლოსი, რვა გემისა — ოცდამეთექვსმეტედან ორმოცდამეერთემდე და ორმოცდამეთხუთედან ორმოცდამეხუთემდე; თერთმეტი კენტავრისა — ოცდამეშვიდედან უკანასკნელამდე და, ერთიც, მეათე მგლის თანავარსკვლავედისა: ეს ოცდაშვიდი ვარსკვლავი აბდ არ-რაჰმან სუფის წიგნიდან ავიღეთ ეპოქათა სხვაობის გათვალისწინებით. გარდა ამისა, აბდ არ-რაჰმან სუფი იხსენიებს კიდევ რვა ვარსკვლავს, რომელთა ადგილები ჯერ კიდევ პტოლემეაიოსს განუსაზღვრავს, მაგრამ, რომლებსაც თვითონ აბდ არ-რაჰმანი არ დაჰკვირვებია. ეს ვარსკვლავები, მიუხედავად საგულდაგულო ძიებისა, ვერ აღმოვაჩინეთ, ამიტომ არც აღგვინიშნავს ჩვენს კატალოგში. პტოლემეაიოსის მიერ დასახელებული ეს ვარსკვლავებია: მეეტლის მეთოთხმეტე ვარსკვლავი, მგლის მეთერთმეტე და სამხრეთ თევზის ექვსი ექსტერნი“.

ეს სიტყვები მოწმობენ, თუ რაოდენ დიდი მეცნიერული კეთილსინდისიერებითა და სიფრთხილით ეკიდებოდნენ სამარყანდელი ას-

ტრონოები ვარსკვლავთა კოორდინატების განსაზღვრას. მათ მხოლოდ ისეთი ვარსკვლავები აღრიცხეს კატალოგში, რომლებსაც პირადად აკვირდებოდნენ. აბდ არ-რაჰმანის ტრაქტატიდან ნასესხები ვარსკვლავები კი საგანგებოდ მოიხსენიეს და გააფრთხილეს მკითხველი, ჩვენ პირადად არ გვქონდა მათზე დაკვირვების საშუალებათ. სწორედ ამაში მდგომარეობს ულუღბეგისა და მისი თანამშრომლების მიერ შედგენილი თხზულების უდიდესი ღირსება.

ო ჯ ა ნ ი

XV საუკუნის პირველი ნახევარი, როცა ულუღბეგს უხდებოდა შოღვაწეობა, ფეოდალური შინაომებისა და გართულებული საგარეო პოლიტიკური-ურთიერთობის ხანა იყო ირანსა და შუა აზიაში. ასეთ ვითარებაში მავერანნაჰრის გამგებელი, ცხადია, პოლიტიკური ცხოვრებიდან განზე ვერ გადგებოდა. ულუღბეგი არ ყოფილა ამქვეყნიურ ცხოვრებას მოწყვეტილი, განდევნილი სწავლული, ვისაც მხოლოდ ზეცა და ვარსკვლავები იზიდავდა. როგორც არ უნდა ყოფილიყო ის გატაცებული ასტრონომიით, შეეცდომა იქნებოდა გვეტყვიებინა, რომ მთელ თავის დროს, ან თუნდაც მთელ თავისუფალ დროს უთმობდა მეცნიერებას (ვ. ბარტოლდი). თავისი განათლებით, მოწინავე იდეებით ულუღბეგი ბევრად უფრო მაღლა იდგა თემურიანთა დინასტიის სხვა წევრებზე, სხვა მხრივ კი იგი თავისი დროის შვილი, თავისი კლასის წარმომადგენელი, ჩვეულებრივი ფეოდალური გამგებელი იყო: პოლიტიკურ ინტრიგებშიც მონაწილეობდა, სალაშქროდაც დადიოდა და შინაურ თუ გარეშე მტრებთან დაუნდობლად გასწორებაც იცოდა. ამავე დროს მას უყვარდა ნადირობა, ქეიფსა და დროს ტარებაზეც არ ამბობდა უარს და არც ოჯახურ ცხოვრებაში განსხვავდებოდა სხვა მბრძანებელთაგან.

წყაროების ცნობით, ულუღბეგს ხუთი ცოლი ჰყავდა (პირველი. მისივე ბიძაშვილი ოგე-ბეგუმი, როგორც აღვნიშნეთ, ათი წლისას შერთეს უფლისწულს. იგი 1419 წელს გარდაიცვალა). ამავე დროს ულუღბეგს ექვსი ოფიციალური მხევალიც ჰყოლია. ამ ქალებთან

მას შეეძინა შვიდი ასული და ოთხი ვაჟი. უფროსი ვაჟიშვილები — აბდულა (დაიბადა 1420 წელს) და აბდ არ-რაჰმანი (დაიბადა 1421 წელს) ბავშვობაშივე დახოცილან. მათი მომდევნო აბდ ალ-ლატიფი და აბდ ალ-აზიზი დაიზარდნენ და მოწიფული ვაჟაკები შეიქნენ.

უფლისწულების სახელმწიფოს უზენაესი გამგებლის კარზე აღზრდის წესი, როგორც ჩანს, შაჰროხის დროსაც არსებობდა, მაგრამ ისე მკაცრად აღარ სრულდებოდა, როგორც თემურის სიცოცხლეში. შესაძლებელია, შაჰროხის კარზე მხოლოდ უფროსი უფლისწულები იმყოფებოდნენ. ყოველ შემთხვევაში, არსებული ცნობების თანახმად, ულუღბეგის ვაჟებიდან მხოლოდ აბდულა და აბდ ალ-ლატიფი იზრდებოდნენ ჰერათში დედოფალ გოუჰარ-შადის მეთვალყურეობით. აბდ არ-რაჰმანი და აბდ ალ-აზიზი მშობლებთან იყვნენ სამარყანდში. გოუჰარ-შადს კარგად ახსოვდა, როგორ დააღწია თავი მის გავლენას თვითონ ულუღბეგმა და დამოუკიდებლობა მოიპოვა. ხანში შესული, მაგრამ ენერგიული და ძალაუფლების მოყვარე დედოფალი, რომელიც ფაქტიურად განაგებდა სახელმწიფოს დაძაბუნებული შაჰროხის მაგიერ, ცდილობდა, აღარ დაეშვა მსგავსი შეცდომა და მახვილად სჭეროდა თვალი უფლისწულებზე.

თემურის მსგავსად, შაჰროხსაც კერა გადაეწყვიტა ტახტის მემკვიდრის საკითხი. მიუხედავად იმისა, რომ უფროსი შვილი ულუღბეგი ცოცხალი ჰყავდა, ერთ ხანს იგი დიდ იმედებს ამყარებდა გამჟღავნებას და საზრიან ბაისონყორზე. ეს უფლისწული ჰერათში ცხოვრობდა და აქტიურად მონაწილეობდა ქვეყნის მართვა-გამგებლობაში. ბაისონყორის გარდაცვალების შემდეგ შაჰროხმა მის მომდევნო მოჰამედ-ჩუქის მიაპყრო ყურადღება და მისი დამტკიცება სურდა ტახტის მემკვიდრედ. მაგრამ დედოფალ გოუჰარ-შადს მისი სახელის გაგონებაც არ უნდოდა, სახელმწიფო საქმეებში ჩარევის უფლებას არ აძლევდა და ამჯობინებდა ჰერათიდან მოშორებით ჰყოლოდა, ბალხის გამგებლად. 1444 წელს ისიც გარდაიცვალა. შაჰროხის ვაჟებიდან ცოცხალი დარჩა მხოლოდ ულუღბეგი, რომელიც, მართალია, ასტრონომიული კვლევა-ძიებით იყო გატაცებული, მაგრამ სულაც არ აპირებდა უარი ეთქვა თავის კანონიერ უფლებებზე.

შაჰროხის ხშირი ავადმყოფობისა და მოახლოებული სიკვდილის გამო ტახტის მემკვიდრის შერჩევის საკითხიც თანდათან მწვავედ-ბოდა, მაგრამ გადაწყვეტილება მაინც არ ჩანდა. გოუჰარ-შადს ბაისონყორის ვაჟი ალა ედ-დოვლე ჰყავდა გამორჩეული და პაპის შემდეგ მისი დასმა უნდოდა ტახტზე, თუმცა კი ულუღბეგისა და აბდ ალ-ლატიფის შიშით, აშკარად ამის გამოცხადებას ვერ ბედავდა. შაჰროხი კი, თავის მხრით, ბოლო ხანებში განსაკუთრებული ყურადღებითა და მზრუნველობით ეპყრობოდა აბდ ალ-ლატიფს, მაგრამ გოუჰარ-შადის რილით, ვერ გადაეწყვიტა მისი მემკვიდრედ დამტკიცება.

აბდ ალ-ლატიფი კარგად ხვდებოდა, რომ ბებიაძის აშკარად წყალობდა უნიკო და მკვებარა ალა ედ-დოვლეს და მალული ხრიკებით გზას უკვალავდა მას ტახტისკენ. უფლისწულმა ითაკილა ასეთი უსამართლობა, ბებიას შემოსწყრა და 1441 წელს მამასთან წავიდა სამარყანდში. დედოფალი შეშფოთდა. მან იცოდა, რომ ასტრონომიით გატაცებულ ულუღბეგს თვალი ეჭირა შაჰროხის ტახტზე, აბდ ალ-ლატიფს კი შაჰროხი სწყალობდა. თუ ეს ორი საშიში მეტოქე ერთად აღმოჩნდებოდა, ალა ედ-დოვლეს გაუჭირდებოდა ტახტის დაკავება. ასეთ ფიქრებში გართულ გოუჰარ-შადს დიდად ეამა, როცა სწულმა ქმარმა უხმო და სამარყანდს გამგზავრება უბრძანა აბდ ალ-ლატიფის ჩამოსაყვანად.

1442 წლის დამდეგს გოუჰარ-შადი სამარყანდში ჩავიდა დიდი ამალით. ბებიის გაზრდილ ულუღბეგს არავითარი დედაშვილური გრძნობა არა ჰქონდა გოუჰარ-შადის მიმართ, ხოლო ტახტის მემკვიდრის საკითხში მისი მზაკვრული პოლიტიკის გამო დიდად ნაწყენიც იყო დედაზე. მაგრამ მავერანნაჰრის გამგებელმა დიდის პატივით მიიღო დედოფალი და ყურადღება არ მოუკლია მისთვის. ულუღბეგმა ასტრონომიული ობსერვატორია დაათვალიერებინა სტუმრებს და მოთმინებით ცდილობდა აეხსნა მათთვის რთული ხელსაწყოების დანიშნულება. გოუჰარ-შადის ამაღლაში იმყოფებოდა ცნობილი ისტორიკოსი აბდ არ-რეზაყ სამარყანდი, რომელმაც შემდეგ თავის საისტორიო თხზულებაში შეიტანა ულუღბეგის ობსერვატორიის აღწერა.

აბდ ალ-ლატიფი მამაცი და გამოცდილი სარდალი იყო და ამ

მხრივ გამოირჩეოდა შაჰროხის სხვა შვილიშვილებისაგან. აკად. ვ. ბარტოლდის შეფასებით, აბდ ალ-ლატიფი მამასავით პატივმოყვარე და ნიჭიერი იყო, პატივს სცემდა მეცნიერთ, უყვარდა პოეზია და ისტორია და ასტრონომიაშიც ერკვეოდა. ამავე დროს იგი ულუღბეგზე ბევრად უფრო ძლიერი პიროვნება იყო, მეტი ენერგია გააჩნდა, შიშის ზარს სცემდა თავის მტრებს და მიზნის მიღწევაშიც მეტ ნებისყოფასა და სიმკაცრეს იჩენდა. გოუჰარ-შადისთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ასეთი ძლიერი მეტოქის ახლოს ყოლას, რათა მამა-შვილი ერთად არ გამოსულიყვნენ ტახტისათვის ბრძოლაში. მან ყოველგვარი საშუალება იხმარა, რათა უფლისწული ჰერათში დაბრუნებაზე დაეყოლიებინა; ცრემლებიც კი გადმოჰყარა და ჩიოდა, შვილი წამართვესო. ცოტა ხნის შემდეგ დედოფალმა სამარყანდი დასტოვა და ჰერათს გაემგზავრა. მისი ჩასვლის მეორე დღეს აბდ ალ-ლატიფიც დაბრუნდა ჰერათში. შაჰროხი გულწრფელი სიხარულით შეხვდა საყვარელ შვილიშვილს და აღტაცებას ვერ ფარავდა მისი ნახვის გამო.

როგორც აღვნიშნეთ, უმცროსი ვაჟი აბდ ალ-აზიზი ულუღბეგთან იზრდებოდა სამარყანდში. ამიტომ მამას ეს შვილი უფრო მეტად უყვარდა, თავს ევლებოდა და ყოველნაირად ანებივრებდა. 1434—35 წლებში ულუღბეგმა სამარყანდის შაჰ-ე ზენდეს ცნობილი ნეკროპოლისთვის დიდებული კარიბჭე ააგებინა. ამ კარიბჭის წარწერაში, მის მშენებლად დიდის ამბით მოხსენიებულია „აბდ ალ-აზიზ ბაჰადური, ძე ულუღბეგ გურაგანისა“. რა თქმა უნდა, ზეირეწლოვან აბდ ალ-აზიზს არც გაუგია რაიმე ამ მშენებლობისა. ამ და ზოგიერთ სხვა ფაქტებში ჩანს ულუღბეგის მიკერძოება უპრწყმესი ვაჟის მიმართ. მამის ყურადღებით გათამამებული აბდ ალ-აზიზი ზედმეტად ფავაშვებულ ყმაწვილკაცად გაიზარდა და ხშირად საკმაოდ უგუნურად იქცეოდა, რასაც, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, მძიმე ტრაგიკული შედეგები მოჰყვა.

მამის მკვლელობა

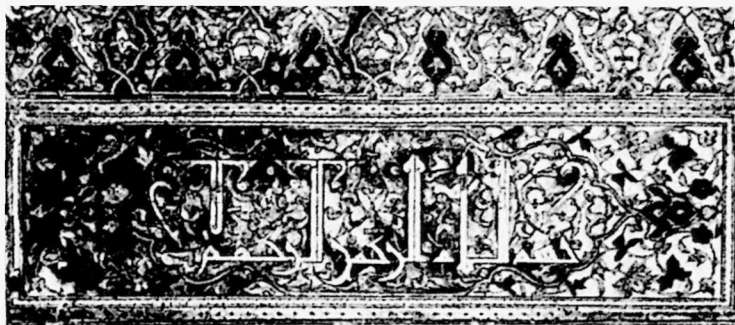
1446 წელს შაჰროხს ბაისონჯორის ვაჟი სულთან-მოჰამედი აუჯანყდა. მან დაიკავა ჰამადანი და ისტაჰანი და შირაზსაც შემო-

არტყა ალყა. სამოცდაათ წელს მიტანებულმა შაჰროხმა გადაწყვიტა პირადად გაელაშქრა და სამაგალითოდ დაესაჯა თავხედი შვილი-შვილი. ჰერათში მან ალა ედ-დოვლე დასტოვა გამგებლად, გოუჰარ-შადი კი თან წაიყვანა და ირანს მიაშურა. შაჰროხს თან ახლდა აგრეთვე აბდ ალ-ლატიფიცი, რომელსაც ლაშქრის მარჯვენა ფრთის სარდლობა დაეკისრა.

შეშინებულ სულთან-მოჰამედს არც უფიქრია წინააღმდეგობის გაწევა და, როგორც კი პაპის მოახლოების ამბავი გაიგო, მიუყვალ მთებს შეათარა თავი. შაჰროხმა უბრძოლველად დაიკავა აჯანყებული ოლქები, დასაჯა დამნაშავენი და წესრიგი დაამყარა იქ. შემდეგ იგი ჩრდილოეთისკენ წავიდა და ზამთრის გასატარებლად რეიში დადგა. მძიმე ლაშქრობამ, როგორც ჩანს, საბოლოოდ მოტეხა მხცოვანი მბრძანებელი. იგი შეუძლოდ შეიქნა და 1447 წლის 12 მარტს გარდაიცვალა ისე, რომ ტახტის მემკვიდრე არ დაუნაშნავს.

გოუჰარ-შადმა გადაწყვიტა თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა შექმნილი ვითარება და დროის დაუქარგავად შეუდგა წინასწარ დასახული გეგმის განხორციელებას. მან მალულად კაცი აფრინა ჰერათში და ალა ედ-დოვლეს უბრძანა, სასწრაფოდ დაეკავებინა ტახტი. ამასთან ერთად, ულუღბეგის გულის მოგების მიზნით, ცბიერმა დედოფალმა ლაშქრის მთავარსარდლობა აბდ ალ-ლატიფს შესთავაზა. აბდ ალ-ლატიფმა მიიღო ეს წინადადება, მარჯვენა ფრთიდან ცენტრში გადავიდა და სცადა აღეკვეთა ლაშქარში დაწყებული არეულობა. ამავე დროს მან მალემსრბოლი გაგზავნა სამარყანდს და ულუღბეგს აუწყა შაჰროხის გარდაცვალება. როგორც კი ულუღბეგმა მამის სიკვდილი შეიტყო, ყველაფერი მიატოვა და დაუყოვნებლივ ამუ-დარიისკენ დაიძრა. იგი არ სცნობდა თავისი ძმისშვილების რაიმე უფლებას შაჰროხის მემკვიდრეობაზე და მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი თავისად დაეჭირა მამისეული საბრძანებელი.

მოჰამედ ჯუქის გარდაცვალების შემდეგ ბალხის ოლქს განაგებდნენ მისი შვილები მოჰამედ ყასემი და აბუ ბექრი. პირველის სამფლობელოს შეადგენდა ბალხი, შაბურღანი, ყუნდუზი და ბალღანი, ხოლო მეორეს ეკუთვნოდა ამუ-დარიის ჩრდილოეთით მდე-

تبارك الذي جعل في السماء برزخا وجعل فيها سراجا وقهرا مشرا
وهو الذي جعل الليل والنهار خلف ثلث ايام اذ نحن في شكور
مالك الملك كما مضى صباح وصباح وجعل لنا سراجا ومعلما افقنا
حكمت اوتت وذات آيت والبر من المصير ما يشاء افرأخه اذ ارد
ومشيت اوقاد ريكة راصد حكمت وباني مشيت لطباق سماوات
سبع راي وسيلة عن وعد ورابطة اعضاء ومدد بيد قدرت
ترفع السموات بغير عمد برا فراشت وصفائح صحايف افلاك راخما
نقشند امانا في السماء الدنيا بانه في الكواكب بصور جوار
جند من هزار كواكب ثواب ان ثوابت وسيار سيارت وبر مقضو
والارض بعد ذلك رحا ما روى هامون وفرش بوقلون را بفرار
كن فيكون بانواع بدايع واصناف صنائع محلي ومزيج كزدايد واز
مواد عناصر ومواید وجود انساني را بركزيه رقم اختصاص
لقد خلقنا الانسان في احسن تقويم بر صفحه جلال اكشيد
بنج عاليا ولقد كرمت ابني ادم را بنسب و بر موجب تلك

ბარე მიწები (ხოთალანი, არჰანგი, სალ-ე სარაი). შაჰროხის სიკვდილის ამბავმა რომ აბუ ბექრის ყურამდე მიიღწია, მან ამუ-დარია გადალახა, ძმის კუთვნილი ტერიტორია მიიტაცა. და პერათზე ლაშქრობაზეც ოცნებობდა. ამუ-დარიის პირას ჩამომხდარმა ულუღბეგმა თავის ბანაკში უხმო ძმისწულს, ტკბილი სიტყვით მოინადირა მისი გული და შეჰპირდა ჩემს ერთ-ერთ ქალიშვილს შეგრთავო. ცოტა ხნის შემდეგ სასიძოს ბრალი დასდეს ღალატში, შეიპყრეს და სამარყანდს გაგზავნეს. იქ აბუ ბექრი ჯერ ციხეში გამოკეტეს, მერე კი მოაშთვეს ულუღბეგის ბრძანებით. ბალხი ულუღბეგმა თავის სამფლობელოს შეუმატა.

ამასობაში ირანში მყოფ შაჰროხის ლაშქარშიც მნიშვნელოვანი ამბები ხდებოდა. ერთი კვირაც არ იყო გასული, რომ აბდ ალ-ლატიფს მისივე ბიძაშვილი აბულ-ყასემ ბაბური (ბაისონყორის ძე) და მამიდაშვილი ხალილ-სულთანი განუდგნენ, ლაშქარს ჩამოსცილდნენ და ხორასანში გაიქცნენ. მათ ზოგიერთმა ამირმაც მიბაძა. აბდ ალ-ლატიფმა რამდენიმე თავგამზილდარი დასაჯა, ლაშქარში წესრიგი დაამყარა და რეიდან აღმოსავლეთისკენ დასძრა იგი, რათა შემდეგ ჩრდილოეთით წასულიყო და სამარყანდში მიესვინებინა შაჰროხის ცხედარი. გზაში დაატყო აბდ ალ-ლატიფმა, რომ გოუჰარ-შადი მის წინააღმდეგ მოქმედებას არ იშლიდა, ამიტომ დააპატიმრებინა დედოფალი და რამდენიმე მისი მომხრე დიდებული. მალე აბდ ალ-ლატიფს აცნობეს, რომ აბულ-ყასემ ბაბურს ნაზანდარანი დაეკავებინა და სამარყანდისკენ მიმავალი ჩრდილოეთის გზა მოექრა. ლაშქარმა აღმოსავლეთისკენ განაგრძო სვლა და ნიშაბურს მივიდა.

ამრიგად, შაჰროხის გარდაცვალების შემდეგ თითქმის ზუსტად ისეთივე ვითარება შეიქმნა, როგორიც თემურის სიკვდილს მოჰყვა. ერთი შეხედვით მყარი სახელმწიფო გაერთიანება თემურიანებისა. სწრაფად დაიშალა და ქვეყანა ფეოდალური შინაომების ცეცხლში გაეხვია. შაჰროხის მემკვიდრეობისათვის ერთმანეთს დაერივნენ მისი მრავალრიცხოვანი შთამომავალნი და სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გამართეს.

პერათში მჯდომი ალა ედ-დოვლე ყურადღებით ადევნებდა თვალყურს აბდ ალ-ლატიფის მოძრაობას. მსტოვრებს ზედიზედ

მოქმედებით ამბავი მისი ყოველი ნაბიჯის შესახებ. ალა ედ-დოვ-
ლემ პაპის გარდაცვალებისთანავე ვერ გახედა თავი სახელმწიფოს
უზენაეს მმართველად გამოცხადებინა. საკრებულო მიზგითებში
პარასკევობით კვლავ შაჰროხის სახელს იხსენიებდნენ ლოცვაში.
მაგრამ როდესაც გოუჰარ-შადის დაპატიმრების ამბავი შეიტყო,
ალა ედ-დოვლემ მიხვდა, რომ დაყოვნება საქმის წაგებას უღრიდა.
მან შაჰროხის ხაზინა გახსნა და დიდძალი ფული დაურიგა ლაშ-
ქარს. ამავე დროს მან ძლიერი რაზმი გაგზავნა აბდ ალ-ლატიფის
წინააღმდეგ უფლისწულ სალექის მეთაურობით. ამ რაზმმა ჯერ
მეშჰედი დაიკავა, ხოლო 1447 წლის 29 აპრილს ნიშაბურის მახ-
ლობლად მოულოდნელად თავს დაესხა აბდ ალ-ლატიფის ლაშქარს
და დაამარცხა იგი. აბდ ალ-ლატიფი და მისი რამდენიმე ერთგული
მეომარი დაატყვევეს. გათავისუფლებულმა გოუჰარ-შადმა ალა
ედ-დოვლეს ჰერათში მიჰგვარა გათოკილი აბდ ალ-ლატიფი. იქვე
მიასვენეს შაჰროხის ნეშტიც და დიდის ამბით დაკრძალეს
გოუჰარ-შადის მედრესეში. ალა ედ-დოვლემ პირადად დაჰკითხა,
თანშეზრდილი ბიძაშვილი აბდ ალ-ლატიფი და ბრძანა, იხთიარ
ედ-დინის ციხე-სიმაგრეში გამოეყეტათ იგი. ეს ერთგვარ შინაურ
პატიმრობას წააგავდა. რადგან, როგორც ირკვევა, იხთიარ ედ-დინის
სიმაგრე შაჰროხის დროიდან, აბდ ალ-ლატიფის საკუთრებად ით-
ვლებოდა.

ულუღბეგს არ შეეძლო ალა ედ-დოვლეს წინააღმდეგ საბრძო-
ლო მოქმედების გაგრძელება იმის შერშით, რომ საფრთხეში არ ჩა-
ეგდო შვილის სიცოცხლე. ამიტომ მავერანნაჰრის გამგებელი იძუ-
ლებული შეიქნა სამშვიდობო მოლაპარაკება დაეწყო ძმისწულთან.
ამასობაში ალა ედ-დოვლემ ზავის გუნებაზე დამდგარიყო, რადგან
დასავლეთის მხრიდან მისივე ძმა აბულ-ყასემ ბაბუური ემუქრებო-
და ჰერათს. ეს უკანასკნელი არც ალა ედ-დოვლეს ემორჩილე-
ბოდა და არც ულუღბეგს, ამიტომაც ასეთ პირობებში დაზავება
ორივე მეტოქე მხარისათვის სასარგებლო იყო. დადებული შეთან-
ხმების მიხედვით ულუღბეგმა უარი თქვა ჰერათსა და ხორასანზე,
ალა ედ-დოვლემ კი აბდ ალ-ლატიფი გაათავისუფლა. სამარყანდში
დაბრუნებული უფლისწული მამამისმა ბაღის გამგებლად გაამ-
წესა.

მშვიდობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. იმავე ზამთარს აბდ ალ-

ლათიფი თავს დაესხა სასაზღვრო რაზმის მეთაურს მირზა სალეჰს და დაამარცხა (აბდ ალ-ლატიფს ძველი ანგარიშები ჰქონდა ამ უფლისწულთან. როგორც აღვნიშნეთ, სალეჰი მეთაურობდა იმ რაზმს, რომელმაც ნიშაბურის მახლობლად დაამარცხა და შეიპყრო აბდ ალ-ლატიფი). ამ თავდასხმის საპასუხოდ ალა ედ-დოვლე დიდი ლაშქრით დაიძრა ბალხისკენ. ულუღბეგი იძულებული გახდა, თვითონაც ჩაეყვლიყო საქმეში. მან შეუთვალა ძმისწულს, თუ ჩემმა შვილმა რაიმე გაწყენინა, ომი კი არ უნდა დაგეწყო, ჩემთან უნდა გეჩივლაო. ულუღბეგის წინადადებით ალა ედ-დოვლე ჰერათს დაბრუნდა. იმისათვის, რომ უზრუნველყო თავისი სამფლობელოების უსაფრთხოება მომავალი თავდასხმის შემთხვევაში, მან, ზამთრის სიცივის მიუხედავად, მტკიცე სიმაგრე აავა საზღვრის მახლობლად.

1448 წლის გაზაფხულზე ულუღბეგმა და აბდ ალ-ლატიფმა 90-ათასიანი ჯარი შეკრიბეს, ალა ედ-დოვლეს მიერ ხელშეკრულების დარღვევა მოიმიზეზეს და ჰერათისკენ დაიძრნენ. ბრძოლა მოხდა თარნაბთან, დედაქალაქიდან 14 ფარსახის დაშორებით (ფარსახი დაახლოებით 6 კილომეტრს უდრის). ალა ედ-დოვლემ სასტიკი მარცხი განიცადა, გაიქცა და თავის ძმას ბაბურს შეაფარა თავი. ამ ბრძოლის დროს ულუღბეგის ლაშქრის მარცხენა ფრთას აბდ ალ-ლატიფი მეთაურობდა, მარჯვენა ფრთის სარდლად კი მისი უმცროსი ძმა აბდ ალ-აზიზი ითვლებოდა. როგორც აღვნიშნეთ, აბდ ალ-ლატიფი კარგი მეომარი და ნიჭიერი მხედართუფროსი იყო. თავისი პირადი სიმამაცით მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა თარნაბთან მოპოვებულ გამარჯვებაში. მიუხედავად ამისა, უმცროსი შვილის სიყვარულით დაბრმავებულმა ულუღბეგმა აბდ ალ-აზიზის სახელით დაგზავნა თავის სამფლობელოებში წერილები და მოპოვებული გამარჯვება ამცნო ქვეშევრდომთ. აბდ ალ-ლატიფი ძალიან გაანაწყენა ასეთმა უსამართლობამ, მაგრამ ხმა არ ამოუღია და ჯავრი გულში ჩაიკლა.

როგორც კი თარნაბთან მომხდარი ბრძოლის შედეგები გაიგეს ჰერათში, დედოფალმა გოუჰარ-შადმა ვაზირისა და სხვა დიდებულთა თანხლებით დასტოვა ქალაქი. ულუღბეგი და აბდ ალ-ლატიფი გამარჯვებულები შევიდნენ ჰერათში და თითქმის უბრძოლ-

ველად დაიკავეს იგი. შემდეგ ულუღბეგმა დასავლეთისკენ განაგრძო ლაშქრობა და მთელი რიგი ოლქები დაიკავა. ალა ედ-დოვლე და ბაბური ნელ-ნელა იხევდნენ უკან და უკვე მზად იყვნენ, სულაც მიეტოვებინათ იქაურობა და ერასს გაქცეულიყვნენ, მაგრამ მოულოდნელად ულუღბეგმა უკან დაბრუნება გადაწყვიტა, როგორც ჩანს, მას შეეშინდა თავისი ძირითადი სამფლობელოდან შორს წასვლა, რადგან კარგად გრძნობდა, რომ ახლად დაპყრობილი ტერიტორიები ჯერ არ ჰქონდა სათანადოდ შემომტკიცებული.

როგორც კი აბულ-ყასემ ბაბურმა ულუღბეგის უკან გაბრუნების ამბავი გაიგო, სასწრაფოდ აღმოსავლეთისკენ დასძრა ლაშქარი. მამის მიერ ბისტამში დატოვებულ აბდ ალ-ლატიფს წინააღმდეგობის გასაწევად ძალა არ ჰყოფნიდა, ამიტომ ნიშაბურისკენ დაიხია. აქ უფლისწული შეუძლოდ შეიქნა. მეშჰედში მყოფ ულუღბეგს მოახსენეს შვილის ავადმყოფობის ამბავი და თან სიტყვა გადაუკრეს, აბდ ალ-ლატიფი თავს იკატუნებს, სინამდვილეში კი თქვენს საწინააღმდეგო ზრიკებს აწყობსო. განრისხებულმა ულუღბეგმა ბრძანა, აბდ ალ-ლატიფი სასწრაფოდ აქ მომგვარეთო. ავადმყოფი უფლისწული საკაცით მიასვენეს მეშჰედში. შვილი რომ მძიმე მდგომარეობაში ნახა, ულუღბეგი დარწმუნდა მის სიმართლეში, მაგრამ ამ შემთხვევამ ღრმა ბზარი დაამჩნია მამა-შვილის ურთიერთობას. ამას ზედ ერთვოდა ისიც, რომ ჯერ კიდევ ჰერათის დაპყრობის დროს ულუღბეგმა არავითარი ანგარიში არ გაუწია შვილის ინტერესებს და სახელმწიფო ხაზინას გადასცა მისი პირადი ქონება — ოქროსა და ვერცხლის ჭურჭელი და ორასი თუმანი ფული (თუმანში ათი ათასი დინარი იყო, ხოლო ერთი დინარი ორ მისხალ ვერცხლს შეიცავდა). როცა აბდ ალ-ლატიფმა შაჰროხთან ერთად გაილაშქრა ირანში, ეს ქონება იხთიარ ედ-დინის სიმაგრეში დასტოვა. ახლა მან პირადად აიღო ბრძოლით ეს სიმაგრე, მაგრამ ამანაც არ უშველა — ალაფს ვიღა დაეძებდა, საკუთარი ქონებაც კი დაკარგა. ყველაფერი ეს უნდობლობას ბადებდა ულუღბეგსა და აბდ ალ-ლატიფს შორის და მათი ურთიერთობა დღითიდღე მწვავედებოდა.

1

სხვა მხრივაც არ იყო ულუღბეგის მდგომარეობა სახარბიელო.

1448 წლის ნოემბერში მას აუჯანყდნენ ხორასნელი ამირები, დაამარცხეს ჰერათის დასაცავად დატოვებული რაზმი და ალყა შემოარტყეს ქალაქს. ულულბეგი მეშველიდან დაიძრა და სწორედ სულზე მიუსწრო, სანამ ჰერათი კიდეც უმკლავდებოდა მომხდურთ, მაგრამ აქ მან კიდეც ერთი მძიმე შეცდომა დაუშვა. აჯანყების გარემოებათა გამოძიების მსვლელობაში ჰერათის გარეუბნების მცხოვრებთ ბრალი დასდეს, აჯანყებულებს თანაუგრძნობდითო. სამი დღის განმავლობაში ძარცვავდნენ ულულბეგის მეომრები „დამნაშავეთა“ ქონებას. ამასობაში ზამთარიც ჩამოდგა, მაგარი სიცივეები დაიჭირა და დაცარიელებულ სახლებში დაბრუნებული მცხოვრებნი, რომელთაც აღარც ტანსაცმელი გააჩნდათ და არც სარჩო ებადათ, ძალიან მძიმე დღეში ჩაქვიდნენ. ასეთი მოქმედება სახელს უტეხდა ულულბეგს მშვიდობიან მოსახლეობაშიც და ლაშქარშიც.

მავერანნაჰრის გამგებელმა ვერ მოასწრო ჰერათში საბოლოოდ დაემყარებინა წესრიგი, რომ ახალი სადარდელი გაუჩნდა. ზემოთ უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ XV საუკუნის 20-იანი წლებიდან მომთაბარე უზბეკები ნადავლის შოვნის მიზნით ხშირად ესხმოდნენ თავს აზიისა და ირანის კულტურულ ოლქებს. ახლაც, შაჰროხის გარდაცვალების ამბავი რომ შეიტყვეს და ულულბეგი და აბდ ალ-ლატიფი გაიგულეს, უზბეკები გათამამდნენ. 1448 წლის ნოემბერში ისინი ულულბეგის სატახტო ქალაქამდე მივიდნენ, გაძარცვეს სამარყანდისა და ბუხარის გარეუბნების მცხოვრებნი და მდიდარი ალაფით დატვირთულნი ველებისაკენ გაბრუნდნენ.

ულულბეგს კარგად ესმოდა ჰერათის მნიშვნელობა, როგორც პოლიტიკური და ეკონომიური ცენტრისა, მაგრამ მანც სამარყანდი ერჩია და ოცნებობდა იმ დღეზე, როცა საბოლოოდ დაამარცხებდა თავის მტრებს და თემურიანთა სახელმწიფოს დედაქალაქად კვლავ სამარყანდს გამოაცხადებდა. ახლაც, უზბეკების თავდასხმის ამბავი რომ გაიგო, ჰერათის დარდი სადღა ჰქონდა, სასწრაფოდ გაემზადა და სამარყანდისკენ დაიძრა, ჰერათის გამგებლობა კი აბდ ალ-ლატიფს ჩააბარა. ულულბეგმა თან წაიღო დიდი სიმდიდრე და აგრეთვე შაჰროხის ნეშტიც, რათა თემურთან ერთად დაესაფლავებინა იგი. გზაში ულულბეგის რაზმმა ორჯერ განიცადა თავდასხმა აჯანყებული

ხორასნელებისა და უზბეკების მხრივ. ამ შეტაკებებში ლაშქრისა და ქონების დიდი ნაწილი დაკარგეს. გაწამებულმა ულუღბეგმა ძლივს მიაღწია ბუხარას და იქ დადგა ზამთრის გასატარებლად. შაჰროხის ცხედარი უმისოდ წაასვენეს სამარყანდს და გურ-ე მირის აკლდამაში დაკრძალეს.

სულ ორი კვირის წასული იყო ულუღბეგი. რომ ბაბუტრის მიერ გაგზავნილი რაზმი ჰერათს მიუახლოვდა. აბდ ალ-ლატიფმა არ მიიღო ბრძოლა, ქალაქი დასცალა და ამუ-დარიისკენ დაიძრა მამის კვალდაკვალ. ბაბუტრის რაზმი ქალაქში შეიჭრა და ძარცვა დაიწყო. ჰერათისთვის ბრძოლა კარგა ხანს გაგრძელდა, სანამ 1449 წლის თებერვალში ბაბუტრმა არ დაიჭირა ქალაქი.

ცნობამ ჰერათში მომხდარი ამბების შესახებ გაუხსნო აბდ ალ-ლატიფს და ბევრად უფრო ადრე მიაღწია ულუღბეგამდე. ამიტომაც იყო, რომ როგორც კი უფლისწულმა მდინარე გადალახა, მამის ბრძანება მიაღწია — თავის საგამგებლო ოლქში, ბალხში წასულიყო. აბდ ალ-ლატიფსაც ეს უნდოდა. ულუღბეგსა და აბდ ალ-ლატიფს შორის ურთიერთობა უკვე იმდენად დაძაბული იყო, რომ მათ ერთმანეთის ნახვაც აღარ სურდათ. ამით სარგებლობდნენ ულუღბეგის მტრები, განსაკუთრებით რეაქციონერი ღვთის მსახურნი და ცეცხლზე ნავთს ახსამდნენ. ისინი ყოველგვარ საშუალებას ხმარობდნენ, რათა გაეღიზიანებინათ პატივმოყვარე აბდ ალ-ლატიფი და ულუღბეგის წინააღმდეგ აემხედრებინათ.

ულუღბეგმა დიდი გაჭირვებით შესძლო მავერანნაჰრის საქმეების ცოტად თუ მეტად მოწესრიგება და ისევ შაჰროხის მემკვიდრეობაზე ფიქრს შეუდგა; გადაწყვეტილი ჰქონდა, როგორც კი გაზაფხულდებოდა, ხორასნის დასაპყრობად წასულიყო. მაგრამ მას სულ სხვაგვარი ლაშქრობის მოწყობა მოუხდა.

ბალხის გამგებელმა აბდ ალ-ლატიფმა აბულ-ყასემ ბაბუტრთან დაამყარა კავშირი და აცნობა მას, მამაჩემი ლაშქარს იკრებს და ხორასანზე სალაშქროდ ემზადებაო. აბდ ალ-ლატიფი შეპირდა ბაბუტრს, რომ გზას შეუტრავდა ულუღბეგს და ამუ-დარიაზე გადასვლის საშუალებას არ მისცემდა მას. მართლაც, აბდ ალ-ლატიფმა მოიმიზეზა, თითქოს ულუღბეგი მის საწინააღმდეგო წერილებს სწერდა მისსავე ხელქვეით ზოგიერთ უფლისწულს და აშკარად განუდგა მა-

მას. მან ხელთ იგდო ამუ-დარიანზე მყოფი ნაევები და შეჰკრა მდინარე-ზე გადასასვლელი. ამავე დროს მან გააუქმა თავის სამფლობელოებ-ში სავაჭრო გადასახადი თამლა, რომელიც, როგორც უკვე ითქვა, სახელმწიფო ხაზინის შევსების მნიშვნელოვან წყაროს წარმო-ადგენდა. მუსლიმანური სარწმუნოების თვალსაზრისით, თამლა შა-რიათის საწინააღმდეგო გადასახადად ითვლებოდა. ამიტომ ღვთის მსახურნი ყოველთვის იბრძოდნენ მის გასაუქმებლად. აბდ ალ-ლა-ტიფის ეს ღონისძიება შეიხების მიერ უნდა ყოფილიყო ნაკარნახე-ვი. ამით ისინი ღვთისათნო საქმესაც აკეთებდნენ და მამა-შვილსაც უპირისპირებდნენ ერთმანეთს. როგორც ცნობილია, ინდოეთისკენ მიმავალ სავაჭრო გზაზე მდებარე ბალხი ალბ-მიცემობის მნიშვნე-ლოვანი ცენტრი იყო და ულუღბეგი უარს ვერ იტყოდა აქაური თამლის შემოსავალზე, მით უმეტეს იმ დროს, როცა სალაშქროდ ემზადებოდა.

სახელმწიფოს ერთიანობა რომ შეენარჩუნებინა, ულუღბეგს შვი-ლის წინააღმდეგ უნდა გაელაშქრა. იგი ასეც მოიქცა; სამარყანდის გამგებლად ფუქსავატი და თავნება აბდ ალ-აზიზი დასტოვა, თვი-თონ კი ამუ-დარიისკენ დასძრა ლაშქარი. მეორე მხრიდან აბდ ალ-ლატიფი მოადგა მდინარეს. სამ თვეს იდგა ერთმანეთის წინააღმდეგ ორი ლაშქარი, მაგრამ ვერცერთი ვერ იწყებდა ბრძოლას, რადგან საამისოდ მდინარის გადალახვა იყო საჭირო. ვინც პირველი დაი-წყებდა წყალში გასვლას, ის უარეს მდგომარეობაში აღმოჩნდებო-და. მხოლოდ მოწინააღმდეგეთა მცირერიცხოვანი რაზმები ახერხებ-დნენ ამუ-დარიის გადაცურვას, რასაც წვრილ-წვრილი შეტაკებე-ბი მოსდევდა.

ნებივრად გაზრდილი აბდ ალ-აზიზი უხეირო გამგებელი გამო-დგა. თავისი უსამართლობითა და დაუფიქრებელი საქციელით მან სულ რამდენიმე თვეში ქალაქის მოსახლეობაც გადაიმტერა და დი-დებულებიც. ამ უგუნურმა მამამისთან ერთად ლაშქრად მყოფი ამირების ოჯახებიც კი არ დაინდო, ჩაგრაჲდა და ავიწროებდა მათ. როცა ამ ამბავმა ამირების ყურამდე მიაღწია, ლაშქარში დიდი მღელ-ვარება დაიწყო. „ჩვენ აქ მაგათი გულისათვის სისხლის დასანთხევად წამოვსულვართ, სამარყანდში კი ჩვენს ოჯახებსაც არ ინდობენო,“ — დრტყინავდნენ ამირები და აბდ ალ-ლატიფთან მოლაპარაკებას კი

დაიწყეს ულუღბეგის 'შეპყრობისა და მისთვის გადაცემის თაობაზე. დიდი ვაი-ვაგლახით შესძლო ულუღბეგმა ამირების დაშოშმინება, აბდ ალ-აზიზს კი წერილი გაუგზავნა და სასტიკად დატუქსა.

ცოტა ხნის შემდეგ ულუღბეგს ლაშქრიანად სამარყანდის დაბრუნება მოუხდა, რათა აბდ ალ-აზიზის უნიათო გამგებლობით გამოწვეული აჯანყება ჩაექრო. აჯანყებამ განსაკუთრებით საშიში ხასიათი მიიღო, რადგან მას ბევრი ხალხი მიემხრო, მათ შორის ერთ-ერთი თურქმანული მომთაბარე ტომიც. ულუღბეგმა შესძლო სამარყანდის შინაური საქმეების მოგვარება, ქალაქის გამგებლად სხვა მოხელე დააყენა, აბდ ალ-აზიზი კი თან იახლა და მაშინვე ამუ-ღარიისაკენ დასძრა ჯარი. მაგრამ უკვე გვიან იყო. აბდ ალ-ლატიფს მოესწრო მდინარეზე გადმოსვლა, თერმეზი და შაჰრესაბზი აეღო, იქაური ძალების ხარჯზე ლაშქარი გაემრავლებინა და სამარყანდისაკენ მოიწვედა.

1449 წლის შემოდგომით მამა და შვილი სამარყანდის მახლობლად. სოფელ დიმიშყთან შეხვდნენ ერთმანეთს. შეხვდნენ სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში. ულუღბეგმა და აბდ ალ-აზიზმა სასტიკი მარცხი განიცადეს და გაქცევით უშველეს თავს.

დიდი ხანი იყო, ულუღბეგს ასე გამალებით აღარ უქენებია ცხენი. გაახსენდა წარსული დღეები, როცა რამდენიმეჯერ მოუხდა მტრისგან გაქცევა; მაშინ ახალგაზრდა იყო, გულიც ერჩოდა და ჯანიც მოსდევდა, ახლა კი ხანში შესული და ჯანგატეხილი საკუთარ შვილს გაუბრბოდა.

ულუღბეგმა და აბდ ალ-აზიზმა სამარყანდის კართან მიაგდეს აქაფებული ცხენები. მაგრამ ულუღბეგის ბედის ჩარხი უკვე უკულმა ბრუნავდა. მის მიერვე დანიშნულმა მოხელემ საკუთარ დედაქალაქში აღარ შეუშვა. მამამ და შვილმა რამდენიმე ერთგულ მსახურთან ერთად ჩრდილოეთისკენ აიღეს გეზი და შაჰროხიეს სიმაგრეს მიაღწენ, მაგრამ იქაც გაუცრუვდათ იმედი. იქაურ ციხისთავს უკვე გაეგო სამარყანდთან მომხდარი ბრძოლის შედეგი და ულუღბეგის შეპყრობაც კი დააპირა, რომ აბდ ალ-ლატიფისთვის გადაეცა.

პატივმოყვარე და ზვიადი მბრძანებელი, რომელსაც საკუთარ ქვეყანაში თავშესაფარი აღარ გააჩნდა, ერთბაშად მოტყდა. იგი შაჰროხიეს გაეცალა, მინდორში ჩამოხდა და მიწაზე ჩაიკეცა. დიდ ხანს

იჭდა ასე, ნაღვლიანად ჩაეკიდა თავი და ფიქრებს მისცემოდა. ერთი ჯირობა იფიქრა, უზბეკთა ხანთან მისულიყო და შემწეობა ეთხოვა, მაგრამ თვითონვე უარყო ეს ფიქრი. სხვა გამოსავალი არ ჩანდა, ბედს უნდა დამორჩილებოდა.

ულულბეგი და აბდ ალ-აზიზი სამარყანდს დაბრუნდნენ და გამარჯვებულ აბდ ალ-ლატიფს ჩაბარდნენ. ულულბეგს გადაწყვეტილი ჰქონდა, უფროსი შვილისთვის დაეთმო ტახტი, თვითონ კი დარჩენილი დღეები ასტრონომიულ კვლევა-ძიებაში გაეტარებინა. მაგრამ ასეთი გეგმა ხელსაყრელი არ იყო ულულბეგის მტრებისათვის. მათი რჩევით, აბდ ალ-ლატიფმა შესთავაზა მამას, მექას წასულიყო სალოცავად და ცოდვების მოსანანიებლად. ულულბეგი რამდენიმე დღეში მოემზადა და გზას გაუდგა. მას მეგზურად მიუჩინეს ვინმე მოჰამედ ხოსროვი, რომელიც უკვე ნამყოფი იყო მექაში.

სანამ ულულბეგი სამგზავროდ ემზადებოდა, სამარყანდში შავბნელი საქმე მზადდებოდა. თვითონ რომ არაფერში გარეულიყო, აბდ ალ-ლატიფმა გამოძებნა ჩინგიზიანთა შთამომავალი ვილატ გლახაკი და იგი თემურის დროს არსებული წესისამებრ ხანად გამოაცხადა. შემდეგ მანვე შეაგულიანა ვინმე აბასი, ვისი მამაც ულულბეგის ბრძანებით სიკვდილით დაესაჯათ. აბასი ხანს ეახლა და სისხლის აღების ნებართვა ითხოვა. ხანმა ბრძანა, შარიათის მიხედვით აღსარულდესო. ულულბეგის გამგზავრების დღეს სამარყანდში დაიწყო ქაღალდი, რომელიც უფლებას აძლევდა აბასს, სამაგიერო გადაეხადა ულულბეგისთვის მამის სიკვდილის გამო. ეს გადაწყვეტილება სამარყანდის უმაღლესმა სასულიერო პირებმა დაადასტურეს. მხოლოდ ქალაქის ყადი არ დაეთანხმა სიკვდილის განაჩენს. ეს თანამდებობა ეჭირა შამს ედ-დინ მოჰამედ მისქინს, რომელიც ღვთისმოსავი და პატიოსანი ადამიანი იყო. ადრე, ულულბეგის გამგებლობის საუკეთესო წლებში, ყადის ჰყოფნიდა გაძევაობა, თამამად ემხილებოდა ხოლმე იგი უსამართლობაში. ახლა ყადი მისქინი ხედავდა, რომ უდიდესი ბოროტმოქმედება მზადდებოდა, მაგრამ არაფრის გაკეთება შეეძლო იმის გარდა. რომ თვითონ არ დაედასტურებინა საზიზღარი მკვლელობის ნებართვა.

იმავე საღამოს ულულბეგი ვერაგულად მოკლეს სამარყანდის მახლობლად მდებარე ერთ სოფელში.

რამდენიმე დღის შემდეგ აბდ ალ-ლატიფმა თავისი უმცროსი ძმა აბდ ალ-აზიზიც მოაკვლევინა. მასთან ერთად დახოცეს ულუღბეგის ერთგული რამდენიმე ამირიც.

თ. ყარი-ნიაზოვის აზრით. მსოფლიოს უდიდესი ასტრონომის მკვლელობაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა ნაყშბანდიეს სუფიური ორდენის მეთაურმა ხოჯა აპარამა, რომელიც შეუთრეგებელი მტერი იყო ყველაფერი მოწინავესი. პროგრესისა, მეცნიერების. იგი წლების განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ულუღბეგის წინააღმდეგ ბრძოლას და მკვლელობაც მის მიერ ჩაგონებული აქტი იყო.

შ უ რ ი ს ბ ე ბ ა

აბდ ალ-ლატიფი სასტიკად გაუსწორდა ულუღბეგის მომხრეებს, მტკიცედ დაიკავა თემურიანთა ტახტი და მოკლე ხანში მამამისის მთელი სამფლობელო დაიმორჩილა. წყაროების ცნობით, იმ ზამთარს მომთაბარე უზბეკებმაც კი ვერ გაბედეს მავერანნაჰრზე თავდასხმა აბდ ალ-ლატიფის შიშით და ახლოსაც არ გაკარებიან სამარყანდს.

ახალგაზრდა მბრძანებელი სულ მალე რეაქციონერ ღეთის მსახურთა გავლენის ქვეშ მოექცა. მისი ტახტზე ასვლისთანავე გააქტიურდნენ ნაყშბანდიეს დერვიშულ-სუფიური ორდენის წარმომადგენლები, რომელთაც სძაგდათ ულუღბეგი სწავლულობისა და თავისუფალი აზროვნებისათვის. სამარყანდის კულტურულმა ცხოვრებამ სულ სხვა მიმართულება მიიღო. მის სათავეში აღმოჩნდნენ უწიგნური და უმეცარი სასულიერო პირნი. აბდ ალ-ლატიფი საკმაოდ განსწავლული იყო ისტორიასა და ასტრონომიაში, მაგრამ ახლა საათობით იჯდა, მოთმინებით ისმენდა დერვიშთა შეიხების ბუნდოვან ნათბარს და ზოგჯერ თვითონაც მონაწილეობდა კამათში.

თუ რეაქციული სასულიერო წოდების გავლენა გაიზარდა აბდ ალ-ლატიფის სახელმწიფოს სათავეში ჩადგომის შემდეგ, მშრომელი მოსახლეობისა და მოლაშქრეთა მდგომარეობა მნიშვნელოვნად გაუარესდა. ულუღბეგის ვაჟი ძლიერი და ულმობელი გამგებელი იყო, სულ მცირე ურჩობასაც კი არავის აბატებდა და სასტიკად უსწორდებოდა დამნაშავეებს. თანამედროვის სიტყვით, მას „მოხუ-

ცების პატივისცემა არა ჰქონდა, ახალგაზრდების შეწყალება კი დანაშაულად მიაჩნდა“. ამიტომაც იყო, რომ აბდ ალ-ლატიფის მმართველობით უკმაყოფილო პირთა რიცხვი სწრაფად იზრდებოდა. ხალხს სძულდა მამის მკვლელი ხელმწიფე, მაგრამ აშკარად მის წინააღმდეგ აჯანყებას ვერ ბედავდნენ. ბოლოს ულუღბეგისა და აბდ ალ-აზიზის ნუქერები შეითქვნენ და სისხლის აღება გადაწყვიტეს.

მუსლიმანური სამართლის მიხედვით კაცის მოკვლის ან დაჭრის შემთხვევაში და ზოგიერთი სხვა დანაშაულისათვის სასჯელის ზომად გამოყენებული უნდა ყოფილიყო სისხლის აღება. ისლამის წინა ხანის არაბეთში მესისხლეობა მოკლულის მთელ გვარს ევალებოდა და ასევე მკვლელის მთელ გვარზე ვრცელდებოდა, რასაც უსასრულო ხოცვა-ჟლეტა სდევდა თან. წინასწარმეტყველმა მუჰამედმა (VII ს.) შეზღუდა სისხლის აღების უფლება. ამიერიდან სისხლის აღება მხოლოდ პირადად მკვლელზე შეეძლოთ მოკლულის მახლობლებს („თუ ვინმე უსამართლოდ მოიკლა, ჩვენ მის მახლობელს მიეცეით უფლება...“ — ყურანი; XVIII, 35). ამ წესის საფუძველზე მოაწყო აბდ ალ-ლატიფმა ულუღბეგის მკვლელობა და ამავე წესის მსხვერპლი შეიქნა თვითონაც.

როგორც კი გამოზავნულდა და არე-მარე ამწვანდა, აბდ ალ-ლატიფმა ქალაქგარეთა ბაღებში გადაინაცვლა. მთელ თავისუფალ დროს იქ ატარებდა, ღამის სათევდადც რჩებოდა და დილაადრიან ბრუნდებოდა ხოლმე ქალაქში. ეს გაითვალისწინეს ულუღბეგისა და აბდ ალ-აზიზის მსახურთ, რომელთაც, მუსლიმანური სამართლის მიხედვით, უფლება ჰქონდათ სისხლის აღებისა.

1450 წლის 8 მაისს დილით აბდ ალ-ლატიფი მცირე ამალით „მოედნის ბაღიდან“ ქალაქისაკენ მიეშურებოდა. პარასკევი დღე იყო და საკრებულო მიზგითში საზეიმო ღვთისმსახურება უნდა გამართულიყო. სასულიერო პირთა სურვილს აყოლილი აბდ ალ-ლატიფი, პირველი მართლმორწმუნე ხალიფების მიბაძვით, პარასკევობით თვითონ კითხულობდა ხუტბას მიზგითში.

იმ დღეს უჩვეულოდ შეშფოთებული და ნირშეცვლილი ჩანდა გოროზი მბრძანებელი. ღამით ცუდი სიზმარი ენახა. საკუთარი მოჭრილი თავი მიაართვეს თურმე ტაშტით. ოფლში გაღვრილმა გამოიღვიძა და კარგა ხანს ვერ გამოერკვა საშინელი სიზმრისგან. მერე

ნიზამის წიგნს სტაცა ხელი; უნდოდა ლექსით ემკითხავა. ალაღბედ-ზე გადაშალა და წაიკითხა: „მამის მკვლელი ხელმწიფობას ვერა იქს, თუნდაც რბმ ქნას, ექვს თვეზე მეტს ვერ გაძლებს“.

მკმუნვარე ფიქრში გართული აბდ ალ-ლატიფი ისე მიუახლოვ-და სამარყანდს, რომ ერთხელაც არ აუღია თავი. მისი უგუნებობით შემკრთალი მხლებლები ხმაგაკმენდილი მისდევდნენ მოშორებით.

შეთქმულები ქალაქის გაღავანსა და „ახალ ბაღს“ შორის დარჩენილ ვიწრო გასაღვალში ჩასაფრებოდნენ... უცებ ნატყორცნა ისრის ზუზუნმა დაარღვია სიჩუმე. აბდ ალ-ლატიფმა მკერდზე იტა-ცა ხელი. „ვაი, ალაპ, ისარი მომხვდა!“ — ამის თქმალა მოასწრო და ძირს გადმოვარდა. მხლებლებმა ცხენები შეაბრუნეს და უკან მოუხედავად გაქუსლეს. შეთქმულნი აბდ ალ-ლატიფს მიცვივდნენ, თავი მოკვეთეს და ულულბეგის მედრესეს კარიბჭეზე გამოჰკიდეს.

რა თქმა უნდა, ადვილი შესაძლებელია, რომ აბდ ალ-ლატიფის ლიზმრისა და ლექსით მკითხაობის ამბავი მისი სიკვდილის შემდეგ იყოს შეთხზული (ისევე, როგორც მოგვანებით შეიქმნა ვერსია, თითქოს მამამ და შვილმა ჰოროსკოპები შეიდგინეს და დარწმუნდ-ნენ, რომ ერთიმეორისაგან ელოდათ საშიშროება). მაგრამ ის კი ფაქტია. რომ მამის მკვლელმა მართლაც მხოლოდ ექვსიოდე თვეს გაძლო ტახტზე.

შეთქმულებმა საპყრობილედან გამოიყვანეს და ტახტზე დასვეს უფლისწული აბდულა. იგი ულულბეგის ძმის იბრაჰიმ-სულთანის შვილი იყო. მამა რომ გარდაეცვალა (1433 წ.), აბდულა სულ ორი წლისა იყო. შაჰროხის სიცოცხლეში აბდულა ფარსში იმყოფებოდა და იმ ოლქის გამგებლად ითვლებოდა. 1448 წლიდან აბდულა ჯერ ალა ედ-დოვლეს ლაშქარში იყო. მერე კი ულულბეგს მიემხრო და მისი ერთ-ერთი ქალიშვილიც შეირთო ცოლად. ულულბეგმა რომ აბდ ალ-ლატიფის წინააღმდეგ გაილაშქრა ამუ-დარიანზე, აბდულაც თან ახლდა. ერთ-ერთი შეტაკების დროს გამოუცდელი აბდულა ტყვედ ჩაუვარდა აბდ ალ-ლატიფს, რომელმაც დაინდო ბიძაშვილი და არ მოაკვლევინა.

ახლა, სრულიად მოულოდნელად ხელისუფლების სათავეში რომ აღმოჩნდა, აბდულამ, რომელსაც სამარყანდის შეიხ ალ-ისლამი უჭერდა მხარს, გადაწყვიტა საბოლოოდ მოენადირებინა აბდ ალ-

ლათინთა უკმაყოფილო მეომართა გული და შეთქმულების მონაწილეებიც დაეჯილდოებინა. მან ბრძანა სახელმწიფო ხაზინის გახსნა და უხვად გასცა საბოძვარი.

აბდულა ცდილობდა ბიძისათვის მიეზაძა და მავერანნაჰრის პოლიტიკური და კულტურული ცხოვრება ულუღბეგის დროინდელ კალაპოტში ჩაეყენებინა. აბდ ალ-ლატიფის ხანმოკლე, მაგრამ სასტიკი გამგებლობის შემდეგ სამარყანდელეებს შედარებით უკეთესი დღეები დაუდგათ.

ახალი გამგებლის განკარგულებით ულუღბეგის ნეშტი მედრესედან გურ-ე მირის აკლდამაში გადაასვენეს. ნაცრისფერ მარმარილოს ქვაზე გაკეთებულ სპარსულ წარწერაში აღნიშნულია, რომ როდესაც ხელმწიფის ცხოვრების ეამმა გარკვეულ ზღვარს მიაღწია და განგებისაგან მისთვის განკუთვნილი ვადა უღმობელი ბედისწერისაგან დანიშნულ მიჯნამდე მივიდა, მისი შვილი უკანონოდ მოექცა და ხანჯლის წვერით განგმირა მამა, რის გამოც იგი მოწამებული სიკვდილით აღესრულა.

როგორც კი აბდ ალ-ლატიფის მკვლელობის ამბავმა ბუხარას მიაღწია, იქაურმა თავკაცებმა აბდულას სასწრაფოდ დაუპირისპირეს ერთ-ერთი თემურიანი უფლისწული აბუ საიდი. ბუხარა ოდითგანვე ულუღბეგის მოწინააღმდეგე რეაქციულ ძალთა თავმოყრის ადგილს წარმოადგენდა. ახლაც ეს ძალები ცდილობდნენ ტახტიდან ჩამოეგდოთ აბდულა და თავიანთი კაცი გაემეფებინათ. აბუ საიდმა უზბეკთა ხანი აბულ-ხეირი დაიხმარა და 1451 წლის ივნისში დამარცხა აბდულას ლაშქარი. აბდულა ამ ბრძოლაში მოკლეს. გამარჯვებულნი სამარყანდელე შევიდნენ და აბუ საიდმა მავერანნაჰრის გამგებლის ტახტი დაიკავა.

ახალი გამგებლის გარშემო თავი მოიყარეს მუსლიმან ღვთის მსახურთა ყველაზე რეაქციულმა წარმომადგენლებმა. მალე ტაშკენტიდან ჩამოვიდა ხოჯა აჰრარი, რომელიც აბუ საიდის პოლიტიკის სულისჩამდგმელი გახდა. აბუ საიდს თვალწინ ჰქონდა ულუღბეგისა და აბდულას სამწუხარო მაგალითი და იძულებული იყო, ანგარიში გაეწია ხოჯა აჰრარისათვის იმ დიდი გავლენის გამო, რომლითაც იგი სარგებლობდა რეაქციულ სასულიერო პირთა შორის. ამავე დროს აბუ საიდს არც ის ავიწყდებოდა, რომ ხოჯა აჰრარი ერთ-ერთი უმ-

დიდრესი ადამიანი იყო მთელს მავერანნაჰრში და მასთან ბრძოლა გვირგვინოსანსაც გაუჭირდებოდა. ამიტომაც იყო, რომ მან ფაქტურად დაუთმო ხელისუფლება ხოჯა აჰარას. ამიერიდან, მთელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მავერანნაჰრს ფაქტიურად დერვიშთა შეიხი ხოჯა აჰარი განაგებდა.

უკვდავება

აბუ საიდის გამგებლობის პირველსავე წლებში სამარყანდის ასტრონომიული ობსერვატორია დაკარგილდა. თავზარდაცემული ვარსკვლავთმრიცხველნი სხვადასხვა მხარეს დაიფანტნენ. ალი ყუშჩიმაც დასტოვა ობსერვატორია და თან წაიღო ულუღბეგის „ზიჯის“ ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი ხელნაწერი. მანვე გამოიტანა აგრეთვე ზოგიერთი აუცილებელი ასტრონომიული ხელსაწყო, ბევრი ძვირფასი ასტრონომიული ნაშრომი და ცის მნათობებზე ხანგრძლივ დაკვირვებათა ჩანაწერები, რომელთა გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა „ახალი გურაგანული ცხრილების“ დასრულება.

ულუღბეგის მედრესეს ერთ პატარა სენაჟში გამოკეტილი ალი ყუშჩი დღესა და ღამეს აწორებდა მუშაობაში. მას საშუალება არ ჰქონდა ძველებურად ფართო მასშტაბით ეწარმოებინა დაკვირვებანი, მაგრამ ასეთ მიზანს აღარც ისახავდა სახელგანთქმული მკვლევარი. ხოჯა აჰარას მხრით საერო მეცნიერებათა დევნა იმდენად გაძლიერდა, რომ ალი ყუშჩის ისლა აფიქრებდა, როგორმე გადაერჩინა და მომავალი თაობისათვის არ დაეკარგა ობსერვატორიის საქმიანობის ნაყოფი — ასტრონომიული ცხრილები. ეს კი არ იყო ადვილი საქმე, რადგან სწავლულთა მდგომარეობა სამარყანდში თანდათან უარესდებოდა. ალი ყუშჩის კარგად ესმოდა, რომ მისი ბედი ყოვლისშემძლე ხოჯა აჰარაზე იყო დამოკიდებული. იმისათვის რომ არ გაელიზიანებინა ბოროტი შეიხი და გარეგნულად მაინც შეენარჩუნებინა მასთან კარგი ურთიერთობა, ალი ყუშჩი დროდადრო მცირე ხნით ეწვეოდა ხოლმე მას. პატივმოყვარე ხოჯა აჰარას ატკობდა ულუღბეგის უახლოესი თანამშრომლისა და მეგობრის ასეთი მორჩილება, თუმცა კი გულში სძაგდა ალი ყუშჩი. ერთხელ,

როცა ალი ყუშჩი თავისი ცხრა მოწაფის თანხლებით ხოჯა აპარარის სახლისკენ მიემართებოდა, შეიხმა შორიდან დაინახა იგი და იქ მყოფთ ჩაულაპარაჲა: — აგერ ქოფაკი ძალლი მოდის ჩემთან თავისი ცხრა ლეკვითო.

დადგა დრო, როცა ალი ყუშჩიმ დაატყო, რომ ვითარება მეტის-მეტად დაიძაბა და ადვილი შესაძლებელი იყო ხოჯა აპარარის დამქაშები მასაც ისევე გასწორებოდნენ, როგორც მის მფარველსა და მასწავლებელს გაუსწორდნენ. მაშინ მან გადასწყვიტა სასწრაფოდ გასცლოდა სამარყანდს. ალი ყუშჩიმ მექაში სალოცავად წასვლა მოიმიზეზა და ნებართვაც მიიღო.

გამგზავრების წინაღლით ალი ყუშჩიმ უკანასკნელად მოინახულა ქუპაქის გორაკზე გადმომდგარი ობსერვატორია. დიდხანს დადიოდა დაცარიელებულ დარბაზებში და საკუთარი ნაბიჯების ექოს უსმენდა; „ფახრის სექსტანტის“ თხრილშიც ჩაეშვა, მზრუნველად გადაუსვა ხელი დამტვერილ მარმარილოს ფილებს; მერე ბანზე ავიდა. ხელსაწყოებიდან აღარაფერი დარჩენილიყო, მაგრამ საგულ-დაგულოდ ნაგები მიტოვებული შენობა ჯერაც მტკიცედ იდგა. ალი ყუშჩიმ გაიხსენა ობსერვატორიაში გატარებული წლები, დაძაბული შრომითა და დიდი შემოქმედებითი წარმატებებით აღბეჭდილი პერიოდი თავისი ცხოვრებისა. გაიხსენა თავისი მოძღვარნი — ბუზლუნა ყიას ედ-დინი და სათნო ყაზი-ზადე, უფროსი მეგობარი და მასწავლებელი ულუღბეგი. მათ მოგონებაზე ობოლი ცრემლი მოსწყდა ვაჟკაცის თვალს; ვინ იცის, რამდენი დღე დაუღამებიათ და რამდენი ღამე უთენებიათ აქ ალი ყუშჩის და მის კოლეგებს. განა ერთხელ და ორჯერ, ხუთჯერ, ათჯერ, ზოგჯერ ასჯერაც ამოწმებდნენ დაკვირვების შედეგებს, ერთმანეთს უჯერებდნენ და კიდევ ერთხელ ამოწმებდნენ. ასე იქმნებოდა „ახალი გურაგანული ცხრილები“. ახლა კი ამ დიდებულ შენობაში ბუკიოტებსა და ღამურებს დაედოთ ბინა.

მეორე დღეს ალი ყუშჩი მექაში მიმავალ მლოცველებს დაემგზავრა, მათთან ერთად განვლო ალაყაფის კარი და სამუდამოდ დასტოვა სამარყანდი. „სალოცავად“ მიმავალ ვარსკვლავთმრიცხველს ხურჯინი მათემატიკურ და ასტრონომიულ თხზულებათა ხელნაწერებით ჰქონდა გატენილი. თემურჩანთა სამფლობელოებს რომ გას-

ცდნენ, ალი მლოცველთა ქარავანს ჩამოშორდა, გეზი იცვალა და მალე თავრიზს მივიდა. ცოტა ხნის შემდეგ იგი სტამბოლში გადავიდა. იქ დიდი პატივით მიიღეს ოსმალეთის სულთნის, მეჰმედ II-ის კარზე. ალი ჯერ მასწავლებლად დანიშნეს აიასოფიას მიზგიტის მედრესეში. მერე კი ამ სასწავლებლის ხელმძღვანელიც გახდა. როგორც ჩანს, თავი რომ სამშვიდობოს დაეგულა, ალი ყუშჩიმ თავისი ოჯახიც გადაიყვანა სტამბოლში. ყოველ შემთხვევაში, მისი შვილიშვილი, ცნობილი ასტრონომი მერიემ ჩელებიც სტამბოლში მოღვაწეობდა და იქვე დაწერა ულუღბეგის „ზიჯის“ კომენტარი. სპეციალისტების აზრით, მერიემ ჩელების ნაშრომი ულუღბეგის თხზულების საუკეთესო აღმოსავლურ კომენტარს წარმოადგენს.

ალი ყუშჩის განსაკუთრებით უყვარდა შვილიშვილი. ეს სიყვარული იმით იყო გამოწვეული, რომ პატარა მერიემი ბავშვობაშივე დაინტერესდა ვარსკვლავებით და პაპის ბეჯითი მოწაფე და მიმდევარი გახდა. ამას გარდა, იგი თავის პირველ მასწავლებელს ყაზიზადე რუმის აგონებდა ალის (მერიემ ჩელები ალი ყუშჩის შვილიშვილიც იყო და ყაზიზადესიც, რადგან პირველის ქალიშვილი ცოლად ჰყავდა მეორის ვაჟს. სამარყანდის ობსერვატორიის თანამშრომელს ჰასან ჩელებს).

დღემდე საბოლოოდ არ არის დადგენილი ალი ყუშჩის სამარყანდიდან გამგზავრების თარიღი. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, თითქოს ულუღბეგის სიკვდილის შემდეგ მან დაუყოვნებლივ დასტოვა ქალაქი. მაგრამ ასეთ ვარაუდს ეწინააღმდეგება მთელი რიგი ფაქტებისა. ჯერ ერთი, მეჰმედ II 1451 წელს ავიდა ოსმალეთის სულთნის ტახტზე, კონსტანტინოპოლი კი თურქებმა დაიპყრეს და თავიანთი სახელმწიფოს დედაქალაქად აქციეს 1453 წელს. ასე რომ, ამ წელზე ადრე ალი ყუშჩის არ შეიძლო სტამბოლში ჩასვლა. ზოგიერთი სხვა მონაცემი ამ თარიღს ბევრად უფრო უკან სწევს. არსებული ცნობების მიხედვით, ოსმალეთს მიმავალმა ალიმ გზად შეიარა თავრიზში, სადაც იგი მიიღო თეთრპატკნიან თურქმანთა სახელმწიფოს მბრძანებელმა უზუნ-ჰასანმა. თუ ამ ფაქტს სარწმუნოდ მივიჩნევთ, მაშინ იგი არ შეიძლებოდა 1468 წელზე ადრე მომხდარიყო, რადგან თავრიზი სწორედ ამ წლიდან

بقية جدول الطوائف الانجيلية في بلاد فارس وعرض الخط استولى

عقودها	اسماء البلدان	اسماء	الزمن	عقودها	اسماء البلدان	اسماء	الزمن
عقودها	حاران	بغداد	عقودها	عقودها	حاران	بغداد	عقودها
عقودها	رومي	بغداد	عقودها	عقودها	رومي	بغداد	عقودها
عقودها	دارالمؤمنين	بغداد	عقودها	عقودها	دارالمؤمنين	بغداد	عقودها
عقودها	ماردين	بغداد	عقودها	عقودها	ماردين	بغداد	عقودها
عقودها	فرقيصا	بغداد	عقودها	عقودها	فرقيصا	بغداد	عقودها
عقودها	نصفين	بغداد	عقودها	عقودها	نصفين	بغداد	عقودها
عقودها	سحر	بغداد	عقودها	عقودها	سحر	بغداد	عقودها
عقودها	عانة	بغداد	عقودها	عقودها	عانة	بغداد	عقودها
عقودها	موصلة	بغداد	عقودها	عقودها	موصلة	بغداد	عقودها
عقودها	اربيل	بغداد	عقودها	عقودها	اربيل	بغداد	عقودها
عقودها	تكريت	بغداد	عقودها	عقودها	تكريت	بغداد	عقودها
عقودها	اميد	بغداد	عقودها	عقودها	اميد	بغداد	عقودها
عقودها	ملارجر	بغداد	عقودها	عقودها	ملارجر	بغداد	عقودها
عقودها	الخلاط	بغداد	عقودها	عقودها	الخلاط	بغداد	عقودها
عقودها	ارحس	بغداد	عقودها	عقودها	ارحس	بغداد	عقودها
عقودها	المراس	بغداد	عقودها	عقودها	المراس	بغداد	عقودها
عقودها	خوي	بغداد	عقودها	عقودها	خوي	بغداد	عقودها
عقودها	اورميه	بغداد	عقودها	عقودها	اورميه	بغداد	عقودها
عقودها	مرند	بغداد	عقودها	عقودها	مرند	بغداد	عقودها
عقودها	الحصان	بغداد	عقودها	عقودها	الحصان	بغداد	عقودها
عقودها	مراغه	بغداد	عقودها	عقودها	مراغه	بغداد	عقودها
عقودها	تبريز	بغداد	عقودها	عقودها	تبريز	بغداد	عقودها
عقودها	اردبيل	بغداد	عقودها	عقودها	اردبيل	بغداد	عقودها
عقودها	موقتان	بغداد	عقودها	عقودها	موقتان	بغداد	عقودها
عقودها	جورج	بغداد	عقودها	عقودها	جورج	بغداد	عقودها
عقودها	جنك	بغداد	عقودها	عقودها	جنك	بغداد	عقودها
عقودها	سكوتون	بغداد	عقودها	عقودها	سكوتون	بغداد	عقودها
عقودها	نفس دارملك انجار	بغداد	عقودها	عقودها	نفس دارملك انجار	بغداد	عقودها
عقودها	الان	بغداد	عقودها	عقودها	الان	بغداد	عقودها

ულულებების „ზიგის“ თბილისური ნუსხა. ქალაქთა კოორდინატები. მარჯვენა მწკრივში ქვემოდან მეორე სტრიქონი: „თბილისი, აფხაზის დედაქალაქი“ (როგორც ცნობილია, აღმოსავლურ წყაროებში „აბაზა“ მთელი საქართველოს აღსანიშნავად იხმარებოდა).

[illegible]

കു: സിംഗാപ്പൂ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100

ულუბეგის „ზიჯის“ ქართული თარგმანი. „ქვეყნების სიგძე და სიგანე“.

იქცა უზუნ-პასანის სატახტო ქალაქად, მანამდე კი ის შავბატკნიან თურქმანებს ეკუთვნოდა. ამასთან ერთად გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოებაც. ახლახან აღმოჩენილი ერთი სპარსული დოკუმენტით დასტურდება, რომ 1470 წელს ალი ყუშჩის ეკუთვნოდა სამარყანდის ერთ-ერთ მთავარ ქუჩაზე მდებარე რამდენიმე სახლი. ყველაფერი ეს გვაფიქრებინებს, რომ თავისი მფარველის სიკვდილის შემდეგ ალი კიდევ კარგა ხანს დარჩენილა ქალაქში. ამ დროის განმავლობაში ხდებოდა ასტრონომიული ცხრილების ცალკეული ადგილების დაზუსტება, საბოლოოდ გამართვა და მისი ნუსხების გამრავლება. სტამბოლში ჩასვლისთანავე ალი ყუშჩიმ სწრაფად გააერცელა ულუღბეგის „ზიჯი“, ხოლო მისი, გარდაცვალების შემდეგ (1474 წ.) ეს საქმე განაგრძო მისმა შვილიშვილმა მერიემ ჩელებიმ. მოკლე ხანში ულუღბეგისა და მისი კოლეგების ნაშრომმა ფართო პოპულარობა მოიპოვა მრავალ ქვეყანაში და საუკუნეთა განმავლობაში წარმოადგენდა სახელმძღვანელო წიგნს თეორიულსა და პრაქტიკულ ასტრონომიაში. ამიტომაც იყო, რომ დიდი უზბეკ პოეტი და სახელმწიფო მოღვაწე ალიშერ ნავოი (1441 — 1501) აღნიშნავდა: „ულუღბეგმა ხელი გაიწვდინა მეცნიერებისაკენ და ბევრსაც მიაღწია... ქვეყნიერების დასასრულამდე ყველა დროის ადამიანები მისი კანონებიდან გადმოიწერენ კანონებსა და წესებს“.

ულუღბეგის შემდეგ ასტრონომიული მეცნიერება შუა აზიაში, ისევე როგორც მთელს აღმოსავლეთში, დაქვეითებას განიცდის. მართალია, იყო რამდენიმე ცდა ასტრონომიის აღორძინებისა, მაგრამ ორიგინალური ნაშრომები აქ აღარ შექმნილა. XVII-XVIII საუკუნეებში ინდოეთში შედგა ორი „ზიჯი“ — აბუ მოლა ფარიდ დეჰლევის „შაჰ-ჰაჰანური ცხრილები“ და ზემოთ უკვე მოხსენიებული „მოჰამედ-შაჰური ცხრილები“ საეოი ჯაი სინგისა. მუდარება ცხადყოფს, რომ ორივე ნაშრომი მთლიანად სამარყანდული სკოლის მონაცემებს ემყარება და ულუღბეგის „ზიჯის“ მიხედვით არის გამართული. მათი ავტორები უხვად სარგებლობენ სამარყანდელი კოლეგების სამეცნიერო მემკვიდრეობით და მალალ შეფასებას აძლევენ ულუღბეგის მოღვაწეობას. ფარიდ დეჰლევის აზრით, „არსებული ასტრონომიული ცხრილებიდან ამჟამად ყველაზე მეტად დაფასებული და ყველაზე ზუსტი სამარყანდული ცხრილებია“. საეოი

ჯაი სინგი, რომელმაც სამარყანდული ნიმუშების მიხედვით დაამზადა ხელსაწყოები: თავისი ობსერვატორიებისათვის, ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ „განსვენებული წამებული სულთნის მირზა ულუღბეგის ქამიდან აწინდელ დრომდე, სამასზე მეტი წლის განმავლობაში, დიდებულ სულთანთაგან და სახელოვანი და ღირსეული ხალხიდან ისლამის სამყაროში არავინ აქცევდა ამ საქმეს ჯეროვან ყურადღებას“.

როგორც ცნობილია, თემურ-ლენგი ჩინეთის დაპყრობაზე ოცნებობდა და გაილაშქრა კიდეც მის წინააღმდეგ, მაგრამ აღარ დასცალდა ჩანაფიქრის შესრულება. ულუღბეგს აზრადაც არ გაუვლია ჩინეთის დალაშქრა, მაგრამ მის მიერ დაარსებული ობსერვატორიის საქმიანობის ამბავი ამ ქვეყანასაც მისწვდა და იმაზე მეტად გაუთქვა სახელი, ვიდრე მის პაპას ბრძოლებმა და დაპყრობებმა. სწავლული იეზუიტი მისიონერი ანტუან გობილი, რომელიც XVIII საუკუნის დამდეგს ცხოვრობდა ჩინეთში და მონაწილეობდა პეკინის ობსერვატორიის გამართვაში, წერდა, რომ „ყველაფერი, რაც ჩინელებმა ისწავლეს ასტრონომიის დარგში, დასავლეთიდან, სამარყანდის სანახებიდან მოვიდა“.

V—XII საუკუნეებში ევროპულ მეცნიერებაში სქოლასტიკა და ღვთისმეტყველება ბატონობდა. XII საუკუნისათვის ევროპაში განვითარდა ფეოდალური ქალაქები, დაწინაურდა სახელოსნო წარმოება და ვაჭრობა. ჯვაროსნულ ლაშქრობათა შედეგად ევროპელებს საშუალება მიეცათ გაცნობოდნენ აღმოსავლურ კულტურას. ამ დროიდან ქრისტიანული ეკლესია იძულებული შეიქნა ნება დაერთო ძველი ბერძნული მეცნიერების ზოგიერთი მონაპოვრის გამოყენებისა. XV—XVII საუკუნეთა დიდ გეოგრაფიულ აღმოჩენებს თან მოჰყვა საერთაშორისო ვაჭრობისა და ზღვაოსნობის განვითარება. მეზღვაურებს ღია ზღვაში მიმართულების გასარკვევად ასტრონომიული მეთოდების გამოყენება დასჭირდათ. ამას გარდა, გაჩნდა სხვა პრაქტიკული პრობლემებიც (მაგალითად, კალენდრის შესწორების აუცილებლობა), რომლებიც გადაუდებლად მოითხოვდნენ ვარსკვლავთმრიცხველობის განვითარებას. ასტრონომიული კვლევა-ძიების ცენტრმა კვლავ დასავლეთში გადაინაცვლა. აღებული ხანის ევროპული მეცნიერების ისტორიას ამშვენებენ სახელები ისეთ

დიდ. მოღვაწეთა, როგორებიც არიან ნიკოლოზ კოპერნიკი, ჯორდანო ბრუნო, გალილეო გალილეი, იოჰან კეპლერი. ამავე დროს ევროპაში გაცხოველდა ინტერესი ვარსკვლავთა კატალოგების მიმართ და აქაური ასტრონომები თავიანთი სამარყანდელი კოლეგების ნაშრომსაც გაეცნენ. „ახალმა გურაგანულმა ცხრილებმა“ უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა ევროპელ მეცნიერებზე. ულუბეგას „ზიჯის“ სხვადასხვა ნაწილები ითარგმნება და ზედიზედ იბეჭდება XVII — XIX საუკუნეებში. ულუბეგის მიერ მიღწეული შედეგების სიზუსტით აღფრთოვანებული ცნობილი ფრანგი მათემატიკოსი და ასტრონომი ლაპლასი „ასტრონომიის ისტორიაში უდიდეს დამკვირვებელს“ უწოდებდა მას.

ჩვენამდე მოაღწია ერთმა ძველმა გრავეურამ. რომელიც XVII საუკუნეშია დაბეჭდილი ჰოლანდიაში. ამ ნახატზე გამოსახულია მსოფლიოს უდიდეს ვარსკვლავთმრიცხველთა კრება ასტრონომიის ქალღმერთის ურანიის თავმჯდომარეობით. შეკრებილთა შორის მრგვალ მაგიდას უსხედან კლავდიოს პტოლემეიოსი, ნიკოლოზ კოპერნიკი, ტიხო ბრაჰე. ურანიის ხელმარჯვნივ ზის ულუბეგი. მის თავს ზევით კედელზე მიკრულ ფირფიტაზე ლათინური წარწერაა: *Successoribus Rem serio commendo* — „მემკვიდრეთ საქმეს სერიოზულად ვაბარებ“.

მართლაც დიდი უნდა ყოფილიყო შუააზიელი მეცნიერის დამსახურება, რომ XVII საუკუნეში, ევროპაში ასტრონომიის უდიდეს წარმატებათა ხანაში, მისთვის ესოდენ საპატიო ადგილი მიეჩინათ მსოფლიოს გამოჩენილ ასტრონომთა თანავარსკვლავედში.

რეაქციონერებმა სიცოცხლე მოუსწრაფეს ულუბეგს, მაგრამ მათ ვერ შეძლეს მისი მეცნიერული მემკვიდრეობის მოსპობა. მომავალმა თაობებმა, როგორც აღმოსავლეთში ისე დასავლეთში, სწორად გაიგეს და ღირსეულად დააფასეს სამარყანდელ სწავლულთა მიერ შედგენილი ასტრონომიული ცხრილების დიდი მნიშვნელობა. ამ ნაშრომის წყალობით ულუბეგმა მტკიცედ დაიმკვიდრა ადგილი საკაცობრიო კულტურის ისტორიაში და უკვდავებაში შედგა ფეხი.

ულუბავს მხოლოდ ერთხელ მოუხდა საქართველოში ყოფნა, ისიც ბავშვობაში. ინდოეთიდან მობრუნებულმა თემურ-ლენგმა კვლავ დასავლეთისაკენ გაილაშქრა და ხუთი წლის ულუბავიც თან წაიყვანა. 1399 წლის ზამთარში იგი ყარაბაღს მივიდა, მძიმე ალალი და ლაშქრის ძირითადი ნაწილი იქ დადგა საზამთროდ, თემურმა კი ყოველი ათი მხედრიდან სამი შეარჩია, ათი დღის საგზალი წაიღო და საქართველოს მიაშურა. ეს იყო თემურის ლაშქრის მეოთხე შემოსევა ჩვენს ქვეყანაში. როგორც ჩანს, ამ ლაშქრობაში ულუბავიც ხლებია თემურ-ლენგს (დოვლეთშაჰი ამ ამბავს 1397/8 წლით ათარიღებს, მაგრამ იმ დროს თემური მავერან-ნაჰრში იყო და ინდოეთს სალაშქროდ ემზადებოდა). პატარა უფლისწულზე დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია ამიერკავკასიის ქვეყნების ნახვას. ორმოცდაათი წლის შემდეგაც კი, ბავშვობის მეგობარს რომ შეხვდა, მან სიამოვნებით მოიგონა ყარაბაღს ყოფნა, საქართველოში „საღვთო ომის“ ამბები და იქაური საკვირველებანი.

სულ თერთმეტიოდე წლის ბიჭი იყო ულუბავი, თემურის მემკვიდრეობისათვის ბრძოლაში რომ ჩააბეს. ამის შემდეგ მის მთავარ საზრუნავს ხელისუფლების შენარჩუნება და მავერანნაჰრის გამგებლობა შეადგენდა. ამიტომაც იყო, რომ ულუბავს შემდგომში პირი აღარ უქნია ირანისა და ამიერკავკასიისაკენ. ყარაბაღსა და საქართველოში ყოფნის ამბებიც ბავშვობის შორეულ საამურო მოგონებად შემორჩა.

სამაგიეროდ, ულუბავის ხელმძღვანელობითა და მონაწილეობით შედგენილმა „ახალმა გურაგანულმა ცხრილებმა“ მოაღწიეს საქართველომდე. ძველთაძველი მწიგნობრობის ქვეყანაში, მეცნიერების სხვა დარგებთან ერთად, ოდითგანვე სათანადო ყურადღება ექცეოდა თეორიული და პრაქტიკული ვარსკვლავთმრიცხველობის განვითარებას. ამას მოწმობს X—XIX საუკუნეებში შედგენილი თუ თარგმნილი ასტრონომიული თხზულებანი, რომელთა ხელნაწერები საკმაო რაოდენობით მოიპოვება.

მკიდრო პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობის წყალობით, რაც საქართველოს მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებთან ჰქონდა, აღმოსავლური ენების, მეტადრე სპარსულის ცოდნა იშვიათი მოვლენა არ იყო ჩვენში. საუკუნეთა განმავლობაში ბევრი ქართველი დედანშივე ეცნობოდა არა მარტო სპარსული კლასიკური ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშებს, არამედ სხვადასხვა ქვეყნებში სპარსულ ენაზე შედგენილ საისტორიო ნაწარმოებებსაც და მეცნიერულ ნაშრომებს ცოდნის სხვადასხვა დარგიდან.

გარკვეული წარმოდგენა იმ სპარსულ თხზულებებზე, რომლებსაც ჩვენი ძეგლები კითხულობდნენ, შეიძლება შეგვიქმნას საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტის სპარსულ ხელნაწერთა კოლექციამ. აქ თავმოყრილ რეაასამდე ხელნაწერს შორის მხატვრულ ნაწარმოებებთან ერთად გვხვდება საისტორიო თხზულებები. აგრეთვე ნაშრომები ასტრონომიის, გეოგრაფიის, მედიცინის და მეცნიერების სხვა დარგებიდან. ამ ნაშრომთა შორის არის ულუბეგის „ზიჯის“ მდიდრულად გაფორმებული ხელნაწერიც. იგი დაწერილია ლამაზი კალიგრაფიული ხელით კარგი ხარისხის სქელ ქაღალდზე. სათაურებისა და ტაბულებისათვის გამოყენებულია ოქროს ვარაყი, ლურჯი და წითელი მელანი.

ულუბეგის ნაშრომი ფართოდ იყო გავრცელებული მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში. ამით აიხსნება, რომ ამჟამად აღმოსავლურ ხელნაწერთა თითქმის ყველა, ცოტად თუ ბევრად ცნობილ კოლექციაში მოიპოვება „აზალი გურაგანული ცხრილების“ ნუსხები. საკმაო რაოდენობით არის მისი ხელნაწერები საბჭოთა კავშირის სიძველეთსაცავებშიც. ამდენად, ულუბეგის „ზიჯის“ თბილისური ნუსხა რაიმე განსაკუთრებულ იშვიათობას არ წარმოადგენს, მაგრამ იგი მოწმობს, რომ ჩვენშიც იცნობდნენ და აფასებდნენ შუა საუკუნეთა ასტრონომიული აზროვნების ამ შესანიშნავ ქმნილებას.

XVIII საუკუნის დამდეგიდან საქართველოში ფართოდ გაიშალა კულტურულ-შემოქმედებითი საქმიანობა. მისი მოთავე და უშუალო მონაწილე იყო ღრმად განსწავლული მწიგნობარი და გონიერი სახელმწიფო მოღვაწე ვახტანგ VI. მან თავისი დროისა-

თვის კარგი განათლება მიიღო; შეისწავლა ქართული 'საერო და სასულიერო ლიტერატურა, საისტორიო მწერლობა, დაეუფლა ენებს. გარდა ამისა, მისი სწავლა-აღზრდის დროს სათანადო ყურადღება ექცეოდა ზუსტ მეცნიერებებსაც, კერძოდ, ასტრონომიას. საამისოდ საგანგებოდ შეუდგენიათ სახელმძღვანელო წიგნი და ასტროლობიაც დაუმზადებიათ ქართული წარწერებით.

ვახტანგის მრავალფეროვან ლიტერატურულ-სამეცნიერო მოღვაწეობაში ერთ-ერთი პირველი ადგილი უჭირავს მთარგმნელობას. იგი პირადად თარგმნიდა ან ათარგმნიებდა არა მარტო სპარსული მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშებს, არამედ მეცნიერულ ტრაქტატებსაც. ვახტანგმა ყურადღება მიაქცია იმ გარემოებას, რომ „საქართველო მრავალგზის მოოხრებულყო და არღარა დაშთომილიყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილოსოფოსთა“. ამ ხარვეზის შევსების მიზნით ვახტანგმა საგანგებოდ შეისწავლა აღმოსავლური სამეცნიერო ლიტერატურა და შეარჩია ისეთი თხზულებები, რომელთა გაცნობა, მისი აზრით, პირველ რიგში აუცილებელი იყო მოწინავე ქართული საზოგადოებისათვის.

1709 და 1711 წლებში ქართველთა და ირანელთა ლაშქართან ერთად ავღანელთა წინააღმდეგ ბრძოლას შეეწირნენ ქართლის მეფეები გიორგი XI და მისი ძმისწული ქაიხოსრო ლევანის ძე. 1712 წლის გაზაფხულზე ვახტანგი ირანს გაემგზავრა, რათა სეფიანთა სახელმწიფოს მბრძანებლის სულთან-ჰოსეინისგან ქართლის მეფობა მიეღო. ვახტანგის მეფედ დამტკიცების საქმე გაჭიანურდა, რადგან შაჰმა მუსლიმანური სარწმუნოების მიღება მოსთხოვა. საქმის გამორკვევამდე ვახტანგი ირანში დარჩა. მან ფარულად კავშირი გააბა საფრანგეთის მთავრობასთან და თავისი აღმზრდელი სულხან-საბა ორბელიანი მიავლინა ევროპაში ელჩად. ამავე დროს ვახტანგი ნაყოფიერ მთარგმნელობით საქმიანობასაც ეწეოდა. კერძოდ, ისტაჰანში ყოფნის დროს, 1713—1714 წლებში, მან „მირზა აბდუ რიზა თავრიზელის წიგნის კითხვითა და თანაშეწევნითა“ სპარსულიდან თარგმნა ულუღბეგის „ახალი გურაგანული ცხრილები“. გარდა ამ თხზულებისა, ვახტანგმა ქართულად გამართა აგრეთვე ნასირ ედ-დინ ტუსის „სტროლობის სასწავლებელი წიგნი“, „ქმნულების ცოდნის წიგნი“ ანუ „აიათი“ („ჰაიათ“ ასტრონო-

მიას ნიშნავს) და „ჰელაიათ ან-ნოჯუმ“ („ასტრონომიის სახელმძღვანელო“).

მალე ვახტანგი დარწმუნდა, რომ ევროპიდან დახმარების მიღების იმედი ფუჭი ოცნება იყო. 1716 წელს იგი შაჰის მოთხოვნას დაჟაბულდა, ქართლის მეფობა მიიღო და ირანის სპასალარიც გახდა. 1719 წელს საქართველოში დაბრუნებულმა ვახტანგ VI-მ განაახლა ენერგიული სახელმწიფოებრივი და კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა. ვახტანგის სამეცნიერო მოღვაწეობაში კვლავაც დიდი ადგილი ეთმობოდა ასტრონომიას. თუ რაოდენ აფასებდა სწავლული მეფე ვარსკვლავთმრიცხველობას, შემდეგი ფაქტიდანაც ჩანს: ვახტანგის მიერ თბილისში დაარსებული სტამბა უპირატესად სასულიერო წიგნებს ბეჭდავდა („სახარება“, „დავითნი“, „სამოციქულო“, „უამნი“, „ეურთხევანი“...). ამ სტამბაში გამოცემული ოცი წიგნიდან სულ სამი იყო საერო ხასიათისა: სასკოლო სახელმძღვანელო — „სწავლა, თუ ვითარ მართებს მოძღვარსა სწავლება მოწაფისა“ (1711 წ.), „ვეფხისტყაოსანი“ (1712 წ.) და ვახტანგის მიერ სპარსულიდან თარგმნილი „ქმნულების ცოდნის წიგნი“ (1721 წ.). საფიქრებელია, რომ ვახტანგს ბევრი სხვა თხზულების დაბეჭდვაც ჰქონდა განზრახული, მაგრამ უაღრესად გართულებული პოლიტიკური ვითარების გამო იძულებული გახდა რუსეთს გადასახლებულიყო (1724 წ.). თბილისი ოსმალებმა დაიპყრეს და სტამბის მუშაობაც შეწყდა. გამოსაცემად გამიზნული ბევრი ნაშრომი, მათ შორის ულუღბეგის „ზიჯიც“, დაუბეჭდავი დარჩა.

როგორც ჩანს, ვახტანგს რუსეთშიც არ შეუწყვეტია „ზიჯის“ ქართულ თარგმანზე მუშაობა. საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის აზიის ხალხთა ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაში დაცულია „ზიჯის“ ქართული თარგმანის ხელნაწერი, რომელიც ვახტანგის ხელით არის ნასწორები. ვახტანგს კიდევ ერთხელ გაუქრავს შალაშინი თარგმანისათვის და ზოგიერთი აღმოსავლური (არაბული ან სპარსული) სიტყვის ნაცვლად ქართული ჩაუწერია (მაგალითად: ელმ — სწავლა, მაყალა — კარი, თარიღ — ქორანიკონი, შამს — მზე და ა. შ.). რამდენიმე ნაწყვეტი ამ ხელნაწერიდან სპარსულ ტექსტთან ერთად 1926 წელს გამოაქვეყნა ცნობილმა ირანისტმა პროფ. ი. მარმა.

თხზულების მეორე ნუსხა, რომელიც ვახტანგის გასწორებული დედნიდან არის გადაწერილი რუსეთში 1735 — 1737 წლებში, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში ინახება („ვარსკვლავთმრიცხველობა, თათრულიდამ ნათარგმნი მეფე ვახტანგისაგან“).

„ასე იტყვის ულულბეგ შაჰრუხას შვილი, რომელი არს შვილი-შვილი თემურისი, რომ მე ნიადაგ ჩემი დღენი სწავლასა და მცოდინარეობაზედ დავაღამე და ბოლოს, დმერთმან მომცა შეძლება და ვარსკვლავნი გაეყავ და ვიანგარიშე ჩემსავე ოსტატთა თანა, რომელსა ეწოდა სახელად ერთსა ყაზი-ზადა რომი, მეორესა მოლა ჯიმშიდ. პირველად რომ მინდოდა დამეწყო ამ წიგნის გამოღება, მოლა ჯიმშიდ მიიცვალა და, ჯერ ეს წიგნი არ დაწერილიყო, ჩემი ოსტატი ყაზი-ზადა რომ მიიცვალა. მას უკან, მოლა ალი იყო მაჰმადი, ბაზიერის შვილი, მე და იმან ეს წიგნი დავასრულეთ და გავათავეთ. ეს წიგნი ოთხი კარი არის. სახვეწარი ჩვენი ეს არის, რომ, რომელმაც ამ წიგნში მრუდი და საწუნარი ნახოს, შეგვინდოს და თვით გაასწოროს“.

პროფესორ იური მარის დასკვნით, „ქართულ ვერსიაში ეს ერთადერთი ადგილია, სადაც სპარსული ტექსტი შემოკლებითაა თარგმანში გადმოცემული“.

შესავალს მოსდევს „ზიჯის“ ოთხივე კარის თარგმანი. გარდა ამისა, ადგილ-ადგილ ვახტანგს ქართველი მკითხველისათვის საინტერესო და საჭირო მასალითაც შეუვსია ნაშრომი. მაგალითად, პირველ კარში, სადაც საუბარია წელთაღრიცხვის სხვადასხვა სისტემების შესახებ, მთარგმნელი შენიშნავს: „მე მეფემ ვახტანგ ეს ზიჯი ქართულად ულულბეგის ზიჯიდან ვთარგმნე და ეს ქართული თვის დამდეგი დავსწერე“. ამის შემდეგ ჩამოთვლილია თვეების ქართული სახელწოდებანი და მოტანილია ცხრილები ყოველი თვის დამდეგის გამოსათვლელად.

„ზიჯის“ ქართულ თარგმანში სრულად არის მოტანილი მსოფლიოს 244 ქალაქის გეოგრაფიული კოორდინატები („ქალაქების სიგრძე და სიგანე“). აქვე ვახტანგს საჭიროდ მიუჩნევია დამატებინა კიდევ 450-მდე პუნქტის გრძელი და განედი (მათ შორის არის „გორი ქართლისა“), რომლებიც ძველი ევროპული წყაროებიდან

აწოუერებია („შეტყობა სოგრძისა და განისა გამორჩეული ქალაქებისა და ქალაქებისა, ვითარცა მოგვეცა ჩვენ და ვიპოვეთ პირველთა ფილოსოფოსთაგან, რომელთა ქვეყანა აღწერეს“). ამასთან ერთად, ვახტანგი კრიტიკულად უდგება მის მიერ გამოყენებულ წყაროებს და აფრთხილებს მკითხველს: „უწყოდეთ, რომ რომელიცა აქა დაწერილ არს, წილი სიგრძისა და განისა ქალაქებისა არა არს მტკიცედ დაჭეშმარიტებული, არამედ ახლოს არს ქეშმარიტებასა ზედა“.

ამ დამატებაში განმეორებით და, ამასთან, განსხვავებულად არის ნაჩვენები ზოგიერთი ისეთი ქალაქის კოორდინატები, რომლებიც ულულბეგის „ზიჯშიც“ გვხვდება (მაგალითად, არზრუმი, ალეო, არდებილი, ბასრა, დამასკო, ერზინჯანი, ისფაჰანი, მექა; ყაზვინი, ქაშანი, შირაზი, შემახა და სხვ.). ამავე ნაკვეთს დამატებული აქვს აგრეთვე „რუსულისაგან თარგმნილი ქალაქნი“, ხუთას ორმოცდაათზე მეტი პუნქტის სახელწოდება, მაგრამ გრძელი და განედი მხოლოდ სამი ქალაქისაა ნაჩვენები.

ამას გარდა, ხელნაწერს ბოლოში დართული აქვს რომელიღაც სხვა ასტრონომიული თხზულებიდან ამოღებული ცხრილები. აშიაზე შენიშვნაა გაკეთებული: „ეს ამ ზიჯისა არ არის. სხვის კაცის მოგონილია“. აქვე და მომდევნო ფურცელზე, აშიაზევე აღწერილია ცხრილებით სარგებლობის წესები.

ვახტანგს ისეთ დროს უხდებოდა აღმოსავლურ ასტრონომიულ თხზულებათა თარგმნა, როცა ქართულში არ არსებობდა სათანადო ტერმინები. მთარგმნელი იძულებული იყო ქართულ ტექსტში დიდი რაოდენობით შეენარჩუნებინა არაბულ-სპარსული სიტყვები. ამის გამო თარგმანი საკმაოდ მძიმე და ძნელი გასაგები გამოვიდა. ამას თვითონ ვახტანგიც გრძნობდა და საგანგებოდ აღნიშნავდა: „ეს ზიჯის სწავლის რიგები, როგორც იმათში იყო, ისე გარდმოვსწერე და სახელები იმათისავე ენით არის, რომ ქართულს ენაში არც მცოდნე ვინმე იყო და არც წიგნი, და შესატყობლად მოსწავლეს გაუჭირდებოდა“.

იმისათვის, რომ ქართველ მკითხველს გაადვილებოდა „ზიჯის“ რთულ ტერმინოლოგიაში გარკვევა, ვახტანგმა შეადგინა რამდენიმე ლექსიკონი, რომლებშიც განმარტებულია აღმოსავლური სიტყვები.

ამ ლექსიკონებში ზოგიერთი ტერმინი მოკლედ არის თარგმნილი, ზოგს კი ვრცელი განმარტება ახლავს. მაგალითად, ჰორიზონტი (ოქოლ) ვახტანგს ასე აუხსნია: „უჭული. ეს ასე არის: ყოვლს ადგილს აღმოსავლეთი აქვს და დასავლეთი. რასაც ადგილს რომ, რამთენსაც საათს გათენების რიგია ან დაღამებისა, მზე ამოვა ან ჩავა, იმ ადგილის სიმგრგვლეს და იმ ადგილს ეტყვიან. ან, ერთი ასეთი მინდორი იყოს, რომ მზე ან რომ ამოვიდეს ან ჩავიდეს, დაინახო, — ასე გეგონოს — ამ მინდორში ამოვიდა ან ჩავიდა; ან ერთის მთიდან ასე დახედო — ამ მინდორში ამოვიდა“. ხოლო ეკვატორი (ხათ-ე ესთევა) ლექსიკონში შემდეგნაირად არის განმარტებული: „ხათი ისთივა — ხათი სწორი. ეს ასე არის: აქეთ ხომ სამხრეთია, იქით ჩრდილოეთია. მაშ ამათ შუა რამ არი, რომ გაყოფს. იმ ხაზს ხათი ისთივას ეტყვიან“.

მიუხედავად ასეთი განმარტებებისა, ვახტანგს კარგად ესმოდა, რომ „უოსტატოთ ამ წიგნის საქმე ყველა რამ ძნელია, და თუ ვინმე ამას წაღმართ ისწავლით, გაადვილდება და ქართულის სახელებით დასწერთ“. ვინ იცის, ქართველი ხალხის დიდი მოამაგე იქნებ თვითონაც ვარაუდობდა „ოსტატობა“. გაეწია იმ ახალგაზდებისათვის, ვინც ასტრონომიის დაუფლებას ისურვებდა.

აღმოსავლური საასტრონომიო ლიტერატურის რჩეული ნიმუშების თარგმანებმა უდიდესი როლი შეასრულეს საქართველოში ასტრონომიული ცოდნის გავრცელების საქმეში. მათ დღესაც არ დაუპარგავთ გარკვეული მეცნიერული ღირებულება. კერძოდ, „ახალი გურაგანული ცხრილების“ ვახტანგისეულ თარგმანს დიდი მნიშვნელობა აქვს, ერთი მხრით, ქართული ასტრონომიის ისტორიის წარმოჩენის, ხოლო მეორე მხრით, სამარყანდის ასტრონომიული სკოლის მეცნიერული მემკვიდრეობის შესწავლის-საქმეში.

საერთოდ კი, ულუბეგის „ზიჯის“ ქართული თარგმანი ერთი შესანიშნავი ფურცელია ქართულ-უზბეკურ კულტურულ ურთიერთობათა ისტორიისა.

ძვირფასო მკითხველო!

ჩვენი ხანმოკლე მოგზაურობა XV საუკუნეში დასასრულს უახლოვდება. ჩვენ ძირითად ხაზებში გავეცანით მრისხანე თემურ-ლენგის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს ისტორიას და მის მემკვიდრეთა მეფობის ამბებსაც გადავხედეთ. ბუნებრივია, რომ მთავარი ადგილი ჩვენს თხრობაში დაეთმო შუა საუკუნეთა უდიდეს ვარსკვლავთმრიცხველს, გვირგვინოსან სწავლულს. ულუღბეგს, ვინც თავისი სიცოცხლე მსხვერპლად შესწირა მეცნიერების განვითარების საქმეს.

ჩვენ საშუალება გვქონდა ერთად დაგვევლო სახელოვანი დედაქალაქის სამარყანდის ქუჩები და დაგვეთვალიერებინა მისი დიდებული ნაგებობანი. ქუჩაქის გორაკზე გადმომდგარი შენობა ობსერვატორიისა მარგალიტით ბრწყინავდა ამ ნაგებობათა შორის, ვითარცა უბადლო ნიმუში ადამიანის შემოქმედებითი გენიის გამარჯვებისა. სამწუხაროდ, ხელოვნების ამ სწორუპოვარმა ძეგლმა ვერ მოაღწია ჩვენამდე. ულუღბეგის სიკვდილის შემდეგ მიტოვებულმა ობსერვატორიამ კიდევ ნახევარ საუკუნეს გაძლო, სანამ XV საუკუნის მიწურულს (1499 წელს) მომთაბარე უზბეკთა მბრძანებელმა შეიბანი-ხანმა არ დააქცევინა ის. ამის შემდეგ შენობა თანდათან გატიალდა. ახლომახლო მცხოვრებთ ჩუმ-ჩუმად მანამდეც მიჰქონდათ აქედან აგური, ახლა კი ხელი გაეხსნათ და ისე გაძლიერებით იწყეს სამშენებლო მასალის გაზიდვა, რომ მოკლე ხანში ეს დიდებული ნაგებობა მთლიანად აღიგავა მიწის პირი-საგან. ნანგრევთა ნაშთები ნაგვის სქელმა ფენამ დაფარა და თანდათან ობსერვატორიის ადგილმდებარეობა საერთოდ დავიწყებას მიეცა.

მიუხედავად იმისა, რომ წერილობით წყაროებში მინიშნებულია

ობსერვატორიის ადგილი, მისი მიგნება მაინც კარგა ხანს ველარ მოხერხდა. 1898 წელს სამარყანდის მხარის საუკეთესო მცოდნე ვ. ნალივიკინმა ადგილობრივ მცხოვრებთა ნაამბობის საფუძველზე დაადგინა, რომ ულულბეგის ობსერვატორია აგებული იყო აბ-ე რაჰმათის არხის მახლობლად, ტაშკენტზე მიმავალი ძველი საფოსტო გზის მარჯვენა მხარეს. თურქესტანის არქეოლოგიის მოყვარულთა წრემ რამდენიმეჯერ დააყენა საკითხი იმ ადგილის არქეოლოგიური შესწავლის შესახებ, მაგრამ მეფის მთავრობას არაფრად ეპიტნავე-ბოდა სამეცნიერო კვლევა-ძიებაზე ფულის დახარჯვა და ისიც იმ-პერიის განაპირა მხარეში.

რამდენიმე წლის შემდეგ სამარყანდელმა არქეოლოგმა ვ. ვიატკინმა საოლქო სამმართველოში დაცული დოკუმენტური მასალის გარჩევის დროს გამოავლინა XVII საუკუნის შუა წლებში შედგენილი ერთი სპარსული სიგელი. ამ საბუთში მიწის ნაკვეთის საზღვრებად იმ დროს იმავე სახელებით ცნობილ აბ-ე რაჰმათისა და ნაყშ-ე ჯაჰანის გვერდით იხსენიებოდა თალ-ე რასად („ობსერვატორიის გორაკი“). აშკარა გახდა, რომ თალ-ე რასად იგივე ქუჩაქის გორაკი იყო და ობსერვატორიის ნანგრევებიც იქვე იყო საძიებელი. ამის შემდეგ შუა და აღმოსავლეთ აზიის შემსწავლელმა რუსულმა კომიტეტმა 800 მანეთი გამოჰყო არქეოლოგიური ძიების ჩასატარებლად. 1908 წელს ვ. ვიატკინმა ქუჩაქის გორაკის გათხრა დაიწყო და მალე მიაკვლია ულულბეგის ობსერვატორიისა და მისი მთავარი ხელსაწყოს ნაშთებს. 1914 წელს აქ ახალი სამუშაოები ჩატარდა, რის შედეგად სამშენებლო ნაგვისაგან ნაწილობრივ გაიწმინდა ობსერვატორიის მოედანი. ამავე დროს დაიწყო სახსრების შეგროვება ულულბეგის ძეგლის ასაგებად, მაგრამ ეს წამოწყება მალე დავიწყებას მიეცა და ისღა მოხერხდა, რომ შეგროვილი ფულით 1915 წელს აგურის თაღოვანი ნაგებობით გადახურეს ობსერვატორიის მთავარი ხელსაწყოს გადარჩენილი. მიწისქვეშა ნაწილი. ეს ნაგებობა დღესაც საიმედოდ იცავს ძვირფას ძეგლს აედრისაგან.

ულულბეგისადმი მიძღვნილი საგანგებო ნაშრომი შუა საუკუნე-ებში არ დაწერილა არცერთ აღმოსავლურ ენაზე. საერთოდ, მის შე-

სახეებ გაცილებით უფრო მცირე მასალა მოგვეპოვება, ვიდრე თემურსა და შაჰროხზე. მეტნაკლებად ვრცელი ცნობები ულუღბეგის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ გაბნეულია XV—XIX საუკუნეებში სპარსულ, არაბულ და ძველუზბეკურ ენებზე დაწერილ მრავალ ნაშრომში. მათ შორის პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ XV საუკუნის ავტორთა ნიზამ ედ-დინ შამის, შერაფ ედ-დინ ალი იეზიდის, ჰაფეზ-ე აბრუს, აბდ არ-რეზაყ სამარყანდის, დოვლეთშაჰის, მირზონდის, იბნ არაბშაჰის თხზულებები, აგრეთვე ზაჰირ ედ-დინ ბაბურის (XVI ს.), ვასიფის (XVI ს.) და აბუ თაჰერ ხოჯას (XIX ს.) ნაწარმოებები, რომლებშიც განსაკუთრებით ფასეული მონაცემები მოიპოვება თემურის შვილიშვილის ცხოვრებისა და სახელმწიფო მოღვაწეობის დასახასიათებლად.

სამარყანდის ობსერვატორიის ნანგრევთა აღმოჩენის შემდეგ ინტერესი ულუღბეგის პიროვნების მიმართ უფრო მეტად გაცხოველდა. აუცილებელი შეიქნა მისი გამგებლობის ხანის საგანგებო შესწავლა, რადგან ულუღბეგის სამეცნიერო მემკვიდრეობის მკვლევარი მასში მხოლოდ ვარსკვლავთმრიცხველს ხედავდნენ, ხოლო მისი საქმიანობა, როგორც მავერიანაჰარის მბრძანებლისა, სრულიად უყურადღებოდ რჩებოდა. ამ დიდი ხარვეზის შევსება ითავა შესანიშნავმა რუსმა აღმოსავლეთმცოდნემ ვ. ბარტოლდმა. მან თითქმის ამომწურავად გამოიყენა წერილობით წყაროებში 'დაცული მასალა და დაწერა ჩინებული გამოკვლევა — „ულუღბეგი და მისი დრო“ (1918 წ.). ამ ნაშრომმა, რომელსაც დღესაც არ დაუკარგავს მეცნიერული ღირებულება, უდიდესი როლი შეასრულა ულუღბეგის გამგებლობის ხანის ისტორიის შეწავლის საქმეში. თავის დროზე იგი ითარგმნა თურქულ (1930 წ.), გერმანულ (1936 წ.), ინგლისურ (1958 წ.) და სპარსულ (1958 წ.) ენებზე, ხოლო 1964 წელს რუსული ტექსტი მეორედ დაისტამბა აკად. ვ. ბარტოლდის თხზულებათა კრებულში:

სამარყანდის ობსერვატორიის ნაშთების გეგმაზომიერი შესწავლა მხოლოდ საბჭოურ ხანაში გახდა შესაძლებელი. 1941 წელს ობსერვატორიის გორაკზე დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები მ. მასონისა და ი. სუხარევის ხელმძღვანელობით.

ამჯერად გაიწმინდა ძველი ობსერვატორიის მოედნის აღმოსავ-

ლეთ ნაწილი და ზოგიერთი სხვა სამუშაოც ჩატარდა. სამწუხაროდ, ობსერვატორიის გეგმის გამორკვევა ვერც ამჯერად მოხერხდა, რადგან დიდი სამამულო ომის დაწყების გამო ექსპედიციამ შეწყვიტა მუშაობა. 1948 წელს, ულულბეგის ტრაგიკულად დაღუპვის 500 წლისთავის მოახლოებასთან დაკავშირებით უზბეკეთის მეცნიერებათა აკადემიამ ახალი ექსპედიცია გაგზავნა ქუჰაქის გორაკზე ვ. შიშკინის ხელმძღვანელობით. მის მიზანს შეადგენდა ობსერვატორიის გადარჩენილი ნაშთების სრულად გამოვლენა და ახლომახლო მიდამოების შესწავლა. ორთვენახევრის დაძაბული მუშაობის შედეგად ობსერვატორიის მოედანი მთლიანად გაიწმინდა სამშენებლო ნაგვისაგან, რომლის საერთო მოცულობა, ვ. შიშკინის დაანგარიშებით, დაახლოებით 6 ათას კუბურ მეტრს შეადგენდა. ამავე დროს ბევრ ადგილას მიკვლეულ იქნა შენობის საძირკველი, რამაც შესაძლებელი გახადა ობსერვატორიის საერთო გეგმის დადგენა.

სამამულო ომის დაწყების წინა დღეებში კიდევ ერთი დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა მოხდა თემურიანთა ისტორიის შესწავლის საქმეში. უზბეკეთის მეცნიერებათა აკადემიის საგანგებო კომისიამ, რომელსაც ევალეზოდა გურ-ე მირის მავზოლეუმში თემურ ლენგის, მისი შვილებისა და შვილიშვილების საფლავების შესწავლა, 1941 წლის 18 ივნისს გახსნა ულულბეგის სარკოფაგი. დიდი მეცნიერის ნეშტის შემოწმებამ სავსებით დაადასტურა წერილობითი წყაროების ცნობები მისი ვერაგულად მოკვლის შესახებ. მუსლიმანური რელიგიური სამართლის — შარიათის მიხედვით, მიცვალებული ტანსაცმლის გარეშე, სუდარაში გახვეული უნდა დაიმარხო. ეს წესი არ ვრცელდება მხოლოდ ძალადურად მოკლულზე, რომელიც როგორც „წამებულის“ ტანსაცმლიანად იმარხება. ულულბეგიც ჩაცმული ჩაუწვენიათ ქვის კუბოში. ქსოვილის გადარჩენილი ნაშთები მოწმობენ, რომ მას აბრეშუმის გრძელი პერანგი და აბრეშუმისავე ფართო შარვალი სცმია, წელზე კი ნაქსოვი, წინ გამოსკვნილი სარტყელი ეკეთა. ზევიდან ცხედარს წმინდა შალის ლურჯი საბურველი ჰქონდა წაფარებული.

ჩონჩხის დათვალიერების შედეგად აღმოჩნდა, რომ თავი მოცილებული იყო სხეულს, ხოლო კისრის მესამე მალა ბასრი იარაღით

იყო გაპოზილი. ხმლის დარტყმა ისეთი ძლიერი ყოფილა, რომ ქვე-
და ყბის ძვალსაც კი ორივე მხარეს აშკარად ემჩნეოდა მისი
კვალი.

მეცნიერებმა გულდასმით შეისწავლეს ულულბეგის ნეშტი და
ისევ მიწას მიაბარეს გურ-ე მირში, სადაც იგი მამამისის გვერდით
განისვენებს.

ცნობილმა საბჭოთა ანთროპოლოგმა პროფ. მ. გერასიმოვმა მის
შიერვე შემუშავებული მეთოდის მიხედვით, თავის ქალის საფუძ-
ველზე ოსტატურად აღადგინა ულულბეგის სკულპტურული პორტ-
რეტი. პირხმელი, სახედაღარული მამაკაცის მთელი გამომეტყველე-
ბა მოწმობს, რომ დაძაბულ მეცნიერულ მუშაობას და ცხოვრების
ორომტრიალს ნაადრევად მოუტეხია და დაუბერებია ისედაც სუსტი
და უჯანო ულულბეგი.

ულულბეგის ასტრონომიულ ცხრილებს დღესაც არ დაუკარგავს
გარკვეული მეცნიერული ღირებულება. სხვადასხვა საუკუნეებში
შედგენილი ცხრილების შედარება საშუალებას აძლევს თანამედრო-
ვე მეცლევრებს დაადგინონ მნათობთა გადაადგილება.

ამ მხრივ, გარდასულ ჟამთა ვარსკვლავთ კატალოგებს განსაკუთ-
რებული მნიშვნელობა ენიჭება მეცნიერებისათვის. საქმე ის არის,
რომ მნათობთა გადაადგილება ძალიან ნელა ხდება და ამის შესამჩ-
ნევად დროის საკმაოდ დიდი მონაკვეთია საჭირო. XV საუკუნის სა-
მარყანდული ცხრილების დიდი ღირსება სწორედ იმაში მდგომარე-
ობს, რომ ისინი ხუთასზე მეტი წლის წინ, ზუსტი დაკვირვებების შე-
დეგად არის შედგენილი.

ამიტომაც არის, რომ დღესაც კოსმოსური სივრცის ათვისების
ზანაში მდელი პროგრესული კაცობრიობა პატივს სცემს ულულბე-
გისა და მის თანამოსაგრეთა სახელებს. სამარყანდის ასტრონომი-
ული სკოლის მეცნიერულ მემკვიდრეობას გულმოდგინედ იკვლევენ
მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნებში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ
საქმეში ულულბეგის თანამემამულე უზბეკ მეცნიერთა წვლილი.
მათ ნაშრომებში, რომლებიც „ახალი გურაგანული ცხრილების“
შესწავლას ეძღვნება, ახლებურად არის დაყენებული მრავალი სა-
ყურადღებო საკითხი. აკადემიკოს თ. ყარი-ნიაზოვის საფუძვლიანი
გამოკვლევა — „ულულბეგის ასტრონომიული სკოლა“ (1950 წ.)

სტალინური პრემიით აღინიშნა. 1965 წელს ტაშკენტში გამოქვეყნდა კრებული — „ულუღბეგის ეპოქის ისტორიიდან“. აქ მოთავსებული გამოკვლევების ავტორები არიან ცნობილი მეცნიერები (თ. ყარი-ნიაზოვი, ვ. შიშკინი, გ. პუგაჩენკოვა, ო. ჩეხოვიჩი და სხვები). ისინი ახასიათებენ XV საუკუნის მავერანნაჰრის სოციალურ-პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებას და აშუქებენ ულუღბეგის სახელმწიფო და მეცნიერული მოღვაწეობის სხვადასხვა მხარეს.

საბჭოთა ხალხები სათუთად ინახავენ XV საუკუნის დიდი მეცნიერის ხსოვნას. მისი სახელი მიკუთვნებული აქვს ქალაქ ქითაბის ასტრონომიულ ობსერვატორიას. უზბეკეთის თეატრების სცენაზე წარმატებით იდგმება პიესა „ულუღბეგი“, ხოლო ამავე სახელწოდების ფილმმა მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის ეკრანი შემოიარა. 1949 წელს იმ ადგილას, სადაც ულუღბეგის ობსერვატორია იდგა, მარმარილოს მონუმენტი დაიდგა, ხოლო შემდეგ მემორიალური მუზეუმიც გაიხსნა.

1969 წელს ულუღბეგის დაბადების 575 წელი სრულდება, ხოლო მისი მშობლიური სამარყანდი დაარსების 2500 წლისთავს იზეიმებს; ამ დროისათვის მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქი კიდევ უფრო მეტად დამშვენდება. კერძოდ, პირვანდელი სახით იქნება აღდგენილი ულუღბეგის მედრესე. ამ ცოტა ხნის წინ ქუჰაქის გორაკზე ისევე გამოჩნდნენ მშენებლები, ქვაბული გათხარეს, მასალა მოზიდეს და საქმეს შეუდგნენ. მალე იმ ადგილის მახლობლად, სადაც ხუთ საუკუნეზე მეტი ხნის წინ ულუღბეგი და მისი უახლოესი თანამშრომლები ვარსკვლავებს აკვირდებოდნენ, კვლავ აღიმართება ობსერვატორიის შენობა.

ასე აფასებს მადლიერი შთამომავლობა თავის სასიქადულო წინაპარს.

წინამდებარე ნარკვევი ჩვენი ერთობლივი მცირე წვლილი იყოს ამ დიდ საქმეში, ძვირფასო მკითხველო.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

მის დასტიროდა ოგოლი ჭარსკვლავი?	3
მოკამედ-თარაღი	5
ბახტის მაძიებელი	13
მოგაზორეთ გეურვე!	18
ეს ქალაქი ვინია?	24
სამხედრო სარგებელზე	29
ურჯულო შეიხ ალ-ისლამო!	38
მინც ყველა მეცნიერებაში განსწავლულია	45
წინამორბედი	54
მასწავლებლები და თანამოსაზრენი	66
ობსერვატორია	72
ფახრის სექსტანტი	77
„ახალი გურბანული ცხრილები“	84
ო ჯ ა ზ ი	92
მამის გვლელი	95
შურისგება	106
უკვდავიება	110
ასე იტყვის უღულებზე ზაჰრუხას შვილი	116
ძვირფასო გკითხველო!	123

რედაქტორი ლ. გოგოხია
მხატვარი დ. დუნდუა
მხატვ. რედაქტორი შ. დოლიძე
ტექნიკური რედაქტორი ლ. ქვარცხავა
კორექტორი ი. უშვერიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 25/XI-68 წ.
ქალაქის ზომა 60×841/16
ნაბეჭდი თაბახი 8,75
საალრ-საგამომც. თაბახი 7.7
უგ 00380 ტირაჟი 5.000. შეკვ. № 4587
ფასი 40 კაპ.

გამომც. „ნაკადული“, მარჯანიშვილის ქ. № 5
Изд. «Накадули», ул. Марджанишвили № 5

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს ბეჭ-
დვითი ცენტრის სახელმწიფო კომიტეტის მთა-
ვარეული-გრაფიკული ცენტრის სტამბა. № 2,
„ნაკადული“, თბილისი, ფურცელაძის ქ. № 5
Типография № 2, «Накадули», Главполи-
графпрома Государственного Комитета Со-
вета Министров Грузинской ССР, по пе-
чати, Тбилиси, ул. Пурцеладзе № 5